

МИЛАН КУНДЕРА
НЕПОСИЛНАТА ЛЕКОТА НА
БИТИЕТО

Превод от чешки: Анжелина Пенчева, 2000

chitanka.info

ПЪРВА ЧАСТ
ЛЕКОТА И ТЕЖЕСТ

Идеята за вечното завръщане е загадка, с която Ницше хвърли останалите философи в смут. Представете си само, че всичко, преживяно от нас, някога ще се повтори и че самото това повторение ще се повтаря до безкрай! Какво иска да изрази този налудничав мит?

Митът за вечното завръщане твърди посредством отрицание, че живот, който изчезва веднъж завинаги, който не се завръща, е живот — сянка, живот без тежест, мъртвороден живот, и дори да е бил ужасен, прекрасен, възвишен, неговият ужас, възвишеност или красота не значат нищо. Излишно е да обременяваме съзнанието си с тях, също както например с войната между две африкански държави през четиринайсети век, която не е променила ни най-малко света, въпреки че в нея са загинали в неописуеми мъки триста хиляди негри.

Ще се промени ли с нещо войната между двете африкански държави през четиринайсети век, ако се повтори безброй пъти във вечното завръщане?

Да, ще се промени: тя ще се превърне в стърчаща неразрушима канара и нейната нелепост ще се увековечи.

Ако Великата френска революция се повтаряше безконечно, френската историография нямаше да се гордее чак толкова с Робеспьер. Но понеже тя документира нещо невъзвратимо, окървавените години са се превърнали в голи думи, в теория, в предмет на дискусии, станали са по-леки от перушина, не навяват страх. Има неизмерима разлика между Робеспьер, появил се един-единствен път в историята, и Робеспьер, завръщащ се вечно да сече главите на французите.

Следователно можем да кажем, че идеята за вечното завръщане е особена перспектива, която ни позволява да видим нещата по-различно, без смекчаващото обстоятелство на тяхната недълговечност. Това смекчаващо обстоятелство ни пречи да произнесем каквато и да било присъда. Та как да съдиш нещо тленно? Заревото на залеза позлатява с чара на носталгията всичко; дори и гилотината.

Наскоро се улових, че изпитвам невероятно чувство. Прелиствах книга за Хитлер и някои от снимките ме трогнаха, защото ме накараха да си спомня детството. Моето детство съвпадна с войната, част от близките ми загинаха в Хитлеровите концлагери; но какво бе тяхната смърт пред факта, че снимките на Хитлер ми припомниха един безвъзвратно отишъл си епизод от моя живот?

Това примиряване с Хитлер разкрива дълбоката нравствена извратеност на света, който се гради върху принципната невъзможност за завръщане. В този свят всичко е предварително простено, следователно цинично позволено.

Ако всяка секунда от нашия живот се повтаря безброй пъти, то значи ние сме приковани към вечността като Исус Христос към кръста. Тази представа е ужасяваща. В света на вечното завръщане върху всеки жест тежи непосилна отговорност. Това е причината Ницше да нарече идеята за вечното завръщане най-тежкото бремене (*das schwerste Gewicht*).

Но ако вечното завръщане е най-тежкото бремене, то тогава, сравнен с него, животът на всеки от нас се откроява с великолепната си лекота.

Ала дали наистина тежестта е ужасна, а лекотата — прекрасна?

Най-тежкото бремене ни мачка, притиска ни към земята, смазва ни с тежестта си. Но в любовната поезия на всички времена жената копнее да бъде затисната от тежестта на мъжкото тяло. Така най-тежкото бремене става същевременно образ на най-пълноценното осъществяване на живота. Колкото по-голямо бремене тегне върху нашия живот, толкова по-близо е той до земята, толкова по-истински и правдив е.

И обратното: абсолютната липса на бремене прави човека по-лек от въздуха, той литва нагоре, откъсва се от земята, от земното битие, става полуреален и движенията му са колкото свободни, толкова и лишени от смисъл.

Кое тогава да изберем? Тежестта или лекотата?

Този въпрос си е задавал Парменид през шести век преди Христа. Той виждал целия свят разделен на двойки противоположности: светлина-мрак; ефирност — плътност; топлина — студ; битие — небитие. Единият полюс в двойката приемал за положителен (светлината, топлината, ефирността, битието), а другия — за отрицателен. Това деление на положителен и отрицателен полюс би могло да ни се стори детински просто. С изключение на един от случаите: кое е положителното — тежестта или лекотата?

Парменид отговаря: лекотата е положителна, тежестта — отрицателна.

Прав ли е, или не? Това е въпросът. Сигурно е само едно: противопоставянето тежест-лекота е най-загадъчното и най-многозначното от всички противопоставяния.

Томаш занимава мислите ми от доста години, но едва в светлината на тези разсъждения го видях отчетливо. Видях го да стои до прозореца в своя дом и да гледа през двора към стената на отсрещната сграда в неведение как да постъпи.

За първи път срещна Тереза преди около три седмици в един малък чешки градец. Прекараха заедно не повече от час. После тя го изпрати до гарата и стоя с него, докато влакът дойде и той се качи. Десет дни по-късно пристигна при него в Прага. Любиха се още същия ден. През нощта тя вдигна висока температура. Оказа се грип и Тереза остана цяла седмица в апартамента му.

Тогава той изпита необяснима любов към почти непознатото момиче. Струваше му се, че тя е дете, което някой е положил в насмолена кошница и е пуснал по течението на реката, та той, Томаш, да го извлече на брега на своята постеля.

Тя остана при него една седмица, докато оздравя, а после отново замина за своя градец, на около двеста километра от Прага. И тогава настъпи мигът, за който споменах и който според мен е ключът към живота на Томаш: той стои до прозореца, вперил поглед през двора в стената на отсрещната сграда, и премисля:

Дали да я покани в Прага за постоянно? Тази отговорност го плашеше. Ако я поканеше сега, тя щеше да дойде, за да му предложи целия си живот.

Или пък да не ѝ се обажда повече? Това би означавало Тереза да си остане сервитьорка в ресторанта на един затънтен градец и той никога вече да не я види.

Искаше ли Томаш тя да дойде при него, или не искаше?

Той гледаше през двора към отсрещната стена и търсеше отговора.

Тя се връщаше отново и отново в паметта му, легнала на неговия диван; не приличаше на никого от дотогавашния му живот. Не беше нито любовница, нито съпруга. Беше дете, което той бе извадил от насмолената кошница и бе положил на брега на своята постеля. Тереза

бе заспала. Коленичи до нея. Трескавото ѝ дишане се учести, тя издаде немощен стон. Томаш притисна лице към нейното и зашепна в съня ѝ думи, с които да я успокои. След малко му се стори, че тя започва да диша равномерно и лицето ѝ неволно се надига към неговото. По устните си усещаше леко тръпчивия ѝ от треската дъх и го вдишваше, сякаш искаше да попие близостта на нейното тяло. И в този миг си представи, че тя живее с него от много години и сега умира. Изведнъж го обзе ясна увереност, че няма да преживее нейната смърт. Ще легне до нея и ще закопнее да я последва и в гроба. Разнежен от тази мисъл, зарови лице във възглавницата до лицето на Тереза и дълго остана така.

Сега стоеше до прозореца и търсеше опора в тази сцена. Та какво друго би могло да бъде това, освен любов — любовта, избрала именно този начин, за да му се разкрие?

Но дали беше любов? Беше си внушил, че иска да умре редом с нея, и това чувство бе очевидно в разрез с реалността: та нали това тогава бе едва втората им среща! В такъв случай не ставаше ли дума само за истерична реакция на човек, който съзнаваше дълбоко в душата си своята неспособност да обича и затова бе започнал да се преструва пред самия себе си на влюбен? При това подсъзнанието му бе толкова малодушно, че бе избрало за своята комедия тъкмо тази жалка сервитьорка от затънтен градец, която бе имала нищожен шанс да влезе в живота му!

Той гледаше през двора мръсните стени и си даваше сметка, че не знае любов ли е било или истерия.

И се упрекуваше, че в такава ситуация, когато един истински мъж не би се колебал нито миг как да постъпи, той самият проявява нерешителност и така лишава най-красивия миг в живота си (коленичил до нейното легло, чувства, че не би преживял смъртта ѝ) от неговия смисъл.

Яд го беше на себе си, но после му хрумна, че всъщност е съвсем естествено да не знае какво иска.

Човек няма как да знае какво би трябвало да иска, защото живее един-единствен живот и не може да го сравнява с предишните си животи, нито пък да го поправи в следващите.

Кое е по-добре: да бъде с Тереза или да остане сам?

Няма никакъв начин да се провери кое решение е по-правилно, защото няма никаква възможност за сравнение. Човек изживява всичко за първи път, при това без да е подготвен. Като артист, който играе ролята си, без изобщо да е репетирал. Но колко струва животът, щом първата репетиция за живот е вече самият живот? Ето защо той винаги наподобява скица. Но дори „скица“ не е точната дума, защото скицата винаги е проект на нещо бъдещо, подготовка за картина, докато скицата, каквато представлява нашият живот, не е скица на нищо, а ескиз, който никога не се превръща в картина.

Einmal ist keinmal, повтаря си Томаш немската поговорка. Онова, което се случва само веднъж, все едно никога не се е случвало. Щом на човек му е отредено да живее само един живот, той все едно не е живял изобщо.

Но един ден в почивката между две операции сестрата го повика на телефона. Той чу в слушалката гласа на Тереза. Обаждаше се от гарата. Томаш се зарадва. За съжаление се беше уговорил за вечерта с приятели да му гостуват, тъй че я покани чак за другия ден. Но още щом остави слушалката, се упрекна, че не ѝ беше казал да дойде веднага. Имаше достатъчно време да отмени поканата към приятелите! Питаше се какво ли ще прави Тереза в Прага цели трийсет и шест часа и за малко да запали колата и да тръгне да я търси из пражките улици.

Тереза дойде на другата вечер. Носеше през рамо чанта с дълга дръжка, видя му се по-елегантна от предишния път. В ръката си държеше книга — „Ана Каренина“ от Толстой. Беше весела, дори малко шумна и се мъчеше да му внуши, че се е отбила съвсем случайно, просто ѝ се открила възможност: пристигнала в Прага по служба, евентуално (разказът ѝ беше много несвързан) да си потърси работа тук.

После лежаха голи и отмалели един до друг на дивана. Вече беше нощ. Томаш попита Тереза къде е отседнала, за да я откара дотам с колата. Тя отвърна смутено, че тепърва ще си търси хотел и че е оставила куфара си в гардероба на гарата.

До предната вечер той се бе опасявал, че ако я покани при себе си в Прага, тя ще дойде, за да му предложи целия си живот. И когато сега му каза, че куфарът ѝ е на гарата, на него изведнъж му хрумна, че в този куфар е нейният живот, който временно е оставила на гарата, преди да му го предложи.

Качиха се заедно в паркираната отпред кола. Томаш потегли към гарата, взе от гардероба куфара (беше голям и извънредно тежък) и го откара заедно с Тереза в своя дом.

Как се реши тъй внезапно, след като почти две седмици се беше колебал и не се беше престрашил да изпрати поне една картичка?

Самият той остана изненадан от постъпката си — тя противоречеше на възгледите му. Преди десет години се беше разделил с първата си жена и в дните около развода бе живял в празнично

настроение, с каквото други запомнят сватбите си. Беше осъзнал, че не е роден да живее редом с която и да било жена и само като ерген може да бъде изцяло такъв, какъвто е. Беше се погрижил така да подреди живота си, че вече никога никоя жена да не може да се нанесе с куфара си при него. Тази бе причината в жилището му да има само диван. Макар диванът да беше достатъчно широк, Томаш заявяваше на своите любовници, че не може да спи с друг човек на едно легло, и след полунощ ги откарваше по домовете им — всички без изключение. Впрочем и първия път, когато Тереза бе останала заради грипа, той не спа в едно легло с нея. Първата нощ изкара в голямото кресло, а следващите — в болницата, имаше там собствен кабинет с кушетка, която използваше при нощните дежурства.

Този път обаче заспа до нея. На сутринта се събуди и забеляза, че Тереза, която още спеше, го държи за ръката. Нима се бяха държали така през цялата нощ? Трудно му беше да повярва.

Тя дишаше дълбоко в съня си, държеше го за ръката толкова здраво, че нямаше как да я издърпа, а извънредно тежкия куфар стоеше до леглото.

Томаш се боеше да издърпа ръката си, за да не я събуди, и само много предпазливо се обърна на една страна, за да я наблюдава по-добре.

И този път тя му заприлича на дете, което някой е положил в насмолена кошница и е пуснал по водата. Но как е възможно да оставиш кошница с дете да се носи по буйните речни води! Ако дъщерята на фараона не бе извлякла от вълните кошницата с малкия Мойсей, нямаше да го има Вехтия завет а и цялата ни цивилизация! Толкова древни митове започват със спасяването на някое подхвърлено дете. Ако Полиб не бе прибрал мъничкия Едип, Софокъл нямаше да напише най-хубавата си трагедия!

В този момент Томаш не си даваше сметка, че метафорите са опасно нещо. Не е желателно да си играеш с тях. Любовта може да се роди от една-единствена метафора.

Той живя с първата си жена едва две години и им се роди един син. При развода съдът повери детето на майката и осъди Томаш да плаща за издръжката му една трета от заплатата си. Освен това му гарантира правото да го вижда всяка втора неделя от месеца.

Но всеки път, когато трябваше да отиде да види сина си, майката намираще някакво оправдание да осуети срещата им. Навярно ако ги бе обсипвал със скъпи подаръци, щеше да му е по-лесно да излиза с детето. Стана му ясно, че трябва да заплати на бившата си жена любовта на сина си, да се абонира за тази любов. Представи си как след време ще поиска по донкихотовски да внуши на момчето своите възгледи, коренно противоположни на тези на майката. Чувстваше се предварително изморен от тази перспектива. Когато една неделя майката за кой ли път в последния момент отмени свиждането със сина, той изведнъж реши, че вече изобщо не желае да го вижда.

Пък и защо трябваше да изпитва към това дете, с което не го свързваше нищо друго, освен едно нощно неблагоприятно, по-голяма привързаност от онази, която изпитваше към когото и да било другото? Да, ще продължава да си плаща добросъвестно издръжката, но нека никой не иска от него да воюва за правото да има син в името на някакви си бащински чувства!

То се знае, никой не пожела да приеме тази негова логика. Собствените му родители осъдиха това решение и заявиха, че щом Томаш отказва да се интересува от сина си, тогава и те, неговите родители, също ще престанат да се интересуват от своя син. При това запазиха демонстративно добри отношения със снаха си и се хвалеха наляво и надясно с достойната си за пример позиция и с чувството си за справедливост.

Така за кратко време Томаш успя да се отърве от жена си, от сина си, от майка си и от баща си. От всички тези хора му остана само страхът от жените. Той ги желаше, но в същото време се боеше от тях. Наложиха се да си изработи нещо като компромис между страха и желанието; наричаше го „еротично приятелство“. Твърдеше пред

своите партньорки: само лишената от сантименталност връзка, в която човек не предявява претенции към живота и свободата на другия, може да направи и двамата щастливи.

Понеже държеше да е сигурен, че еротичното приятелство никога няма да прерасне в любовна агресивност, той се срещаше с всяка от постоянните си любовници само на много дълги промеждутъци. Намираще този метод за съвършен и го пропагандираше сред приятелите си: „Нужно е да се спазва правилото за числото три. Може да се виждаш с една и съща жена често, но в никакъв случай повече от три пъти, или пък да се срещаш с нея години наред, но само при едно условие: между отделните срещи да са минали най-малко три седмици.“

Тази система бе дала на Томаш възможност да не къса с постоянните си любовници и в същото време да има значителен брой временни. Не винаги обаче партньорките му проявяваха разбиране. От всички най-добре го разбираше Сабина. Тя беше художничка. Твърдеше: „Обичам те, защото си пълна противоположност на кича. В царството на кича ти щеше да бъдеш чудовище. В никой американски или руски филм не би могъл да изпълняваш друга роля, освен на най-омразния и гаден герой.“

Именно нея помоли за помощ Томаш, когато се наложи да намери работа за Тереза в Прага. Съвсем според неписаните правила на еротичното приятелство Сабина му обеща да направи каквото може и действително скоро откри място във фотолабораторията на един илюстриран седмичник. Длъжността не изискваше специална квалификация, но въпреки това издигна Тереза от сервитьорка до член на вестникарската гилдия. Сабина лично я заведе в редакцията, което накара Томаш да си каже, че никога не е имал по-добра приятелка от нея.

Неписаният закон на еротичното приятелство предполагаше Томаш да изключи любовта от живота си. В мига, в който нарушеше това условие и се влюбеше, останалите му любовници щяха да се озоват в неравностойно положение и да се разбунтуват.

Воден от тези съображения, Томаш нае за Тереза квартира, където тя трябваше да отнесе тежкия си куфар. Той искаше да бди над нея, да я пази от злини, да се радва на присъствието ѝ, но не чувстваше необходимост да променя начина си на живот. Ето защо не искаше да се знае, че Тереза спи при него. Споделеният сън беше улика за наличието на любов.

Томаш никога не бе преспивал с останалите си любовници. Когато той им гостуваше, беше лесно — можеше да си тръгне, щом пожелае. По-деликатно беше, когато те идваха в дома му и се налагаше да им обяснява, че след полунощ ще ги закара до вкъщи, защото страда от безсъние и не може да заспива в непосредствена близост до друг човек. Обяснението не беше далеч от истината, но главната причина беше по-нелицеприятна и той не се осмеляваше да я сподели с партньорките си: веднага след края на любовния акт го изпълваше непреодолимо желание да остане сам; не му харесваше да се събужда посред нощ до чуждо същество; отблъскваше го перспективата да става сутрин заедно с някой друг; не жадуваше да го слушат как си мие зъбите в банята и не го блазнеше задушевността на закуската за двама.

Затова, когато се събуди, а Тереза държеше здраво ръката му, той остана толкова изненадан. Гледаше я и не можеше да проумее какво точно се е случило. Припомняше си току-що отминалите часове и му се струваше, че те разпръскват аромата на някакво неизпитвано преди щастие.

Оттогава и двамата очакваха с трепет общия си сън. Бих казал едва ли не, че се любеха не заради самата плътска наслада, а заради съня, който идваше след нея. Това се отнасяше особено до Тереза: тя изобщо не можеше да спи без него. Когато се случеше да остане сама в своята квартира (служеща все повече и повече просто за алиби), не

мигваше по цяла нощ. В прегръдките на Томаш заспиваше, дори да беше страшно развълнувана. Той ѝ шепнеше приказки, които измисляше специално за нея, разни глупости, думи, които повтаряше монотонно, за да я успокои или развесели. В съзнанието ѝ тези думи се превръщаха в неясни видения, които я въвеждаха в преддверието на съня. Томаш властваше всецяло над съня ѝ и тя заспиваше в избрания от него миг.

Докато спяха, Тереза се държеше за него така, както през първата нощ: стискаше здраво китката, пръста, глезена му. Ако искаше да стане, без да я събуди, той трябваше да употреби хитрост. Измъкваше си пръста (китката, глезена) от нейната длан, което всеки път я разбуждаше наполовина, защото тя го дебнеше зорко и в съня си. За да я успокои, той пъхваше в ръката ѝ вместо своята китка някакъв предмет (свита на топка пижама, пантоф, книга), който тя стискаше здраво, сякаш бе част от неговото тяло.

Веднъж, когато току-що я беше приспал и тя се намираще едва в първото преддверие на съня, тъй че все още бе способна да отговаря на въпроси, той ѝ каза: „Добре. А сега излизам.“ — „Къде?“ — попита Тереза. „Навън“ — отвърна той строго. „Идвам с теб!“ — рече тя и се изправи в леглото. „Не, не може. Отивам си завинаги“ — заяви той и излезе в антрето. Тя стана и със спуснати клепачи тръгна след него. Беше само по къса нощничка, под която нямаше нищо. Лицето ѝ беше неподвижно, безизразно, но движенията ѝ бяха енергични. Томаш излезе от антрето в коридора (общия коридор на жилищната кооперация) и затвори вратата под носа ѝ. Тя я отвори рязко и закри след него, твърдо вярваща в съня си, че той иска да я напусне завинаги и че трябва да го спре. Томаш слезе на площадката на долния етаж и там я изчака. Тя дойде до него, улови го за ръката и го отведе обратно при себе си в леглото.

Томаш си каза: да се любиш с жена и да спиш с нея са две не само различни, но едва ли не противоположни страсти. Любовта се проявява не чрез плътско желание (това желание може да се отнася за огромен брой жени), а чрез желание да споделиш съня си (това желание бива насочено само към една-единствена жена).

Веднъж посред нощ Тереза застана насън. Томаш я събуди, но когато съзря лицето му, тя изсъска с омраза: „Махай се! Махай се!“ После му разказа какво бе сънувала: били някъде, те двамата и Сабина. Озовали се в една огромна стая. В средата имало легло, като подиум в театър. Томаш наредил на Тереза да остане в ъгъла и пред очите ѝ обладал Сабина. Тази гледка ѝ причинила непоносимо страдание. Искала да заглуши душевната болка с физическа и си забивала игли под ноктите. „Да знаеш само как ме болеше...“ — мълвеше Тереза и стискаше пестници, сякаш ръцете ѝ наистина бяха разранени.

Той я взе в прегръдките си и тя постепенно (все още потрепервайки) се унесе.

Когато на другия ден размишляваше над съня ѝ, Томаш се сети за нещо. Отвори чекмеджето на бюрото си и извади от него купчинката писма, които му беше писала Сабина. Бързо намери търсеното място: „Иска ми се да те любя в ателието си като на сцена. Наоколо да има хора, които да не могат да се доближат и на крачка. Но и да не могат да откъснат очи от нас...“

Най-лошото беше, че писмото имаше дата. Беше писано наскоро, по време, когато Тереза отдавна вече живееше при Томаш.

— Ти си се ровила в писмата ми! — нахвърли се той върху нея.

Тя не отрече, вместо това каза:

— Изгони ме тогава!

Но той не я изгони. Виждаше я как стои долепена до стената на Сабининото ателие и си забива игли под ноктите. Улови пръстите ѝ, започна да ги гали, поднесе ги към устните си и ги зацелува, сякаш по тях наистина имаше следи от кръв.

Но след тази случка сякаш всичко се обърна срещу него. Едва ли не всеки ден тя научаваше нещо ново за тайния му любовен живот.

Отначало той отричаше. А ако доказателствата бяха прекалено явни, се мъчеше да обясни на Тереза, че полигамията съвсем не изключва любовта му към нея. Не беше последователен: ту отричаше изневерите си, ту се оправдаваше.

Веднъж се обади на някаква жена, за да си уговори среща с нея. Когато приключи разговора, чу от съседната стая странен звук, нещо като шумно тракане на зъби.

Тереза случайно бе дошла в жилището му, без той да знае. Държеше шишенце с успокоително и наливаше от него в устата си, а ръката ѝ се тресеше така, че стъклото се удряше о зъбите ѝ.

Той се хвърли към нея, сякаш щеше да я спасява от удавяне. Шишенцето с валериановите капки падна на земята и направи голямо петно на килима. Тереза се дърпаше, искаше да се изтръгне от ръцете му и се наложи да я стиска четвърт час в прегръдките си като в усмирителна риза, докато я успокои.

Разбра, че се бе озовал в ситуация, която не може да бъде оправдана по никакъв начин, понеже се основава на абсолютно неравноправие.

Веднъж, преди Тереза да разкрие кореспонденцията му със Сабина, той беше с нея и с няколко приятели в един бар. Празнуваха новото ѝ назначение. Тя бе напуснала лабораторията и бе станала фотограф на седмичника. Понеже Томаш не обичаше да танцува, за Тереза се погрижи един негов млад колега. Бяха великолепна двойка на дансинга и Тереза изглеждаше в очите на Томаш по-красива от всякога. Той наблюдаваше с удивление как точно и послушно тя предугажда с частица от секундата волята на своя партньор. Сякаш танцът бе свидетелство за това, че нейната жертвоготовност, екзалтираният ѝ стремеж да изпълни всяко желание на Томаш още преди да го е изрекъл, не са били непременно свързани с неговата личност, а са били стаени в очакване да отвърнат на зова на всеки случаен мъж, когото тя би могла да срещне вместо него. Нямахме нищо по-лесно от това да си представи, че Тереза и колегата му са любовници. Реалността на тази представа го влудяваше! Той си даде сметка, че без каквито и да било проблеми е способен да види мислено тялото на Тереза слято с което и да било мъжко тяло, и настроението му се развали. Едва късно през нощта, когато се прибраха, Томаш ѝ призна, че я е ревнувал.

Абсурдната му ревност, която извираше само от теоретичната възможност за изневяра от нейна страна, доказваше, че той смята верността ѝ за задължително условие във връзката им. Какво право имаше тогава да ѝ се сърди, че тя го ревнува от неговите реални любовници, жени от плът и кръв?

Денем тя се стараеше (макар и само с частичен успех) да приема за чиста монета обясненията на Томаш и да бъде весела както преди. Но укротяваната през деня ревност избиваше, неудържима и дива, в сънищата ѝ; всеки от тях завършваше неизменно с плач и се налагаше Томаш да я разбужда.

Сънищата на Тереза се повтаряха като теми с вариации или пък следваха като епизоди от телевизионен сериал. Често например ѝ се присънваха котки, които скачаха върху главата ѝ и забиваха нокти в лицето ѝ. В този случай тълкуването е лесно: на жаргон „мацка“ е обозначение за привлекателна жена. Тереза се усещаше застрашена от жените, от всички жени. Всички жени бяха потенциални любовници на Томаш и тя се страхуваше от тях.

В друг цикъл сънища я пращаха на смърт. Една нощ, когато Томаш я събуди, защото беше крещяла от ужас, тя му разказа: „Бяхме в голяма покрита къпалня. Двайсетина жени, мъже нямаше. До една бяхме голи и трябваше да маршируваме около басейна. От тавана висеше кош и в него стоеше изправен някакъв мъж. Носеше шапка с широка периферия, която засенчваше лицето му, но аз знаех, че си ти. Командваше ни. Крещеше. Караше ни по време на маршировката да пеем и да приклякаме. Когато някоя изпълнеше командата лошо, ти стреляше в нея с пистолет и тя падаше мъртва в басейна. Тогава всички започваха да се смеят и да пеят още по-високо. А ти не ни изпускаше от погледа си и когато друга жена изпълнеше лошо упражнението, застрелваше и нея. Басейнът беше пълен с трупове, които се полюшваха под самата повърхност на водата. А аз знаех, че вече нямам сили да изпълня следващия клек и че ти ще ме застреляш!“

В трети цикъл сънища тя се виждаше мъртва.

Лежала в катафалка, голяма колкото камион за превозване на мебели. Отвсякъде била обградена с трупове на жени. Били толкова много, че задната врата на катафалката не можела да се затвори и краката на някои от жените стърчали навън.

Тереза крещяла: „Но аз не съм мъртва! Та нали усещам всичко!“

„И ние усещаме всичко!“ — кискали се трупове.

Кикотът им бил досущ като на живите жени, които навремето й разяснявали със задоволство, че е съвсем в реда на нещата и тя да има развалени зъби, болни яйчници и бръчки, понеже те самите имали развалени зъби, болни яйчници и бръчки. Със същия смях сега й обяснявали, че е мъртва и че това е съвсем в реда на нещата.

После изведнъж й се припикало. Извикала: „Но на мен ми се пикае! Значи не съм мъртва!“

А те не спирали да се смеят. „Нормално е да ти се пикае. Дълго още ще изпитваш всички тези усещания. Нали знаеш, когато ампутират ръката на някого, той я усеща много време след това. Ние вече нямаме урина, но въпреки това постоянно ни се пикае.“

Тереза се притискаше към Томаш в леглото: „И всички ми говореха на «ти», сякаш ме познаваха открай време, сякаш ми бяха приятелки, и аз се ужасих, че ще трябва да остана с тях завинаги!“

Всички езици, произхождащи от латинския, образуват думата „състрадание“ с помощта на представката „съ-“ (com-) и на думата *passion*, която е означавала първоначално „страдание“. На други езици, например на чешки, на полски, на немски, на шведски, тази дума се превежда със съществително, съставено от представка със същото значение като „съ-“, следвана от думата „чувство“ (на чешки — *sou-cít*; на полски — *współ-czucie*; на немски — *Mit-gefühl*; на шведски — *med-känsla*).

В езиците, произхождащи от латински, думата *compassion* означава, че не можем да наблюдаваме хладнокръвно чуждото страдание; тоест съпреживяваме страданието на другия. В една друга дума с приблизително същия смисъл — на френски *pitié* (на английски *pity*, на италиански *pietà* и т.н.) — се долавя дори нещо като снизхождение към страдащия. Френското „*avoir de la pitié pour une femme*“ — „жал ми е за някоя жена“, означава, че сме в по-облагодетелствано положение от жената, че се принизяваме, за да се изравним с нея.

Това е причината, поради която в произлизащите от латински езици думата „*compassion*“ поражда недоверие; на човек му се струва, че тя означава низше, второкачествено чувство, което има малко допирни точки с любовта. Да обичаш някого от състрадание, означава да не го обичаш истински.

В езиците, в които тази дума не е производна от „страдание“ (*passion*), а от „чувство“, тя се употребява в приблизително същия смисъл и все пак не би могло да се каже, че означава второкачествено, низше чувство. Скрытата мощ на нейната етимология я озарява с друга светлина и ѝ придава по-широк смисъл: да съчувстваш, означава да умееш да съпреживееш с другия неговото нещастие, но и да споделиш всяко друго чувство: радост, тревога, щастие, болка. Така че съчувствието (в смисъл на *współczucie*, *Mitgefühl*, *med-känsla*) означава максимална способност за емоционална фантазия, дарба за

емоционална телепатия. В йерархията на чувствата съчувствието заема най-високото място.

Когато бе сънувала как си забива игли под ноктите, Тереза се бе издала, че е ровила тайно в чекмеджетата на Томаш. Ако го беше сторила някоя друга жена, той нямаше да ѝ проговори, докато е жив. Тереза знаеше това, ето защо му каза: „Изгони ме!“ Но той не само не я изгони, а улови ръката ѝ и зацелува върховете на пръстите и, защото в този миг сам изпитваше болката под нейните нокти, сякаш нервните окончания в пръстите ѝ я отвеждаха право в неговата мозъчна кора.

Човек, лишен от дяволския дар, наречен съчувствие, не би могъл да не осъди с хладен разум постъпката на Тереза, защото личният живот на другия е свещен и чекмеджетата с личната му кореспонденция не бива да се отварят. Но понеже съчувствието се бе превърнало в участ (или проклятие) за Томаш, на него му се струваше, че не тя, а той самият е коленичил пред отвореното чекмедже на бюрото и не може да откъсне очи от редовете, написани от ръката на Сабина. Разбираше Тереза и не само че не можеше да и се сърди, но дори я обичаше повече.

Жестовете ѝ ставаха резки и неуравновесени. Бяха изминали вече две години, откакто го бе уличила в изневяра, а положението ставаше все по-лошо. Положението беше безизходно.

Нима Томаш наистина не можеше да престане с еротичните си приятелства? Не, не можеше. Това би го извадило от равновесие. Той не намираше у себе си сили да устои на влечението към други жени. Пък и не виждаше защо трябва да го прави. Никой не знаеше по-добре от него самия, че авантюрите му не представляват никаква заплаха за Тереза. Защо тогава да се лишава от тях? Това му изглеждаше също тъй безсмислено, както да се откаже да ходи на мач.

Но можеше ли все още да се говори за удоволствие? В мига, когато тръгваше към някоя от любовниците си, той вече губеше желание да бъде с нея и се кълнеше пред себе си, че това ще е последната им среща. Постоянно виждаше пред очите си Тереза и за да не мисли за нея, трябваше бързо да се напие. Откакто се бе запознал с Тереза, не можеше да се люби с други жени без алкохол! Но тъкмо пропитият с алкохол дъх беше уликата, благодарение на която Тереза още по-лесно узнаваше за изневерите му.

Капанът бе щракнал зад Томаш: в мига, когато тръгваше за среща с някоя жена, той преставаше да я желае, но бе достатъчно да не я види и един ден, и вече набираше телефонния ѝ номер, за да си уговори нова среща.

Все още му беше най-добре при Сабина, защото знаеше, че тя е дискретна и не го грози разобличение. В ателието ѝ витаеше като спомен предишният му идиличен ергенски живот.

Навярно и сам не си даваше сметка колко се беше променил: боеше се да закъснява вечер, защото вкъщи го чакаше Тереза. Веднъж Сабина го хвана как си поглежда часовника по време на любовния акт и как се мъчи да ускори завършека му.

После тя се заразхожда гола с лениви крачки из ателието, застава пред статива с недовършена картина и погледна изкосо Томаш, който навличаше припряно дрехите си.

Ето че вече беше облечен, само единият му крак беше бос. Той се заоглежда, после застана на четири крака и се залови да търси нещо под масата.

Сабина се обади:

— Като те наблюдавам, имам чувството, че се превръщаш във вечната тема на моите картини. Срещата на два свята. Насложени кадри. Зад силуета на Томашлибертина прозира невероятното лице на романтичния любовник. Или пък обратното: през фигурата на Тристан, който не мисли за нищо друго, освен за своята Тереза, се провижда прекрасният свят на либертина, свят, на който Томаш е изменил.

Томаш се изправи и разсеяно се заслуша в думите на Сабина.

— Какво търсиш? — попита го тя.

— Чорапа си.

Сабина се залови да оглежда стаята заедно с него. Той отново застана на четири крака и затършува под масата.

— Тук няма никакъв твой чорап — каза Сабина. — Сигурно си дошъл без него.

— Как мога да дойда без един чорап? — крещеше Томаш и поглеждаше часовника си. — Да не би да съм дошъл с един бос крак?

— Не е изключено. В последно време си станал много разсеян, все бързаш за някъде, все си гледаш часовника — нищо чудно да забравиш да си obuеш единия чорап.

Той вече беше готов да си сложи обувката на бос крак.

— Навън е студено — спря го Сабина. — Ще ти дам от моите чорапи.

И му подаде един дълъг моден бял чорап, мрежест, на едри дупки.

Той прекрасно разбираше, че тя си откъщава, задето си беше гледал часовника, докато се любеха. Беше скрила някъде чорапа му. Наистина обаче беше студено, така че не му оставаше нищо друго, освен да се подчини. Тръгна си за вкъщи с един крак, обут в нормален мъжки чорап, а над глезена на другия беше навит белият дамски чорап.

Положението му беше безизходно: за своите любовници той беше белязан с позорното клеймо на любовта си към Тереза, а за Тереза — с позорното клеймо на любовните си авантюри.

За да облекчи мъките ѝ, той се ожени за нея (най-после можаха да спрат да плащат наем за квартирата, в която тя бездруго не живееше от много време) и ѝ намери едно малко кученце.

Майка на кутрето беше женският санбернар на един негов колега. Баща му беше кучето вълча порода на съседа. Никой не искаше малките помиърчета, а на колегата не му даваше сърце да ги умъртви.

Томаш избираше сред кученцата и съзнаваше, че онези, които не бъдеха избрани, щяха да умрат. Чувстваше се като президент на републиката, изправен пред четирима осъдени на смърт, от които може да помилва само един. Накрая се спря на едно женско кученце, чието тяло издаваше вълчата порода на бащата, а главата — санбернарката майка. Донесе животинчето на Тереза. Тя го вдигна, притисна го до гърдите си и то в същия миг препика блузата ѝ.

После се заеха да му избират име. Томаш искаше и по името да личи, че кучето принадлежи на Тереза, и си спомни за книгата, която тя стискаше под мишница, когато бе пристигнала без предупреждение в Прага. Предложи кутрето да се казва Толстой.

— Не може да е Толстой — възрази Тереза — защото е женско. Можем да го наречем Ана Каренина.

— Не съм съгласен да е Ана Каренина, защото такава смешна муцуна не може да има нито една жена протестира на свой ред Томаш. — Това е по-скоро Каренин. Точно така, Каренин. Именно такъв съм си го представял винаги.

— Но ако ѝ викаме Каренин, това няма ли да разстрои сексуалния ѝ живот?

— Напълно е възможно кучка, към която стопаните се обръщат постоянно като към пес, да придобие лесбийски наклонности.

Колкото и да е странно, думите на Томаш се оказаха пророчески. Макар обикновено кучките да са по-привързани към стопаните, отколкото към стопанките си, при Каренин беше обратното. Той реши да се влюби в Тереза. Томаш му беше благодарен за това. Галеше го по

главата и му говореше: „Добре правиш, Каренин, така те искам. Щом не мога сам да се справям с нея, ти ще трябва да ми помагаш.“

Но дори с помощта на Каренин не му се удаде да направи Тереза щастлива. Осъзна това някъде на десетия ден, след като руските танкове окупираха страната му. Беше август хиляда деветстотин шейсет и осма година. Всеки ден от Цюрих звънеше шефът на една тамошна болница, с когото Томаш се беше сблизил на някаква международна конференция. Той се боеше за Томаш и му предлагаше място в болницата.

Това, че Томаш всеки път почти без колебание отказваше да приеме предложението на швейцареца, беше заради Тереза. Предполагаше, че тя няма да иска да замине за Цюрих. Беше изживяла първите седем дни на окупацията в някакъв екстаз, който приличаше едва ли не на щастие. Обикаляше улиците с фотоапарата си и раздаваше снимки на чуждестранните журналисти, които се избиваха за тях. Веднъж, когато беше действала прекалено дръзко и беше снимала отблизо офицер, насочил пистолета си към група хора, я арестуваха и я задържаха цяла нощ в руското комендантство. Заплашиха я, че ще я застрелят, но веднага щом я пуснаха, тя отново излезе на улицата да снима.

Затова Томаш остана изненадан, когато на десетия ден от окупацията Тереза му каза:

— Защо всъщност не искаш да заминеш за Швейцария?

— А защо трябва да заминавам?

— Тук имат сметки за разчистване с теб.

— Те с кого ли нямат сметки за разчистване — махна с ръка

Томаш. — Я ми кажи по-добре, ти би ли могла да живееш в чужбина?

— А защо не?

— Нали те видях как беше готова да рискуваш живота си заради тази страна, как е възможно сега изведнъж да искаш да я напуснеш?

— Откакто Дубчек се върна, всичко се промени — отвърна Тереза.

Наистина беше така: всеобщата еуфория продължи само първите седем дни от окупацията. Ръководителите на страната бяха отвлечени от руската армия като някакви престъпници, никой не знаеше къде са, всички трепереха за живота им и омразата към руснаците зашеметяваше хората като алкохол. Седемте дни бяха опияняващо тържество на омразата. Чешките градове бяха обкичени с хиляди ръчно изрисувани плакати с подигравателни надписи, епиграми, стихотворения, карикатури на Брежнев и на армията му, която всички взимаха на подбив, сякаш бяха неграмотни палячовци. Но никой

празник не може да трае вечно. Междувременно руснаците заставиха арестуваните държавници да подпишат в Москва някакъв компромисен документ. Дубчек се завърна с него в Прага и произнесе реч по радиото. След шестдневния арест беше толкова съсипан, че едва говореше, заекваше, трудно си поемаше дъх, тъй че изреченията му бяха накъсани от мъчителни, почти половин минутни паузи.

Компромисът спаси страната от най-лошото: от екзекуции и масови изселвания в Сибир, от които всички изпитваха ужас. Но едно беше станало ясно: Чехия трябваше да преклони глава пред завоевателя; оттук нататък държавата вечно щеше да заеква, да пелтечи, с мъка да си поема дъх като Александър Дубчек. Празникът беше свършил. Беше настъпил делникът на унижението.

Тереза наговори на Томаш всички тези неща и той знаеше, че те са истина, но че под тази истина се крие друга, по-съществена причина Тереза да иска да напусне Прага: тя беше нещастна в досегашния си живот.

Най-хубавите дни в живота ѝ бяха дните, когато снимаше по улиците руските войници и се излагаше на опасност. Единствено тогава телевизионният сериал на нейните сънища се бе прекъснал и нощите ѝ бяха блажени. Руснаците ѝ бяха донесли равновесие със своите танкове. Но сега, след като празникът беше отминал, тя отново се страхуваше от нощите си и искаше да избяга от тях. Вече бе осъзнала, че съществуват обстоятелства, при които може да се чувства силна и доволна, ето защо копнееше да замине за широкия свят с надеждата, че там може би отново ще попадне на подобни обстоятелства.

— А не те ли притеснява — попита я Томаш, — че Сабина също емигрира в Швейцария?

— Женева не е Цюрих — отвърна Тереза. — Там Сабина положително ще ми пречи по-малко, отколкото в Прага.

Човек, копнеещ да напусне града, в който живее, не е щастлив човек. Затова Томаш прие желанието на Тереза да емигрира така, както престъпникът приема присъдата. Подчини се и един ден се озова заедно с Тереза и Каренин в най-големия град на Швейцария.

Купи за празния апартамент едно легло (за друго обзавеждане засега нямаха пари) и се втурна да работи с цялото ожесточение на човек, който след четирийсетата си година започва нов живот.

На няколко пъти се обади в Женева на Сабина. Тя бе извадила голям късмет: бяха открили нейна изложба там само седмица преди нахлуването на руснаците, тъй че швейцарските ценители на изкуството в прилив на симпатия към малката страна бяха закупили всичките ѝ картини.

— Благодарение на руснаците забогатях — смееше се Сабина в телефонната слушалка и го канеше в Женева, в новото си ателие, което според нея не се отличавало много от пражкото, тъй добре познато на Томаш.

Искаше му се да се срещне с нея, но не можеше да измисли никаква причина, с която да обясни пред Тереза пътуването си. Затова накрая Сабина дойде в Цюрих. Отседна в хотел. Томаш отиде там след края на работното си време, позвъни в стаята и от рецепцията и се качи при нея. Тя му отвори. Застана пред него с красивите си дълги крака, съблечена, само по бикини и сутиен. На главата си бе сложила черно бомбе. Дълго гледа Томаш, без да помръдне и без да отрони дума. И Томаш стоеше срещу нея безмълвен. После изведнъж си даде сметка, че е трогнат. Свали бомбето от главата ѝ и го положи на масичката до леглото. След това се любиха в пълно мълчание.

Докато се придвижваше от хотела към своя цюрихски дом (където мебелировката отдавна се беше увеличила с маса, столове, кресла, килим), той си казваше щастлив, че носи постоянно със себе си своя начин на живот, тъй както охлювът къщичката си. Тереза и Сабина бяха двата полюса на неговия живот, полюси раздалечени, непримирими, но въпреки това и двата прекрасни.

Ала тъкмо защото Томаш разнасяше начина си на живот навсякъде със себе си, сякаш бе част от тялото му, Тереза продължаваше да сънува същите сънища.

От пристигането им в Цюрих бяха изминали шест-седем месеца, когато една вечер Томаш се прибра късно и намери на масата писмо. С него Тереза му съобщаваше, че е заминала за Прага. Заминала, защото нямала сили да живее в чужбина. Знаела, че тук, в Швейцария, е трябвало да бъде опора за Томаш, но знаела също, че това не е по силите ѝ. Наивно смятала, че в чужбина ще се промени. Вярвала, че след преживяното в дните на окупацията вече няма да бъде дребнава, че ще порасне, ще стане по-мъдра, по-силна. Но се оказало, че се е надценила. Била бреме за него, а не искала да е така. Искала да си направи изводи от всичко това, преди да станело късно. Извиняваше му се, че взима със себе си Каренин.

Томаш глътна силно приспивателно, но въпреки това заспа чак призори. За щастие беше събота и можеше да си остане вкъщи. За сто и петдесети път прехвърли наум цялата ситуация: границите на неговата родина с останалия свят не са вече отворени както по времето на заминаването им за Швейцария. С никакви телеграми и телефони няма да доведе Тереза обратно. Властите няма да я пуснат повече в чужбина. Колкото и да не му се вярва, заминаването и е безвъзвратно.

Съзнанието, че е свършено безпомощен, имаше върху него ефекта на удар с чук по главата, но в същото време му действаше успокоително. Никой не го принуждаваше да взема някакво решение. Не се налагаше да се пита, втрещен в стената на отсрещната сграда, дали иска, или не иска да живее с Тереза. Тя бе решила всичко сама.

Отиде да обядва в ресторант. Беше тъжен, но докато се хранеше, първоначалното му отчаяние сякаш се изтощи, излиня и от него остана само тъга. Томаш се връщаше мислено назад към преживените с Тереза години и му се струваше, че тяхната история не би могла да свърши по-добре. Дори да бе съчинена от някого, тя не би могла да приключи другояче.

Тереза бе дошла при него един ден, без да я е канил. Друг един ден по същия начин си бе отишла. Бе пристигнала с тежкия си куфар. Със същия тежък куфар си бе и тръгнала.

Томаш плати, излезе от ресторанта и дълго се разхожда по улиците, изпълнен с меланхолия, която с всеки миг ставаше все по-лъчезарна. Зад него бяха останали седемте години, изживени с Тереза, и сега той откриваше, че тези години са по-красиви в спомена, отколкото когато ги бе живял.

Любовта между него и Тереза беше красива, наистина, но и изнурителна: той постоянно трябваше нещо да крие, да замаскира, да се преструва, да се сдобрява с Тереза, да поддържа доброто и настроение, да я утешава, непрестанно да ѝ доказва любовта си, да търпи обвиненията на нейната ревност, на страданието ѝ, на сънищата ѝ, да се чувства виновен, да се оправдава и извинява. Цялото това усилие сега отпаднаше, а красотата оставаше.

Настъпваше съботната вечер, той се разхождаше за първи път сам из Цюрих и вдъхваше уханието на своята свобода. Зад всеки ъгъл се спотайваше приключение. Бъдещето отново бе станало загадъчно. Томаш отново можеше да се върне към ергенския си живот, живота, за който някога бе сигурен, че му е отреден и че само по този начин може да бъде такъв, какъвто е в действителност.

Беше живял седем години закопчан за полата на Тереза и погледът ѝ беше следил всяка негова крачка. Сякаш бе мъкнал на глезените си железни пранги, с които тя го беше оковала. И ето че сега стъпваше много по-леко. За малко да полети във въздуха. Беше се озовал в магичното поле на Парменид — опияняваше се от сладостната лекота на битието.

(Дали изпитваше желание да позвъни в Женева на Сабина? Да се обади на някоя от жените в Цюрих, с които се бе запознал през последните месеци? Не, ни най-малко не му се искаше. Подозираше, че срещата с която и да било жена тутакси ще направи спомена за Тереза непоносимо болезнен.)

Този дивен меланхолен унес продължи до неделя вечерта. В понеделник всичко се промени. Тереза нахълта в мислите му: той усещаше какво е чувствала тя, докато е писала прощалното писмо; усещаше как са треперели ръцете ѝ; виждаше я как влачи тежкия куфар с едната си ръка, а с другата е хванала каишката на Каренин. Представяше си как отключва пражкия им апартамент и собственото му сърце се свиваше от чувството за самота и осиротялост, облъхнало нейното лице, когато е отворила вратата.

През онези два прекрасни дни на меланхолия неговото съчувствие (това проклятие, наречено емоционална телепатия) просто си бе почивало. Бе спало, както спи миньор в неделя след седмицата убийствен труд, за да може в понеделник отново да се спусне в шахтата.

Томаш преглеждаше пациент и вместо него виждаше Тереза. Повтаряше си наум: Не мисли за нея! Не мисли за нея! Казваше си: Тъкмо защото съм болен от съчувствие, е добре, че тя замина и че аз никога вече няма да я видя. Трябва да се избавя не от нея, а от своето съчувствие, от тази болест, която по-рано не познавах и с чийто бацил ме зарази Тереза!

В съботата и в неделята бе чувствал как сладостната лекота на битието плува към него от дълбините на бъдещето. В понеделник върху него се стовари неизпитвана дотогава тежест. Всичките тонове желязо на руските танкове бяха като перце в сравнение с нея. Няма нищо по-тежко от съчувствието. Дори собствената болка не е тъй тежка, както болката, съчувствана с някого, заради някого, вместо някого, усилена многократно от въображението, продължена от многогласното ехо.

Томаш си повтаряше, че не бива да се поддава на съчувствието, а съчувствието му го слушаше с наведена глава, като виновно. Съчувствието знаеше, че злоупотребява с правата си, и въпреки това мълчаливо държеше на своето, тъй че на петия ден след заминаването на Тереза Томаш събщи на директора на болницата (същия, който

след руското нахлуване му бе звънял всеки ден в Прага), че трябва незабавно да се върне в родината си. Изпитваше срам. Съзнаваше, че директорът ще прецени постъпката му като безотговорна и неппростима. Разкъсваше се от желание да му се довери, да му разкаже за Тереза и за писмото, което тя му бе оставила на масата. Но не го направи. От гледна точка на един швейцарски лекар решението на Тереза би изглеждало истерично и противно. А Томаш не желаше да допусне някой да си помисли нещо лошо за нея.

Директорът наистина се разстрои.

Томаш сви рамене и каза:

— Es muss sein. Es muss sein.

Това беше алюзия. Последната част от последния квартет на Бетовен е изградена върху следните два мотива:

— Muss es sein? (Дали трябва?)

— Es muss sein! Es muss sein! (Да, трябва! Да, трябва!)

За да бъде смисълът на тези думи съвсем ясен, Бетовен е онасловил цялата последна част с думите: „Der schwer gefasste Entscheidung“ — трудно взетото решение.

С това препращане към Бетовен Томаш всъщност вече се завръщаше при Тереза, защото именно по нейно настояване започнаха да купуват плочи с Бетовеновите квартети и сонати.

Препратката бе по-уместна, отколкото Томаш предполагаше, тъй като директорът беше страстен поклонник на музиката. Той се усмихна ведро и промълви, маркирайки с гласа си мотива на Бетовен:

— Muss es sein? (Дали трябва?)

Томаш каза за сетен път:

— Ja, es muss sein! (Да, трябва!)

За разлика от Парменид, за Бетовен тежестта очевидно е била понятие с положителен знак. „Der schwer gefasste Entschluss“, трудно взетото решение, е свързано с гласа на Съдбата („Es muss sein!“); тежестта, необходимостта и значимостта са три вътрешно взаимосвързани понятия: само това, което е необходимо, има тежест; само това, което тежи, е значимо.

Това убеждение се е родило от музиката на Бетовен и макар да е възможно (или дори вероятно) отговорността за него да носят по-скоро тълкувателите на Бетовен, отколкото самият композитор, днес повече или по-малко го споделяме всички: за нас величието на един човек е в това, че той *носи* своята съдба, както Атлас е носел на раменете си небесния свод. Героят на Бетовен е състезател по вдигане на метафизични тежести.

Томаш пътуваше към швейцарската граница и аз си представям, че самият чорлав и навъсен Бетовен е дирижирал оркестъра на местната пожарна команда, който е свирел в чест на прощаването на Томаш с емиграцията марш, наречен „Es muss sein!“.

Но ето че Томаш премина чешката граница и се натъкна на колона руски танкове. Наложил му се да спре колата на едно кръстовище и да изчака да отминат. Смразяващ танкист в черна униформа стоеше в центъра на кръстовището и регулираше движението, сякаш всички чешки шосета бяха негова лична собственост.

„Es muss sein!“, повтаряше си наум Томаш, но в един момент започна да се съмнява в това: дали наистина бе трябвало да стане така?

Да. Беше непоносимо да остане в Цюрих и да си представя как Тереза живее сама в Прага.

Но колко дълго щеше да го измъчва съчувствието? Цял живот? Цяла година? Или месец? Или пък само една седмица?

Откъде можеше да знае? Как можеше да провери?

В часовете по физика всеки ученик може да извършва опити, за да се увери в правотата на една или друга научна хипотеза. Но човекът,

понеже живее само един живот, няма никаква възможност да провери една или друга хипотеза чрез опит и по тази причина никога няма да узнае дали е трябвало, или не да последва зова на чувствата си.

С тези мисли в главата Томаш отвори вратата на апартамента си. Каренин се хвърли радостно към лицето му, тъй че направи по-лек мига, в който се изправиха очи в очи с Тереза. Желанието да се хвърли в прегръдките ѝ (желание, което бе почувствал още когато се качваше в колата си) бе изчезнало без следа. Струваше му се, че двамата стоят един срещу друг сред снежна равнина и зъзнат.

От първия ден на окупацията руски военни самолети кръжаха по цяла нощ над Прага. Томаш беше отвикнал от шума на тежките мотори и сега не можеше да заспи.

Въртеше се до спящата Тереза и си спомняше едни нейни думи, казани преди много време в някакъв безсъдържателен разговор. Говореха си за неговия приятел З. и тя заяви: „Ако не бях срещнала теб, сигурно щях да се влюбя в него.“

Още тогава нейните думи бяха потопили Томаш в странна меланхолия. Просто той изведнъж си бе дал сметка, че е само една случайност, дето Тереза обича него, а не приятеля му З. Че освен осъществената ѝ любов с Томаш в царството на възможностите съществува безкрайно множество неосъществени любови към други мъже.

Всички смятаме за немислимо, че голямата любов на живота ни може да бъде нещо леко, нещо безтегловно; вярваме, че любовта ни е това, което е трябвало да бъде; че без нея животът ни не би бил нашият живот. Струва ни се, че навъсенният Бетовен със страховитото си косище свири своето „Es muss sein!“ за нашата голяма любов.

Томаш си спомни Терезината реплика за приятеля му З. и констатира, че от голямата любов на неговия живот не се дочува никакво „Es muss sein!“, а по-скоро „Es könnte auch anders sein“: можеше да бъде и иначе.

Седем години по-рано в болницата в града, където живееше Тереза, *случайно* се бе появил пациент с комплицирано мозъчно заболяване, заради което бяха повикали за спешен консулт главния лекар, шефа на Томаш. Но главният лекар *случайно* бе получил пристъп от ишиас, не можеше да се движи и бе изпратил в провинцията на свое място Томаш. В града имаше пет хотела, но Томаш *случайно* бе отседнал тъкмо в онзи, където работеше Тереза. *Случайно* преди отпътуването на влака му бе останало малко свободно време и той бе отишъл да поседи в ресторанта. Тереза *случайно* се бе оказала на работа по същото време и масата на Томаш *случайно* се

беше паднала в нейния район. Шест отделни случайности бяха нужни да добутат Томаш до Тереза, сякаш противно на неговото желание.

Беше се върнал в Чехия заради нея. Едно тъй съдбоносно решение се опираше на една тъй случайна любов, че никога не би било взето, ако преди седем години шефът на Томаш не бе получил пристъп от ишиас. И тази жена, това въплъщение на абсолютната случайност, лежи сега до него и диша дълбоко в съня си.

Беше късна нощ. Томаш усети, че започва да го боли стомахът. Това често му се случваше, когато беше притеснен и потиснат.

Един или два пъти дишането и мина в леко похъркване. Томаш не можеше да открие у себе си и капка съчувствие. Единственото, което чувстваше, беше болката в стомаха и отчаянието от завръщането.

**ВТОРА ЧАСТ
ДУША И ТЯЛО**

1

Би било глупаво от страна на автора да се опитва да внуши на читателя, че героите му наистина са съществували. Те не са родени от майка от плът и кръв, а от едно или две знаменателни изречения или от една първична ситуация. Томаш се роди от изречението „Einmal ist keinmal“. Тереза се роди от куркането на черва.

Когато за първи път престъпи прага в жилището на Томаш, вътрешностите ѝ започнаха да куркат. В това няма нищо чудно — не беше обядвала, не беше и вечеряла, само късно сутринта на гарата беше изяла един сандвич, преди да се качи на влака. Цялото ѝ съзнание бе заето с дръзкото ѝ пътуване и тя бе забравила, че трябва да се храни. Но онзи, който не мисли за тялото си, лесно става негова жертва. Беше страшно да стои лице в лице с Томаш и да чува силния глас на вътрешностите си! Идеше ѝ да се разплаче. За щастие след десет секунди Томаш я прегърна и тя успя да забрави за звуците, които издаваше стомахът ѝ.

И така, Тереза е рожба на ситуация, която брутално разбулва непримиримия дуализъм на тялото и душата, този основен принцип на човешката същност.

Някога, в праисторически времена, човекът се вслушвал удивен как в собствените му гърди отекват ритмични удари и не можел да проумее какво е това. Не можел да се отъждестви с нещо тъй чуждо и непознато, каквото е тялото. Тялото било за него клетка, а вътре в нея имало нещо, което гледало, слушало, страхувало се, премисляло и се удивлявало; онова, което оставало след приспадането на тялото, била душата.

Днес, разбира се, тялото не е вече загадка: ние знаем, че това, което тупти в гърдата ни, е сърце, а носът е крайт на един маркуч, който стърчи навън от тялото, за да отвежда кислород до белите дробове. Лицето не е нищо друго, освен командно табло, с което са свързани всички механизми на тялото: храносмилането, зрението, слухът, дишането, мисленето.

От мига, в който човек е станал способен да назове всяка част от тялото си, то го притеснява по-малко. Ние знаем още, че душата не е нищо друго, освен дейност на сивото мозъчно вещество. Дуализмът на тялото и душата е завоалиран с научни термини и днес ние можем весело да му се надсмиваме като на някакъв старомоден предразсъдък.

Но стига само човек да е лудо влюбен и в същото време да е принуден да слуша куркането на собствените си черва, и единството на душата и тялото, тази лирическа илюзия на научния век, светкавично се разсейва.

3

Тереза се мъчеше да види под обвивката на своето тяло себе си. Това бе причината да се застоява пред огледалото. И понеже се страхуваше майка и да не я хване по време на тези съзерцания, те имаха привкуса на таен порок.

Не суета я теглеше към огледалото, а удивление от това, че вижда своето „аз“. Забравяше, че всъщност вижда само горната палуба на физиологичните си механизми. Струваше ѝ се, че съзира своята душа, която ѝ се разкрива в чертите на лицето. Забравяше, че носят ѝ е само край на маркуч, отвеждащ кислород до белите дробове. Намираще, че той изразява точно характера ѝ.

Гледаше се в огледалото дълго и на моменти се дразнеше, че разпознава върху лицето си чертите на своята майка. Тогава се втренчваше в образа си още по-настойчиво и се опитваше със силата на волята да се абстрахира от майчината си физиономия, да я изличи, за да остане на лицето и само онова, което е тя самата. Когато успееше, преживяването беше опияняващо: душата ѝ излизаше на повърхността на тялото като войнство, което се втурва от трюма, изпълва цялата палуба, размахва ръце към небето и пее.

Тереза не само приличаше външно на майка си, но на мен понякога ми се струва, че животът и не бе нищо друго, освен едно продължение на майчиния ѝ живот — приблизително както траекторията на билиардната топка е продължение на движението, направено от ръката на играча.

Къде и кога се бе зародило онова движение, от което по-късно бе произлязъл животът на Тереза?

Може би в мига, когато нейният дядо, пражки търговец, бе започнал да възхвалява гръмка красотата на своята дъщеря, майката на Тереза. По онова време тя беше на три или четири години и той ѝ разправяше, че приличала на Рафаеловата Мадона. Четиригодишната бъдеща майка на Тереза запомни добре това и когато след години седеше на чина си в гимназията, вместо да слуша учителя, си мислеше на кои картини прилича.

Когато и дойде времето за женене, имаше деветима обожатели. Всички коленичеха в кръг около нея. Тя стоеше по средата им като принцеса и не знаеше кого да избере: единият беше по-хубав от другите, вторият по-забавен, третият — по-богат, четвъртият — по-спортен, петият — от по-добро семейство, шестият ѝ рецитираше стихове, седмият бе обиколил целия свят, осмият свиреше на цигулка, а деветият беше най-мъжествен от всички. Но и деветимата коленичеха еднакво и имаха едни и същи мазоли по коленете.

Накрая тя избра деветия, и то не защото беше най-мъжествен от всички, а защото когато се любеха и тя му шепнеше в ухото „Внимавай, моля те, внимавай много!“, той нарочно не внимаваше и се наложи тя да се омъжи за него на бърза ръка, защото не успя да намери навреме лекар, който да и направи аборт. Така се роди Тереза. Многочислената рода се стече от всички краища на страната, накачули се край кошчето и заохка и заахка. Майката на Тереза не охкаше и не ахкаше. Тя мълчеше. Мислеше за останалите си осем кандидати и всички те ѝ се струваха по-добри от деветия.

Също като дъщеря си и тя обичаше да се гледа в огледалото. Един ден установи, че край очите си има безброй бръчки, и си каза, че бракът ѝ е лишен от всякакъв смисъл. После срещна един немъжествен мъж, който вече имаше зад гърба си няколко финансови злоупотреби и два развода. Майката на Тереза мразеше любовници с мазоли на коленете. Изпитваше бясно желание тя самата да коленичи. Коленичи пред мошеника и напусна дъщеря си и мъжа си.

Най-мъжественият мъж се превърна в най-тъжния мъж. Толкова беше тъжен, че всичко му стана безразлично. Навсякъде приказваше на висок глас какво мисли, докато накрая комунистическата полиция, шокирана от безцеремонните му приказки, го арестува, осъди и прати в затвора. Изгониха Тереза от апартамента, запечатаха го и тя замина при майка си.

Наскоро след това най-тъжният мъж умря в затвора, а майката с мошеника и Тереза се установи в едно малко предпланинско селище. Пастрокът на Тереза работеше в някакво учреждение, а майка ѝ беше продавачка в магазин. Тя роди още три деца. После един ден пак се погледна в огледалото и установи, че е стара и грозна.

След като констатира, че е изгубила всичко, тя започна да търси виновника. Виновни бяха всички: първият ѝ съпруг, мъжествен и нелюбим, защото не я беше послушал, когато бе шепнала в ухото му да внимава; вторият ѝ съпруг, немъжествен и любим, който я бе замъкнал от Прага в малкия град и сменяше жените като носни кърпи, тъй че тя постоянно се измъчваше от ревност. Беше се оказала безпомощна и пред двамата си съпрузи. Единственото живо същество, което ѝ принадлежеше и не можеше да ѝ избяга, заложникът, който можеше да плати за всички останали, беше Тереза.

Пък и в края на краищата може би наистина именно тя бе виновна за майчината си съдба. Тя, тоест абсурдната среща на сперматозоида на най-мъжествения с яйцеклетката на най-красивата. В тази съдбовна секунда, наречена Тереза, бе стартирал маратонът на майчиния ѝ съсипан живот.

Майката постоянно обясняваше на Тереза, че да бъдеш майка, означава да жертваш всичко. Думите и звучаха убедително, тъй като бяха подплатени с преживяното от една жена, изгубила всичко заради детето си. Тереза слушаше и вярваше, че най-голямата ценност в живота е майчинството и че майчинството е велика саможертва. Ако майчинството е олицетворение на Саможертвата, то ориста на дъщерята е Вината, която никога не може да бъде изкупена.

Разбира се, Тереза не знаеше нищо за нощта, в която майка ѝ бе шепнала на ухото на баща ѝ да внимава. Чувството за вина, което изпитваше, беше неопределено като първородния грях. Тя правеше всичко, за да го изличи. Майка ѝ я спря от училище и от петнайсетата си година и тя започна да работи като келнерка. Всичко, което изкарваше, даваше на майка си. Беше готова да прави какво ли не, само и само да заслужи обичта ѝ. Поддържаше домакинството, грижеше се за братчетата и сестричката си, по цяла неделя чистеше и переше. Жалко, защото беше най-способното момиче в класа. Искаше ѝ се да се изкачи по-нагоре, но в малкото градче по-нагоре за нея нямаше. Тя переше, а встрани до ваната лежеше разтворена книга. Тереза отгръщаше страниците ѝ и по тях капеше вода.

В техния дом не съществуваше свян. Майка ѝ се разхождаше из стаите само по бельо, понякога без сутиен, а през летните дни и чисто гола. Пастрокрът на Тереза не се разхождаше гол, обаче не пропускаше да влезе в банята всеки път, когато тя беше във ваната. Веднъж Тереза се заключи в банята заради него, а майка и вдигна скандал: „Ти за каква се мислиш? Какво си въобразяваш? Че ще те изяде ли?“

(Тази случка ясно показва, че у майката на Тереза омразата към дъщерята взимаше връх над ревността към съпруга. Вината на дъщеря и беше безпределна и обемаше в себе си изневерите на съпруга ѝ. Желанието на Тереза да се еманципира, упорството и да си извоюва известни права — да речем, да се заключва в банята бяха за майката по-неприемливи от евентуалния сексуален интерес на мъжа ѝ към заварената му дъщеря.)

Една зимна вечер майката се разхождаше гола на запалена лампа. Щом я видя, Тереза се втурна да пусне пердето, за да не видят майка ѝ от отсрещната къща. Майката се разсмя зад гърба ѝ. На другия ден ѝ дойдоха на гости приятелки: една съседка, една колежка от магазина, една учителка от кварталното училище и още две или три жени — редовната компания. Заедно с шестнайсетгодишния син на една от жените Тереза влезе за малко в стаята. Майката не пропусна случая да

разкаже как предната вечер дъщеря ѝ се постарала да опази голотата ѝ от чужди погледи. Тя се смееше, смееха се и жените. Накрая майката каза: „Тереза не иска да се примири с факта, че човешкото тяло пикае и пърди.“ Тереза пламна, но майка ѝ продължи: „Има ли нещо лошо в това?“ И веднага си отговори сама, като се изпърдя звучно. Жените до една се разсмяха.

Майката се секне гръмогласно, разказва на всеослушание за сексуалния си живот, размахва изкуствената си челюст. Умее със завидна сръчност да я откача с език, тъй че при по-широка усмивка горната челюст пада върху долните зъби и лицето и изведнъж добива ужасяващо изражение.

Поведението ѝ не е нищо друго, освен рязък жест, с който тя отхвърля красотата и младостта си. По времето, когато деветимата обожатели бяха коленичили в кръг около нея, тя криеше с болезнена чувствителност голотата си. Сякаш чрез мярата на своя свян искаше да изрази стойността, която имаше за нея тялото ѝ. И ако днес отхвърля всякакъв срам, прави го радикално, сякаш чрез безсрамието си иска тържествено да тегли черта на своя живот и да изкрещи, че младостта и красотата, които е ценила прекалено високо, в действителност нямат никаква стойност.

Струва ми се, че Тереза е продължение на онзи жест, с който майка ѝ е отхвърлила далеч зад себе си своето отминало битие на красавица.

(И ако движенията на самата Тереза са нервни, ако жестовете ѝ не са достатъчно плавни, няма какво да се чудим: онзи широк жест на майката, див и самоубийствен, се бе вселил у Тереза, бе станал Тереза!)

Майката търси за себе си справедливост и иска виновникът да бъде наказан. Затова държи дъщеря и да остане заедно с нея в света на безсрамието, където младостта и красотата нямат смисъл, където целият свят не е нищо друго, освен огромен концлагер, населен с тела, които си приличат и чиито души са невидими.

Сега можем по-добре да разберем смисъла на тайния порок на Тереза — честите ѝ и продължителни застоявания пред огледалото. Това беше борба с майка ѝ. Стремех да не бъде тяло като другите тела, а вместо това да види на повърхността на лицето си войнството на душата, втурнало се навън от трюма. Не беше лесно, защото душата, тъжна, боязлива и напласена, се беше спотаила на дъното на Терезината плът и се боеше да се покаже.

Тъкмо така беше и в онзи ден, когато тя срещна за първи път Томаш. Промушваше се между пияниците в ресторанта, тялото ѝ се беше огънало под тежестта на подноса с халби, а душата ѝ беше някъде в стомаха или в панкреаса. И точно в този миг Томаш я заговори. Това заговорване беше важно, защото идваше от някого, който не познаваше майка ѝ, нито пък пияниците, всекидневни обсипващи я с изтъркани похотливи закачки. Статутът на непознат издигаше Томаш над останалите.

И още нещо го издигаше над останалите: на масата пред него лежеше разтворена книга. В тази кръчма никой никога не бе отварял на масата си книга. Книгата бе за Тереза опознавателен знак за принадлежност към тайно братство. Защото тя имаше едно-единствено оръжие срещу грубия свят, който я обкръжаваше: книгите, които заемаше от градската библиотека, главно романи; Тереза беше изчала купища, от Филдинг до Томас Ман. Те и предлагаха въображаемо бягство от живота, който не я удовлетворяваше, но имаха значение за нея и като вещи: тя обичаше да се разхожда по улиците с някой роман под мишница. Книгите имаха за нея същото значение, каквото е имал за дендите от миналия век елегантният бастун. Отличаваха я от другите.

(Сравнението между книгата и елегантното бастунче на дендите не е съвсем точно. Бастунчето не просто отличава дендите; то го прави модерен и моден. Книгата отличаваше Тереза, но я правеше старомодна. Вярно, тя беше прекалено млада, за да осъзнава собствената си старомодност. Младежите, които минаваха покрай нея с гърмящи транзистори, ѝ се струваха глупави. Фактът, че са модерни, ѝ убягваше.)

Човекът, който я заговори, беше следователно едновременно чужденец и член на тайно братство. Заговори я с ласкав глас и Тереза почувства как душата и се устремява към повърхността през всичките и артерии, вени и пори, за да му се покаже.

Когато Томаш се връщаше от Цюрих в Прага, започна да го измъчва мисълта, че срещата му с Тереза е била резултат от шест неправдоподобни случайности.

Но няма едно събитие не е толкова по-значимо и по-високо ценено, колкото повече случайности са били необходими за осъществяването му?

Само случайността може да се тълкува като послание. Онова, което става по необходимост, което е очаквано, което се повтаря всеки ден, е няма. Само случайността отправя глас към нас. Ние се опитваме да я разчитаме, както циганките разчитат фигурите в кафеената утайка по дъното на чашата.

Томаш се яви на Тереза в нейния ресторант като проявление на абсолютната случайност. Беше сам и на масата пред него лежеше разтворена книга. Той вдигна очи и се усмихна: „Един коняк.“

В този момент по радиото излъчваха музика. Тереза отиде до мокрия бюфет за коняка и завъртя копчето на апарата, за да усили звука. Позна, че свирят Бетовен. Този композитор и бе известен от времето, когато един пражки квартет бе гостувал в града им. Тереза (която, както знаем, копнееше по нещо „по-възвишено“) отиде на концерта. Залата беше празна. Освен Тереза бяха дошли само местният аптекар и жена му. С една дума, на сцената имаше квартет музиканти, а в залата трио слушатели, но музикантите бяха толкова мили, че не отмениха концерта и цяла вечер свириха само за тях последните три квартета на Бетовен.

После аптекарят покани музикантите на вечеря и настоя непознатата слушателка да дойде с тях. От тази вечер насетне Бетовен стана за Тереза символ на света „от другата страна“, на света, за който тя мечтаеше. Докато носеше от бара коняка за Томаш, тя се опитваше да разчете тази случайност: как е възможно в същия момент, когато поднася коняка на привличащия я непознат мъж, да чуе Бетовен?

Не необходимостта, а тъкмо случайността е пълна с вълшебства. За да бъде една любов незабравима, трябва от първия миг

случайностите да се слитат към нея, както птиците към раменете на свети Франциск Асизки.

Той я бе повикал, за да плати. Затвори книгата (опознавателния знак на тайното братство), а на нея и се прииска да го попита какво чете.

— Можете ли да добавите сумата към хотелската ми сметка? — попита той.

— Да, мога — отвърна Тереза. — Кой е номерът на стаята ви?

Той ѝ показа ключа си, закачен за дървена пластинка с изписана червена шестица.

— Колко странно — промълви тя, — номер шест.

— Какво странно има? — полюбопитства Томаш.

Тереза си бе спомнила, че когато живееха в Прага с тогава все още неразведените ѝ родители, квартирата им беше също на номер шест. Но на глас каза нещо друго (и ние можем само да се възхитим на лукавството ѝ):

— Настанен сте в стая номер шест, а аз свършвам работа в шест.

— А пък на мен влакът ми тръгва в седем — рече непознатият мъж.

Не ѝ дойде наум какво повече да каже, даде му да подпише готовата сметка и я занесе на рецепцията. Когато работното ѝ време свърши, непознатият вече го нямаше на масата. Дали беше разбрал негласното ѝ послание? Тереза излезе с разтуптяно сърце от ресторанта.

Отсреща имаше проредяло паркче, жалка градинка посред мръсния малък град, която обаче за нея винаги бе представлявала островче красота: морава с четири тополи, пейки, плачеща върба и храсти със ситни жълти цветчета.

Мъжът седеше на една жълта пейка, от която се виждаше входът на ресторанта. На същата пейка бе седяла предния ден Тереза с книга в скута! В този миг тя осъзна (птиците на случайностите кацаха на раменете ѝ), че непознатият мъж ѝ е отреден от съдбата. Той я повика и я покани да седне до него. (Войнството на душата и се втурна към палубата на тялото.) После тя го изпрати до гарата, а на сбогуване той

й даде визитна картичка с телефонния си номер: „Ако ви се случи някой път да дойдете в Прага...“

Далеч не толкова визитната картичка, която той ѝ бе подал в последния момент, колкото повелята на случайностите (книгата, Бетовен, числото шест, жълтата пейка в парка) ѝ вдъхна смелостта да напусне дома си и да промени съдбата си. Може би именно тези няколко случайности (впрочем твърде скромни и тривиални, наистина достойни за този нищо и никакъв град) бяха дали ход на нейната любов и бяха станали източник на енергия, от която тя щеше да черпи до края на живота си.

Нашето всекидневие непрестанно е бомбардирано от случайности или по-точно случайни срещи на хора и събития, които можем да наречем коинцидентност, тоест две неочаквани събития се случват едновременно, засичат се. Томаш се появява в ресторанта и в същото време прозвучава музиката на Бетовен. Огромното множество такива съвпадения остава незабелязано от човека. Ако вместо Томаш в ресторанта бе седял кварталният месар, Тереза нямаше да обърне внимание, че радиото излъчва Бетовен (макар че срещата на Бетовен и месаря е също интересна коинцидентност). Но надигащата се любов бе изострила чувството и за прекрасното и тя никога вече нямаше да забрави тази музика. Всеки път, когато я чуеше, щеше да се вълнува. Всичко, ставащо около нея в такъв миг, щеше да бъде озарено от музиката, щеше да е прекрасно.

В началото на дебелия книга, която Тереза държеше под мишница, когато пристигна при Томаш, Ана се среща с Вронски при необикновени обстоятелства. Те двамата са на перона, откъдето някакъв човек току-що се е хвърлил под влака. В края на романа под влака се хвърля самата Ана. Тази симетрична композиция, в която един и същ мотив се повтаря в началото и в края, може да ви се стори прекалено „романова“. Добре, съгласен съм, но само при условие, че под „романов“ не разбирате „съчинен“, „изкуствен“, „неправдоподобен“. Защото човешкият живот е композиран именно на този принцип.

Композирани са като музикални произведения. Човек, воден от чувството за красота, превръща едно случайно събитие (музиката на Бетовен, смъртта на гарата) в мотив, който оттам нататък остава вплетен в музикалната композиция на неговия живот. Човекът се връща към този мотив, повтаря го, видоизменя го, транспонира го също както композиторът разгръща темата на своята соната. Ана би могла да се самоубие и другояче. Но мотивът за гарата и смъртта, този незабравим мотив, преплетен с раждането на любовта, я е привличал в съдбовния миг на отчаяние с мрачната си красота. Без дори да съзнава, човек и в мигове на най-черна безнадеждност композира своя живот по законите на красотата.

Тогава не бива да упрекваме романа, че робува на тайнствени съвпадения и случайности (като срещата на Вронски, Ана, перона и смъртта или срещата на Бетовен, Томаш, Тереза и коняка), но справедливо можем да упрекнем човека, че в своя делник той е сляп за такива случайности и тази слепота лишава живота му от измерението на красотата.

Насърчена от птиците на случайностите, които се бяха слетели към раменете ѝ, Тереза, без да каже нищо на майка си, взе една седмица отпуск и се качи на влака. Често отиваше до тоалетната да се гледа в огледалото и да моли душата си да не напуска нито за миг в този решителен ден от нейния живот палубата на тялото ѝ. И както се гледаше, внезапно се стресна: бе усетила дращене в гърлото си. Нима щеше да се разболе в този съдбовен ден от своя живот?

Но вече нямаше път назад. Тя се обади на Томаш от гарата и когато той ѝ отвори вратата, червата и започнаха страшно да куркат. Беше я срам. Сякаш в стомаха и се беше свряла нейната майка и се кискаше там, за да опорочи срещата ѝ с Томаш.

В първия миг Тереза реши, че той ще я изгони заради тези неестетични звуци, но вместо това той я прегърна. Тя му беше благодарна, че не обръща внимание на куркането, и затова го зацелува страстно, а пред очите ѝ падна пелена. Не беше изминала и минута от влизането ѝ, и те се любеха. Тереза викаше. Вече имаше температура. Беше се разболяла от грип. Краят на отвеждащата кислород до белите и дробове тръба беше запушен и зачервен.

После Тереза дойде в Прага за втори път с тежък куфар, в който бе побрала всичките си вещи. Беше решена никога вече да не се връща в малкия провинциален град. Томаш я покани у тях едва за следващата вечер. Тя преспа в един евтин хотел. На другата сутрин занесе куфара си в гардероба на гарата и после цял ден се скита из Прага с „Ана Каренина“ под мишница. Вечерта позвъни у Томаш, той ѝ отвори, а тя не изпускаше книгата, сякаш бе входен билет за Томашовия свят. Тереза си даваше сметка, че няма никакъв друг пропуск, освен този едничък нещастен билет, и ѝ се плачеше. За да не се разплаче, се разприказва, разбъбри се на висок глас, заливаше се от смях. И Томаш пак я прегърна още щом прекрачи прага и се любиха. Тереза потъна в мъгла, сред която не се виждаше нищо и само отекваха нейните викове.

Да, не беше въздишка, нито стенание, беше същински вик. Тереза викаше толкова силно, че Томаш извъръщаше глава от лицето ѝ. Имаше чувството, че гласът ѝ, звучащ до самото му ухо, ще спуга тъпанчетата му. Викове на Тереза не бяха израз на чувственост. Чувствеността е максимална мобилизация на сетивата: човек наблюдава напрегнато партньора си и се вслушва във всеки издаден от него звук. Викът на Тереза, напротив, се стремеше да заглуши сетивата, зрението, слуха. Викаше самият наивен идеализъм на нейната любов, която искаше да бъде отрицание на всички противоречия, на дуализма между душата и тялото, а може би и на самото време.

Дали очите ѝ бяха затворени? Не, но тя не виждаше нищо, беше ги вперила в празния таван. На моменти мятеше буйно глава насам и натам.

Когато престана да вика, тя заспа сгושена до Томаш и цяла нощ го държа за ръката.

Още като осемгодишна заспиваше, стиснала едната си ръка с другата. Представяше си, че държи любимия, мъжа на своя живот. И ако сега стискаше насън ръката на Томаш тъй настойчиво, ние можем да я разберем: тя се бе подготвяла и тренирала за това още от детството си.

Едно момиче, което, вместо да се стреми „към нещо повъзвишено“, е принудено да разнася бира на пияниците, а в неделя да пере мръсните дрехи на братята и сестра си, успява да натрупа в себе си голям запас от виталност, за какъвто хората, следващи в университетите и прозяващи се над книгите, не могат и да сънуват. Тереза беше чела повече от тях, беше научила за живота повече от тях, но никога нямаше да узнае това. Онова, което отличава образования човек от самоукия, не е количеството знание, а различната степен на виталност и самочувствие. Въодушевляването, с което Тереза се хвърли във водовъртежа на живота в Прага, бе едновременно хищно и крехко. Сякаш тя непрекъснато очакваше един ден някой да и каже: „Не ти е тук мястото! Връщай се откъдето си дошла!“ Цялата ѝ жажда за живот висеше на един-единствен косъм: гласа на Томаш, който преди време бе призовал навън плахо спотаената в недрата на тялото ѝ душа.

Тереза постъпи на работа във фотографската лаборатория, но това не я задоволяваше. Искаше сама да снима. Приятелката на Томаш, Сабина, ѝ даде да види три-четири албума на прочути фотографии; после се срещнаха в едно кафене и Сабина ѝ разясни над разтворените албуми кое е неповторимото в техните фотографии. Тереза я слушаше с мълчалива съсредоточеност, каквато рядко някой учител вижда върху лицата на своите ученици.

Благодарение на Сабина тя проумя родството между фотографията и живописата и започна да кара Томаш да ходят на всички изложби, които се организираха в Прага. Скоро ѝ се удаде да отпечата в илюстрираното списание свои собствени снимки и един ден напусна лабораторията и се нареди сред професионалните фотографи на списанието.

Същата вечер отидоха с приятели да отпразнуват повишението ѝ в един бар, където танцуваха. Томаш изпадна в лошо настроение и понеже Тереза настояваше да ѝ каже какво има, най-накрая вкъщи той си призна, че я е ревнувал от свой колега, с когото бе танцувала.

— Кажи, наистина ли ревнуваше? — повтори Тереза поне десет пъти, сякаш ѝ бе съобщил, че е станала лауреат на Нобелова награда, и тя не можеше да повярва.

После го прегърна през кръста и затанцува с него из стаята. Това не бяха модните танци, които бе демонстрирала преди час на дансинга в бара. Беше някакъв селски танц, буйно подрипване, при което Тереза размахваше крака до тавана, правеше големи тромави подскоци и влачеше Томаш насам и натам.

За нещастие скоро след това самата тя почна да ревнува и нейната ревност не беше за Томаш Нобелова награда, а бreme, от което той щеше да се избави едва кратко време преди смъртта си.

Маршируваше покрай басейна гола с множество други голи жени. Томаш беше отгоре, в един окачен под свода на къпалнята кош, крещеше им, караше ги да пеят и да приклякат. Когато някоя изпълнеше упражнението лошо, той я застрелваше.

Иска ми се да се върна още веднъж на този сън: той не се бе превърнал в кошмар за Тереза от мига, когато Томаш бе стрелял за първи път. Сънят бе страшен от самото начало. Да марширува гола с останалите голи жени бе за Тереза възмущение на самия ужас. Докато живееше при майка си, тя нямаше право да се заключва в банята. С тази забрана майка ѝ искаше да каже: твоето тяло е като другите тела; ти нямаш никакво право на свян; нямаш никакво основание да криеш нещо, което бездруго съществува в милиарди екземпляри. В майчиния ѝ свят всички тела бяха еднакви и маршируваха в безкрайна колона. От детинство голотата беше за Тереза олицетворение на задължителната униформеност на концлагера; олицетворение на унижението.

А имаше и нещо по-ужасно в самото начало на съня: всички жени пееха! Не стига, че телата им бяха еднакви, еднакво принизени, не стига, че бяха просто издаващи звук бездушни механизми, ами на всичко отгоре тези жени ликуваха от участта си! Ликуваща солидарност на бездушни твари! Жените бяха щастливи, че са отхвърлили баласта на душата, смешната гордост, илюзията за собствената си уникалност; бяха щастливи, че не могат да бъдат различени една от друга. Тереза пееше заедно с тях, но не от щастие. Пееше от страх, че ако не пее, жените ще я убият.

Но какво означаваше това, че Томаш стреляше по тях и те падаха една след друга мъртви в басейна?

Жените, ликуващи поради своята еднаквост и неразличимост, всъщност празнуват предстоящата си смърт, която ще доведе тяхната еднаквост до абсолют. Следователно изстрелът е само благополучна кулминация на мъртвешкия им марш. Това обяснява защо след всеки изстрел на пистолета жените започваха да се смеят радостно и докато трупът бавно потъваше, те запяваха по-високо.

А защо именно Томаш беше онзи, който стреляше, и защо искаше да застреля и Тереза?

Защото именно той бе пратил Тереза сред тях. Това се опитваше да каже този сън на Томаш, след като Тереза не можеше да му го каже сама. Тя бе дошла при него, за да избяга от майчиния си свят, където всички тела бяха еднакви. Беше дошла при него, за да стане нейното тяло уникално и незаменимо. Но ето че сега той бе поставил отново знак за равенство между нея и другите: целува ги всичките еднакво, еднакво ги гали, не прави никаква, ама никаква разлика между тялото на Тереза и другите тела. И по този начин я отпраща обратно в света, от който тя бе искала да избяга. Праща я да марширува гола с други голи жени.

Сънищата ѝ можеха да се групират в три цикъла. Първият, в който вилнееха котки, бе израз на житейските ѝ страдания; вторият показваше в безброй вариации картината на нейната екзекуция; третият пък описваше живота ѝ след смъртта, където унижението ѝ се превръщаше във вечно състояние.

Тези сънища не се нуждаеха от дешифриране. Обвинението, което те отправяха към Томаш, беше толкова недвусмислено, че единственият възможен отговор от негова страна бе да мълчи и с наведена глава да гали ръката на Тереза.

Освен красноречиви, тези сънища бяха и красиви. Тази подробност е убягнала на Фройд и той не се спира на нея в своята теория на сънищата. Сънят не е само послание (евентуално закодирано), но и естетически акт, игра на въображението, ценна сама по себе си. Сънят е доказателство, че фантазията, копнежът по неосъщественото са сред най-силните потребности на човека. Именно защото е красив, сънят е коварен и опасен. Ако не беше красив, човек бързо щеше да го забрави. Но Тереза неизменно се връщаше към своите сънища, повтаряше си ги мислено, превръщаше ги в легенди. Томаш живееше, обладан от хипнотичната магия на мъчително-прекрасните Терезини сънища.

— Тереза, любима, къде бягаш от мен? Та ти сънуваш всеки ден смъртта, сякаш наистина искаш да си отидеш... — говореше ѝ той.

Двамата седяха в една винарна. Беше ден. На власт отново бяха разумът и волята. Капка червено вино пълзеше бавно по стъклото на чашата. Тереза отвърна:

— Томаш, аз не съм виновна. Разбирам, разбирам всичко. Знам, че ме обичаш. Знам, че не трябва да правя трагедии от изневерите ти...

Погледът ѝ бе изпълнен с любов, но тя се страхуваше от нощта, която щеше да настъпи, страхуваше се от своите сънища. Животът ѝ бе разсечен на две. Нощта и денят воюваха кой да я обсеби.

Онзи, който иска да върви „все нагоре“, трябва да си дава сметка, че един ден ще получи световъртеж. Какво значи световъртеж? Страх от падане ли? Но защо ни се завива свят дори тогава, когато се намираме на оградена със здрав парапет наблюдателница? Световъртежът не е страх от падане. Световъртежът означава, че пропастта под нас ни привлича, мами, разгаря у нас желание да се сгромолясаме, на което ние в следващия миг започваме да се съпротивляваме, зашеметени от ужас.

Процесията голи жени покрай басейна, трупове в катафалката, доволни, че Тереза е мъртва като тях ужасяваше я това „долу“, от което тя бе избягала веднъж, но което я примамваше с непонятна сила. То беше нейният световъртеж — зовеше я сладкото (едва ли не весело) самоотречение от съдбата и от душата ѝ. Зовеше я солидарността на бездушните твари и в мигове на слабост Тереза бе готова да се вслуша в този зов и да се върне при майка си. Изпитваше желание да отзове войнството на душата си от палубата на тялото; да седне сред майчините си приятелки и да се смее, когато някоя от тях се изпърди звучно; да марширува с тях гола около басейна и да пее.

Наистина до деня, в който напусна дома си, Тереза бе воювала с майка си, но нека не забравяме, че в същото време тя бе нещастно влюбена в нея. Би изпълнила всяка нейна молба, стига да беше изречена с ласкав глас. И само защото нито веднъж не чу такъв глас, Тереза намери сили да си отиде.

Когато майката разбра, че нейната агресивност вече не въздейства на дъщеря ѝ, тя започна да ѝ пише до Прага жални писма. Оплакаваше се от мъжа си, от шефа, от здравето, от децата и твърдеше, че само Тереза ѝ е останала на този свят. Тереза си внуши, че най-сетне чува гласа на майчината любов, за който бе копняла цели двайсет години, и ѝ се прииска да се върне в малкия град. Това желание се подсилваше и от чувството, че е слаба. Изневерите на Томаш внезапно ѝ бяха разкрили колко е безсилна, а съзнанието за собственото безсилие ѝ причини световъртеж, непреодолима страст към падане.

Един ден майка ѝ телефонира. Имала рак. Оставали ѝ само няколко месеца живот. Тази новина превърна отчаянието на Тереза от изневерите на Томаш в бунт. Тя не можеше да си прости, че е изоставила майка си заради един човек, който не я обича. Беше готова да забрави всички мъки, които майка ѝ бе причинила. Сега вече бе в състояние да я разбере. Та нали и двете бяха в едно и също окаяно положение: майката обичаше пастрока ѝ така, както тя самата обичаше Томаш, а пастрокът я тормозеше с изневерите си също както Томаш — нея. И ако майка ѝ се бе отнасяла зле с нея, това е било само защото бе страдала прекалено много.

Тереза каза на Томаш за болестта на майка си и му заяви, че ще си вземе една седмица отпуск, за да иде да я види. Тонът ѝ не търпеше възражения.

Сякаш усетил, че към майката я привлича не друго, а световъртежът, Томаш не искаше да я пусне. Той позвъни по телефона в болницата на малкия град. Регистрацията на онкологичните заболявания в Чехия се извършва извънредно прецизно и Томаш лесно установи, че при майката на Тереза никога не бе имало съмнения за

раково заболяване, нещо повече — през последната година тя се бе радвала на чудесно здраве.

Тереза послуша Томаш и не замина. Но още същия ден падна на улицата и си ожули коляното. Походката ѝ стана неуверена и почти всеки ден ѝ се случваше да падне някъде, да се удари в нещо или, в най-добрия случай, да изпусне някоя вещ на пода.

Беше я завладяла непреодолима страст към падане. Живееше в състояние на постоянен световъртеж.

Онзи, който пада, казва: „Вдигни ме!“ Томаш търпеливо я вдигаше всеки път.

„Иска ми се да те любя в ателието си като на сцена. Наоколо да има хора, които да не могат да се доближат и на крачка. Но и да не могат да откъснат очи от нас...“

С времето тази картина започна да губи от първоначалната си жестокост и да възбужда Тереза. На няколко пъти тя я припомни шепнешком на Томаш, докато се любеха.

Веднъж ѝ се стори, че е намерила начин да се пребори с обречеността, която според нея ѝ носеха изневерите на Томаш: нека той я взима със себе си! Нека я води при любовниците си! Може би това бе начинът тялото ѝ отново да стане първо и единствено. Нейното тяло да стане негово алтер его, негов адютант и асистент.

— Ще ти ги събличам, ще ти ги изкъпвам във ваната и после ще ти ги водя... — шепнеше му тя, докато лежаха плътно прегърнати. Жадуваше да се превърнат в едно хермафродитно същество и телата на другите жени да им служат за обща играчка.

Да стане алтер его на полигамния му живот. Томаш не искаше да разбере това, но тя не можеше да се освободи от своята представа и започна да се стреми към сближаване със Сабина. Предложи да ѝ направи портретни снимки.

Сабина я покани в ателието си и тя най-сетне видя просторното помещение, насред което се издигаше като подиум широко квадратно легло.

— Направо е срамота, че не си идвала досега тук — заяви Сабина и започна да ѝ показва разни картини, подпрени до стената. Дори измъкна отнякъде едно старо платно, рисувано още в академията. Картината изобразяваше строителна площадка на металургичен завод. Тя датираше от времето, когато се изискваше най-строг реализъм (по онова време абстрактното изкуство се смяташе за враждебно на социализма) и Сабина, водена от състезателен дух, се стараяше да бъде още по-стриктна от преподавателите си и рисуваше така, че мазките на четката да не личат и картините ѝ да приличат на цветни фотографии.

— Тази картина я развалих. Накапах я, без да искам, с червена боя. Отначало се разстроих, но после червеното петно започна да ми харесва, защото приличаше на пукнатина. Сякаш строителната площадка не беше истинска строителна площадка, а напукан театрален декор, върху който просто е нарисувана строителна площадка. Започнах да си играя с пукнатината, да я разширявам, да си представям какво би могло да се види през нея. Така създадох първия си цикъл картини, който нарекох „Кулиси“. Разбира се, никой не биваше да ги види. Щяха да ме изхвърлят от академията. На всяка картина отпред се виждаше един реалистичен до съвършенство свят, а зад него, сякаш зад раздрано платно на театрален декор, се показваше нещо друго, тайнствено или абстрактно.

Сабина помълча и после добави:

— Отпред беше понятната лъжа, а отзад — непонятната истина.

Тереза и този път я слушаше с онази невероятна съсредоточеност, която рядко някой учител вижда върху лицето на

свой ученик, и откриваше, че наистина всички картини на Сабина, и старите, и новите, казват едно и също; че всички те съчетават в едно две теми, два свята, че са като снимки, получени чрез двойно експониране. Пейзаж, зад който прозира нощна лампа. Ръка разкъсва изотзад платно, на което е изобразен идиличен натюрморт с ябълки, орехи и грейнала коледна елха.

Изпълни я възхищение към Сабина и понеже художничката се държеше много приятелски, възхищението ѝ не бе примесено със страх или недоверие и преминаваше в симпатия.

За малко да забрави, че бе дошла да снима, и се наложи самата Сабина да ѝ го припомни. Тереза откъсна очи от картините и погледът и отново падна върху издигащото се напред стаята като подиум легло.

До леглото имаше нощно шкафче, а върху него поставка във формата на човешка глава, на каквито фризьорите полагат перуки. На тази поставка обаче нямаше перука, а бомбе. Сабина се усмихна:

— Бомбето е на дядо ми.

Такава шапка, черна, твърда, заоблена, Тереза бе виждала само на филм. Нещо като шапката на Чарли Чаплин. Тя се усмихна на свой ред, взе бомбето в ръка и дълго го разглежда. Накрая каза:

— Искаш ли да те снимам с него?

Сабина дълго се смя на този въпрос. Тереза остави бомбето, взе фотоапарата и започна да снима.

Някъде след час внезапно предложи:

— Какво ще кажеш да те снимам гола?

— Гола ли? — прихна Сабина.

— Да, гола — храбро повтори предложението си Тереза.

— Това трябва да се полее — заяви Сабина и отвори бутилка вино.

Тереза се чувстваше отпаднала, мълчеше, докато Сабина се разхождаше из стаята с чаша в ръка и приказваше за дядо си, който бил кмет на едно малко градче; починал, преди тя да се роди; единственото, което останало от него, било това бомбе и една снимка, на която се виждала трибуна, а на нея — неколцина градски първенци; сред тях бил и дядо ѝ; изобщо не било ясно какво правят на трибуната, може би са били почетен президиум на някакво честване или пък откривали паметник на друг свой виден съгражданин, който също слагал бомбе при тържествени поводи.

Сабина дълго разказва за бомбето и за дядо си. Чак след третата чаша каза: „Почакай малко“, и отиде в банята.

Върна се по хавлия. Тереза взе апарата и долепи око до визьора. Сабина разтвори хавлията.

Апаратът служеше на Тереза едновременно като механично око, с чиято помощ тя оглеждаше любовницата на Томаш, и като було, което скриваше лицето ѝ от нея.

На Сабина ѝ трябваше известно време, преди да се реши да свали хавлията. Все пак ситуацията се оказа по-мъчителна, отколкото бе очаквала. След като позира няколко минути, тя пристъпи към Тереза и ѝ каза:

— А сега аз ще снимам теб. Съблечи се.

Сабина бе чувала многократно думите „съблечи се“ от Томаш и те се бяха запечатали в съзнанието ѝ. Следователно в този момент любовницата на Томаш отправяше неговата заповед към съпругата му. Томаш обедини двете жени с вълшебните думички. Това беше типично за него — неочаквано да обръща невинния разговор с жена в еротична ситуация, и то не с погалване, с докосване, с комплимент, с молба, а със заповед, изречена внезапно, изненадващо, с тих, но твърд и повелителен глас, при това от разстояние: в такива мигове Томаш никога не докосваше жената. Той бе казвал често със съвсем същия тон и на Тереза „Съблечи се!“. И независимо че произнасяше думите тихо, дори шепнешком, това беше заповед и Тереза всеки път изпитваше вълнение, че се подчинява. Сега чу неговите думи и изпита може би дори още по-силно желание да се подчини, защото в това да се подчиниш на чужд човек има някакво безумство, в случая още по-вълнуващо заради факта, че заповедта бе изречена не от мъж, а от жена.

Сабина пое фотоапарата, а Тереза се съблече. Застана пред Сабина гола и обезоръжена. Буквално обезоръжена, тоест — без апарата, с който преди миг бе прикривала лицето си и който в същото време бе насочвала като оръжие към Сабина. Беше изцяло във властта на Томашовата любовница. Тази красива зависимост я опияняваше. Тереза копнееше вечно да седи гола срещу Сабина.

Мисля, че и самата Сабина долови странното очарование на ситуацията: пред нея стоеше жената на любовника ѝ, странно

беззащитна и плаха. Тя изщрака две или три пози, а после, сякаш се стресна от това очарование и реши бързо да го разсее, се разсмя с глас. Тереза също се разсмя и двете се облякоха.

Всички по-раншни престъпления на руската империя са се вършили в сянката на потайността. Изселването на половин милион литовци, избиването на стотици хиляди поляци, ликвидирането на кримските татари — всичко това е останало в паметта на човечеството, без да е документирано със снимки, следователно — като нещо недоказуемо, което рано или късно ще бъде обявено за мистификация. За разлика от това нахлуването в Чехословакия през 1968 година е фотографирано от край до край и се пази в архивите по целия свят.

Чешките фотографи и оператори си дадоха сметка, че именно те могат да направят единственото, което все още можеше да се направи: да съхранят за далечното бъдеще картината на насиетието. Цели седем дни от ранно утро до късна вечер Тереза беше на улицата и снимаше руските войници и офицери във всевъзможни компрометиращи ситуации. Руснаците не знаеха как да реагират. Те бяха получили точни инструкции как да се държат, ако по тях се стреля или се хвърлят камъни, но никой не им бе казал какво да правят, ако някой насочи към тях обектив на фотоапарат.

Тереза изщрака стотици филми. Около половината от тях раздаде още непроявени на чуждестранни журналисти (границите продължаваха да бъдат отворени, журналистите пристигаха, макар и само за час-два, и бяха благодарни за всеки документ). Много от снимките ѝ се появиха на страниците на най-различни чуждестранни вестници и списания: на тях се виждаха танкове, застрашително размахани юмруци, полуразрушени сгради, трупове, покрити с окървавено червено-синьобяло знаме, младежи на мотоциклети, които караха с бясна скорост в кръг около танковете и размахваха национални знамена на дълги пръти, и млади момичета с невероятно къси полички, които дразнеха горките прегладнели за секс руски войници и се целуваха пред очите им с непознати минавачи. Вече казах, че руската инвазия не беше само трагедия, а и празник на ненавистта, изпълнен с особена еуфория (която вече никога и на никого няма да може да се обясни).

Тереза взе със себе си в Швейцария петдесетина снимки, които бе изкопирала сама, влагайки цялото си старание и умение. Занесе ги в едно известно илюстрирано списание, което излизаше в голям тираж. Редакторът я посрещна приветливо (всички чехи още носеха около главите си ореола на своето нещастие, което трогваше добрите швейцарци), настани я в едно кресло, разгледа снимките, похвали ги и ѝ обясни, че сега, когато от събитието вече е минало време, няма никаква надежда да бъдат отпечатани („въпреки че са много хубави!“).

— Но в Прага нищо не е свършило! — възропта Тереза и се помъчи да обясни на редактора на разваления си немски, че именно сега, когато страната е окупирана, във фабриките напук на всичко се сформират органи на работническото самоуправление, студентите стачкуват в знак на протест срещу окупацията и цялата страна продължава да живее както преди. Та нали точно това е невероятното! Но ето че никой не се интересува!

Редакторът си отдъхна, когато в кабинета влезе една енергична жена и прекъсна разговора им. Тя му подаде тесте снимки и каза:

— Това е репортажът за нудисткия плаж.

Редакторът беше деликатен човек и се притесни, че чехкинята, снимала танкове, ще сметне изображенията на голи хора на плажа за фриволни. Затова сложи снимките колкото се може по в края на бюрото си и побърза да каже на новодошлата:

— Да ти представя една колежка от Прага. Донесла ми е чудесни снимки.

Жената стисна ръката на Тереза и взе нейните фотографии.

— Разгледайте през това време моите — каза тя.

Тереза протегна ръка към купчината снимки.

Редакторът се обърна към нея едва ли не извинително:

— Те са пълна противоположност на онова, което сте снимали вие.

Тереза възрази:

— О, нищо подобно. Едно и също е.

Двамата швейцарци не разбраха думите ѝ, а и на мен самия ми е трудно да обясня какво в действителност искаше да каже Тереза, сравнявайки нудисткия плаж с руското нашествие. Тя продължи да разглежда снимките и се спря дълго на една, където се виждаше застанало в кръг четиричленно семейство: голата майка се беше привела към децата, тъй че големите и гърди висяха надолу като виме на коза или крава. Мъжът, сниман отзад, също се беше навел, тъй че и неговият скротум приличаше на миниатюрно вименце.

— Не ви ли харесва? — попита редакторът.

— Много хубава снимка.

— Сигурно сюжетът я шокира — намеси се фотографката. — От пръв поглед си личи, че не бихте отишли на нудистки плаж.

— Не, не бих — потвърди Тереза.

Редакторът се усмихна:

— Наистина, не е трудно да се отгатне откъде идвате. Комунистическите страни са ужасно пуритански.

Фотографката се намеси с майчинска благосклонност:

— Та в голото тяло няма нищо лошо! Голотата е нещо съвсем нормално! А всичко нормално е красиво!

Тереза си спомни как майка и се разхождаше гола из апартамента. Чу смеха, който се разнесе зад гърба и, когато тя се затича да спусне завесите, за да не види никой голата и майка.

После фотографката покани Тереза на кафе в барчето.

— Снимките, които сте направили, са много интересни. Забелязах, че имате страхотно чувство за женското тяло. Разбирате какво имам предвид, нали? Онези млади жени в предизвикателни пози!

— Дето се целуват пред руските танкове ли?

— Точно те. Според мен вие можете да станете първокласен моден фотограф. Разбира се, първо трябва да се свържете с някой фотомодел. Най-добре с някое момиче, което иска да пробие също като вас. После можете да направите пробни снимки за някоя агенция. Разбира се, ще мине известно време, докато се наложите. Междувременно аз мога да направя нещичко за вас. Ще ви запозная с един редактор, който води рубриката „Нашата градинка“. Предполагам, че ще им трябват снимки на кактуси, рози и разни такива.

— Много ви благодаря — каза Тереза искрено, защото виждаше, че жената насреща ѝ гори от желание да ѝ помогне.

Но в следващия миг си каза: защо трябва да снимам кактуси? Пък и не изпитваше никакво желание да изминава още веднъж същия път, който бе изминала в Прага: борба за щатно място, за кариера, за всяка отпечатана фотография. Никога не бе страдала от честолюбие или тщеславие. Просто искаше да избяга от майчиния си свят. Да, за нея нещата бяха съвсем ясни: беше се запалила по фотографията, но със същия успех можеше да се запали по която и да било друга дейност, защото фотографията ѝ бе послужила просто като средство да стигне „по-далеч и по-високо“ и да живее редом с Томаш.

Тя каза:

— Знаете ли, мъжът ми е лекар и може да ме изхрани. Не ми се налага да снимам.

Фотографката възкликна:

— Не разбирам как можете да зарежете фотографията, след като сте направили толкова хубави снимки!

Да, снимките от дните на нахлуването, това беше нещо съвсем друго. Тях не ги беше правила заради Томаш. Беше фотографирала, водена от страст. Не от страст да снима, а от страстта на омразата. Но тази ситуация нямаше да се повтори никога вече. Пък и, в крайна сметка, тъкмо тези снимки, които бе правила, водена от страст, никой не ги искаше, защото не били актуални. Само кактусът е вечно актуален. А на нея кактусите не й бяха интересни. Тя отговори:

— Много мило от ваша страна. Но предпочитам да си остана вкъщи. Не изпитвам нужда да работя.

— Нима ви удовлетворява да си седите вкъщи?

— Повече, отколкото да снимам кактуси.

— Дори да снимате кактуси, това е вашият живот. А да живеете само заради мъжа си, това не е вашият живот.

Тереза изведнъж се подразни.

— Моят живот е мъжът ми, а не кактусите.

Фотографката също реагира с раздразнение:

— Да не искате да кажете, че сте щастлива?

Тереза отвърна (все така раздразнено):

— Разбира се, че съм щастлива!

— Това може да го каже само една много... — Фотографката не пожела да се доизрече.

Тереза довърши мисълта й:

— Искате да кажете: само една много ограничена жена.

Фотографката се овладя и отсече:

— Не ограничена. Анахронична.

Тереза се съгласи замислено:

— Права сте. Съвсем същото твърди за мен мъжът ми.

Но Томаш беше по цели дни в болницата, а тя седеше сама вкъщи. Добре, че имаше Каренин и можеше да излиза с него на дълги разходки! Когато се върнеше в апартамента, сядаше над учебниците по немски и френски. Но постоянно ѝ беше мъчно и не можеше да се съсредоточи. В мислите ѝ често се връщаше речта, която бе произнесъл по радиото Дубчек след завръщането си от Москва. Тереза вече бе забравила какво точно бе казал, но още чуваше треперещия му глас. Разсъждаваше: чуждестранни войници го бяха арестували, него, глава на суверенна държава, в собствената му страна, бяха го отвлели, бяха го държали четири дни някъде из планините на Украйна, бяха му дали да разбере, че ще го разстрелят, както бяха сторили дванайсет години по-рано с унгарския му предшественик Имре Наги, после го бяха закарали в Москва, бяха му заповядали да се изкъпе, избръсне и облече, да си върже вратовръзка, след което му бяха съобщили, че няма да го екзекутират, бяха му наредили и занапред да се смята за държавен глава, бяха го настанили на една маса срещу Брежнев и го бяха принудили да преговаря.

След всичко това той се бе върнал в родината си унижен и бе говорил на една унижена нация. Толкова беше унижен, че не можеше да приказва. Тереза никога нямаше да забрави страшните паузи, накъсали изреченията му. Толкова ли беше грохнал? Болен ли беше? Дали не го бяха упоили с наркотици? Или пък това не беше нищо друго, освен отчаяние? Дори от Дубчек да не остане нищо, тези дълги, страшни паузи, когато той не можеше да диша, когато се мъчеше да си поеме дъх пред целия народ, прилепил ухо до радиоапаратите, тези паузи ще останат. В тези паузи се съдържаше целият ужас, сполетял страната им.

Беше седмият ден от окупацията. Тереза слушаше речта на Дубчек в редакцията на един всекидневник, който през онези дни се беше превърнал във вестник на съпротивителното движение. Всички, които слушаха Дубчек в редакцията, в този момент го ненавиждаха. Не

можеха да му простят направения компромис, чувстваха се унижени от неговото унижение и слабостта му ги оскърбяваше.

Сега, в Цюрих, припомняйки си онзи миг, Тереза вече не изпитваше презрение към Дубчек. Думата „слабост“ вече не ѝ звучеше като присъда. Когато човек е изправен срещу несравнимо превъзхождаща го сила, той винаги е слаб, дори да има атлетическо телосложение като Дубчек. Неговата слабост, която тогава им бе изглеждала непоносима, отблъскваща и която ги бе накарала да напуснат страната, изведнъж започна да я привлича. Тереза си даваше сметка, че е една от слабите, че мястото ѝ е в лагера на слабите, в страната на слабите и че трябва да им остане вярна точно защото са слаби и се мъчат да си поемат дъх наред изречението.

Тази слабост я привличаше така силно, че ѝ се завиваше свят. Привличаше я, защото самата Тереза се чувстваше слаба. Отново бе започнала да ревнува и ръцете ѝ отново бяха започнали да треперят. Веднъж Томаш забеляза това и направи тъй добре познатия и жест: взе ръцете ѝ в своите и се опита да спре треперенето им, като ги стискаше силно. Тереза ги изтръгна от дланите му.

— Какво ти е? — попита я той.

— Нищо.

— Какво искаш да направя за теб?

— Искам да си стар. С десет години по-стар! С двайсет години по-стар!

С това тя искаше да каже: искам да си слаб. Толкова слаб, колкото и аз.

Каренин никога не бе искал да заминава за Швейцария. Той мразеше промените. За едно куче времето не тече по права линия, все напред, от едно събитие към друго. То се движи в кръг като часовниковите стрелки, които също не бързат презглава някъде напред, а се въртят върху циферблата ден след ден, описвайки един и същи кръг. Достатъчно беше Томаш и Тереза да купят за пражкия си дом нов стол или да преместят някоя саксия, и Каренин начаса забелязваше това и изразяваше несъгласието си. Подобни промени смущаваха хода на неговото време. Навярно същото биха изпитвали стрелките, ако цифрите върху циферблата се сменяха постоянно.

И все пак той успя да наложи и в цюрихския апартамент предишния ред и церемонии. Също като в Прага скачаше сутрин в леглото на стопаните си, за да им пожелае добро утро, а после придружаваше Тереза по магазините и настояваше да се разхождат редовно като в Прага.

Каренин беше часовникът на техния живот. Когато чувство на безнадеждност притиснеше Тереза, тя си казваше, че трябва да издържи заради него, защото той е по-слаб и от нея, може би дори по-слаб от Дубчек и от родината, която бяха напуснали.

Един път, точно когато Тереза се връщаше от разходка с Каренин, телефонът иззвъня. Тя вдигна слушалката и попита кой се обажда.

Беше женски глас, говореше на немски и търсеше Томаш. Гласът беше нетърпелив и на Тереза ѝ се стори, че долавя в него пренебрежение. Когато обясни, че Томаш не е вкъщи и че тя не знае кога ще се върне, жената от другата страна се засмя и без да се сбогува, затвори.

Тереза добре разбираше, че не се е случило абсолютно нищо. Можеше да е някоя сестра от болницата, пациентка, секретарка, коя ли не жена. И въпреки това беше неспокойна и не можеше да се съсредоточи върху нищо. Накрая осъзна, че е изгубила и малкото сила,

която бе имала в Чехия, и че не е в състояние да понесе дори този съвършено маловажен инцидент.

Когато човек е в чужда страна, той се движи в празно пространство високо над земята, без предпазната мрежа, която му осигурява неговата родина, където той има семейство, колеги, приятели и лесно се разбира с всеки на езика, който знае още от малък. В Прага Тереза бе зависела от Томаш само със сърцето си. Сега зависеше от него с всичко. Ако той я напуснеше, какво щеше да стане с нея тук? И нима в такъв случай трябваше да изживее остатъка от живота си в постоянен страх, че ще го изгуби?

Тя си казваше, че срещата им от самото начало беше плод на грешка. „Ана Каренина“, която стискаше тогава под мишница, беше фалшив документ за самоличност, който бе заблудил Томаш. Всеки от тях бе създал ад за другия, нищо, че все още се обичаха. Това, че се обичаха, е доказателство, че грешката не бе в тях самите, в постъпките им или пък в променливото им чувство; грешката бе в това, че те не бяха един за друг, защото той бе силен, а тя — слаба. Тя бе като Дубчек, който правеше посред всяко изречение половин минутна пауза; като родината си, която заекваше, не можеше да си поеме дъх и пелтечеше.

Но тъкмо слабият трябва да прояви сила и да си отиде, щом силният е твърде слаб, за да може да причини болка на слабия.

Така си казваше Тереза и притискаше буза към рунтавата глава на Каренин: „Не се сърди, Каренин. Ще се наложи още веднъж да сменяш жилището си.“

Седеше свита в ъгъла на купето с тежкия куфар над главата си. Каренин се гушеше в краката ѝ. Тя мислеше за готвача от ресторанта, където бе работила преди, докато живееше с майка си. Този мъж не пропускаше случай да я плесне по задника и много пъти ѝ бе предлагал пред всички да преспи с него. Странно, че сега Тереза мислеше именно за него. Та той беше просто квинтесенция на всичко, от което тя се отвращаваше. Но в този миг в главата ѝ имаше само една мисъл — как ще го издири и ще му каже: „Нали разправяше, че искаш да спиш с мен. Ето ме.“

Жадуваше да извърши нещо, което да ѝ отреже всички пътища назад. Жадуваше да унищожи брутално целите последни седем години от живота си. Това беше световъртеж. Опияняващ, непреодолим копнеж по падане, по падение.

Бихме могли да определим световъртежа и като опиянение от слабостта. Човек осъзнава своята слабост и не иска да я надмогне, а да ѝ се остави. Опиянен е от нея, иска да бъде още по-слаб, иска да грохне на площада пред всички, иска да е долу и дори още по-ниско от долу.

Тереза убеждаваше самата себе си, че няма да остане в Прага и няма да продължи да работи като фотограф. Че ще се върне в малкия град, от който навремето я бе отвел гласът на Томаш.

Но когато пристигна в Прага, ѝ се наложи все пак да остане там известно време, за да свърши един куп неща от практическо естество. Започна да отлага заминаването си.

Така минаха пет дни и тогава в жилището внезапно се появи Томаш. Каренин неспирно подскочаше към лицето му, така че за дълго ги избави от необходимостта да си кажат нещо.

Сякаш стояха сред безкрайна снежна равнина и зъзнеха.

После пристъпиха един към друг като влюбени, които още не са се целунали за първи път.

Томаш попита:

— Тук всичко наред ли беше?

— Да — отговори Тереза.

— Ходи ли в списанието?

— Обадох им се по телефона.

— И какво стана?

— Нищо. Чаках.

— Какво си чакала?

Тя не отговори. Не можеше да му каже, че е чакала него.

И ето че се връщаме към мига, който вече ни е познат. Томаш беше отчаян и го болеше стомах. Заспа много късно.

Малко след това Тереза се събуди. (Руските самолети кръжаха над Прага и от шума на техните мотори не можеше да се спи.) Първата ѝ мисъл беше: той се е върнал заради нея. Заради нея е променил съдбата си. Сега вече не той носи отговорност за нея, а тя носи отговорност за него.

Тази отговорност ѝ се стори непосилна.

Но после изведнъж се сети, че предната вечер, само миг след като той се бе показал на вратата на жилището им, часовникът на пражката църква удари шест часа. Когато се срещнаха за първи път, тя свършваше работа в шест. На излизане го видя да седи на жълтата пейка и чу да бият камбаните от църковната камбанария.

Не, не суеверие, а чувство за красота разсея тревогите ѝ и ѝ вдъхна желание за живот. Птиците на случайностите отново се слитаха към раменете ѝ. В очите ѝ бликнаха сълзи и тя се почувства неизказано щастлива, че чува дишането на Томаш до себе си.

ТРЕТА ЧАСТ
НЕРАЗБРАНИ ДУМИ

1

Женева е град на водоскоци и фонтани, на паркове с павилиони, в които някога е свирела духовна музика. И сградата на университета се губи сред дървета. Франц току-що бе завършил предобедната си лекция и тъкмо излизаше от сградата. От маркучите върху моравата падаха водни пръски и Франц беше в превъзходно настроение. От университета отиваше направо у любовницата си. Тя живееше на няколко преки оттук.

Той често се отбиваше при нея, но винаги само като внимателен приятел, никога като любовник. Ако се любеше с нея в женевското ѝ ателие, това щеше да означава в рамките на един ден да отива от една жена при друга, от съпругата при любовницата и обратно, и понеже в Женева съпрузите спят по френски маниер в общо легло, той щеше в разстояние на няколко часа да прескача от леглото на една жена в леглото на друга жена. Струваше му се, че по този начин би принизил и любовницата, и съпругата, а в крайна сметка и самия себе си.

Чувството към жената, в която се бе влюбил преди няколко месеца, бе за него толкова ценно, че той се стремеше да му отдели самостоятелно пространство, непристъпна територия на чистотата в рамките на своя живот. Често го канеха да изнася лекции в различни чуждестранни университети и ето че сега приемаше запалено всяка покана. Но понеже те не бяха достатъчно, той си измисляше допълнително разни несъществуващи конгреси и симпозиуми, за да може да оправдае пътуванията пред жена си. Любовницата му, която разполагаше свободно с времето си, го придружаваше. По този начин той ѝ бе дал възможност за кратко време да опознае много европейски и един американски град.

— След десет дни, стига да нямаш нищо против, можем да заминем за Палермо — каза ѝ сега.

— Предпочитам да остана в Женева — отвърна тя. Стоеше пред статива, на който бе прикрепено започнато платно, и разглеждаше картината си.

— Но как можеш да живееш, без да си видяла Палермо? — опита се да се пошегува Франц.

— Виждала съм Палермо — заяви тя.

— Виждала ли си го? — реагира той едва ли не ревниво.

— Една позната ми изпрати картичка оттам. Залепих си я със скок в тоалетната. Не ти ли е направила впечатление? — И след малка пауза додаде: — В началото на века живял един поет. Бил вече много стар. Веднъж секретарят му го извел на разходка. „Погледнете нагоре, учителю! — казал му. — Днес над града минава първият самолет!“ — „Мога да си го представя“ — отвърнал поетът, без да вдига очи от земята. Е, та и аз така мога да си представя Палермо. И там има същите хотели и същите коли като във всички други градове. В моето ателие поне картините се сменят.

Франц посърна. Така беше свикнал да отъждествява любовния им живот с пътуванията, че бе вложил в поканата „Да заминем за Палермо!“ недвусмислено еротично послание. Ето защо изявлението „Предпочитам да остана в Женева!“ имаше за него съвсем прозрачен смисъл: любовницата му вече не го желае като мъж.

Как е възможно да се чувства толкова неуверен пред нея? Нямаше никаква причина за това! Тя, а не той, първа бе проявила еротична инициатива скоро след запознанството им. Той бе хубав мъж, на върха на научната си кариера, и дори бе взел страха на колегите си, защото в професионалните спорове проявяваше високомерие и твърдоглавие. Тогава защо всеки ден страда от мисълта, че любовницата му ще го изостави?

Не виждам друго обяснение, освен че любовта за Франц не беше продължение на неговия публичен живот, а негов антипод. За Франц любовта означаваше стремеж да се остави на благоволенieto и капризите на любимата жена. Онзи, който се предава на другия, както войник се предава в плен, е длъжен преди това да хвърли всяко оръжие. И ако не може по никакъв начин да предотврати удара, не може и да се съдржи да не пита кога ще дойде този удар. Ето защо правя следния извод: за Франц любовта означаваше непрестанно очакване на удара.

Докато той се бе отдал на тревогата си, любовницата му бе оставила четката и бе отишла в другата стая. Сега се върна оттам с бутилка вино. Отвори я безмълвно и сипа в две чаши.

Камък падна от сърцето на Франц и го досмеша на самия себе си. Думите „Предпочитам да остана в Женева!“ не означаваха, че тя не иска да се любят, а точно обратното — че вече не желае да ограничава миговете на тяхната близост само с пътуванията до чужди градове.

Тя вдигна чашата си и я пресуши. И Франц вдигна своята и отпи от виното. Естествено, той бе извънредно щастлив, че отказът да отидат до Палермо се е оказал покана да се любят, но в следващия миг започна мъничко да съжالياва: неговата любовница бе решила да отмени кодекса за чистота, който той бе въвел в техните отношения; не бе разбрала болезнения му стремеж да опази любовта им от баналността и да я разграничи радикално от семейното си гнездо.

Всъщност решението да не се люби с художничката в Женева бе наказание, което той сам си бе наложил заради провинението, че е женен за друга жена. За него този факт бе нещо като вина или дефект. Въпреки че сексуалният им живот с жена му не струваше, те двамата все пак спяха на обща спалня, нощем всеки се будеше от шумното дишане на другия и вдишваше миризмите на тялото му. Франц без съмнение би предпочел да спи сам, но общата спалня си оставаше за него символ на брака, а символите, както знаем, са неприкосновени.

Всеки път, когато лягаше до жена си на съпругеската спалня, Франц си мислеше, че любовницата му си представя как той ляга до жена си на съпругеската спалня. И всеки път тази мисъл го караше да се срамува. Именно затова той се стремеше да отдалечи колкото е възможно в пространството леглото, в което спеше с жена си, от леглото, в което се любеше с любовницата си.

Тя отново си наля вино, отпи от него и после мълчаливо, с някаква странна безучастност, сякаш Франц изобщо го нямаше в стаята, си съблече бавно блузата. Държеше се като начинаеща актриса, която трябва да изиграе етюд в театралния институт, с който да покаже какво прави, когато е сама в стаята и никой не я вижда.

Остана само по пола и сутиен. Тогава (сякаш едва в този миг бе забелязала чуждото присъствие) впери във Франц продължителен поглед.

Този поглед го смути, защото бе неразбираем за него. Между всички любовници бързо се установяват правила на играта; самите любовници не съзнават това, но правилата са в сила и не могат да бъдат нарушавани. Погледът, който тя бе вперила сега в него, се

изплъзваше от тези правила; той нямаше нищо общо с погледите и жестовете, които обикновено предшестваха любовните им актове. В него нямаше нито зов, нито кокетство, а по-скоро нещо като въпрос. Само че Франц нямаше никаква представа какъв може да бъде този въпрос.

После тя си свали и полата. Хвана Франц за ръката и го обърна към голямото огледало, което бе подпряно на стената на крачка от тях. Без да пуска ръката му, тя продължаваше да се визира в огледалото със същия дълъг, изпитателен поглед, местейки го от своето изображение към това на Франц и обратно.

На пода до огледалото имаше поставка, на която бе нахлупено старо черно мъжко бомбе. Тя се наведе, взе го и го сложи на главата си. Образът в огледалото мигом се смени: сега там се виждаше жена по бельо, красива, недостъпна, равнодушна, с ужасно неуместно бомбе на главата. Тя държеше за ръка мъж в сив костюм и с вратовръзка.

Франц отново се усмихна при мисълта до каква степен не разбира своята любовница. Тя не се бе съблякла, за да го предразположи да се любят, а за да си направи някаква странна шега, частен хепънинг за тях двамата. Усмихна й се с разбиране и съгласие.

Очакваше художничката да му отвърне с усмивка, но очакването му остана напразно. Тя не пускаше ръката му и продължаваше да гледа в огледалото ту него, ту себе си.

Времето за хепънинг изтече. На Франц му се струваше, че шегата (нищо, че бе склонен да я намира прелестна) трае вече прекалено дълго. Затова той хвана нежно бомбето с два пръста, усмихнат го свали от главата на художничката и го нагласи отново на поставката. Сякаш бе изтрил с гума мустаци, които пакостливо дете е надраскало върху лика на Дева Мария.

Тя остана неподвижна още няколко секунди, втрещена в отражението си в огледалото. После Франц я обсипа с нежни целувки. Отново я замоли да дойде с него за десет дни в Палермо. Този път тя не възрази, обеща му и той си тръгна.

Превъзходното му настроение се беше върнало. Женева, която цял живот бе проклинал като столица на скуката, сега му се стори красива и изпълнена с приключения. Вече бе излязъл на улицата и хвърли поглед нагоре към широкия прозорец на ателието. Беше късна пролет, жега, над всички прозорци бяха опънати раирани сенници.

Франц стигна парка, над който в далечината се извисяваха позлатените куполи на православната черква като излъскани оръдейни гюллета, които невидима сила бе задържала непосредствено преди да паднат и ги бе накарала да увиснат във въздуха. Гледката беше красива. Франц заслиза към кея, за да се качи на корабчето от градския транспорт и да се прехвърли на северния бряг на езерото, където живееше.

Сабина остана сама. Върна се пред огледалото. Все още беше по бельо. Отново сложи бомбето на главата си и дълго се гледа. Учудваше се на самата себе си, че вече толкова години преследва едно изгубено мигновение.

Веднъж, преди много години, при нея дойде Томаш и бомбето го заинтригува. Той си го сложи и застана пред голямото огледало в пражкото и ателие, също както тук подпряно на стената. Искаше да види дали му отива да бъде кмет от миналия век. Когато след малко Сабина започна бавно да се съблича, той сложи бомбето на нейната глава. Стояха прави пред огледалото (винаги стояха там, докато тя се събличаше) и гледаха отражението си. Тя беше само по бельо и с бомбето на главата. Внезапно осъзна, че и двамата са се възбудили от тази гледка.

Как бе могло да стане това? Само преди миг бе приемала бомбето на главата си като шега. Нима само една крачка дели смешното от възбуждащото?

Да. Когато онзи път се гледаше в огледалото, в първите секунди тя виждаше само една чудата ситуация, плод на приумица. Но в следващия миг възбудата надделя над комичното: бомбето не означаваше шега, а насилие; насилие над Сабина, над женското ѝ достойнство. Тя се виждаше в огледалото с голи крака, по фини пликчета, през които прозираше тъмният триъгълник. Бельото подчертаваше чара на нейната женственост, а твърдата мъжка шапка отричаше, изнасилваше, осмиваше тази женственост. Томаш стоеше до Сабина облечен, от което следваше, че същността на онова, което виждаха в огледалото, не бе шегата (нали иначе и той трябваше да бъде по бельо и с бомбе), а унижението. Вместо да отхвърли това унижение, Сабина гордо и провокационно го демонстрираше, сякаш се оставяше доброволно и публично да я изнасилват. Изведнъж усети, че не издържа повече, и дръпна Томаш на земята. Бомбето се търколи под масата, а те двамата се загърчиха на килима под огледалото.

Да се върнем отново на бомбето:

На първо място, за Сабина то беше смътен спомен за забравения дядо, кмет на малък чешки градец от миналия век.

На второ място, то бе спомен от баща ѝ. След неговото погребение братът на Сабина си бе присвоил цялото имуществено на родителите им. Тя се заинати и гордо се отказа да търси правата си. Заяви саркастично, че взима бомбето като единствено наследство от баща си.

На трето място, бомбето бе реквизит на любовните ѝ игри с Томаш.

На четвърто, то бе знак за нейната ексцентричност, която тя съзнателно култивираше у себе си. Когато емигрира, не можа да вземе много неща и фактът, че бе понесла този обемист и непрактичен предмет, значеше, че се е отказала от други, по-практични вещи.

На пето място, в чужбина бомбето се бе превърнало за нея в сантиментален предмет. Когато пристигна при Томаш в Цюрих, тя взе шапката със себе си и я сложи на главата си, преди да му отвори вратата на хотелската стая. Тогава се случи нещо, което не бе предвидила: бомбето не беше вече нито смешно, нито възбуждащо; то се бе превърнало във възпоменание за отминалото време. И двамата бяха развълнувани. Любиха се както никога: неприличните игрички бяха неуместни, защото тази среща не беше продължение на еротичните им приключения, при всяко от които им хрумваше по някоя нова малка перверзия, а рекапитулация на времето, химн на общото им минало, сантиментално резюме на несантименталната им история, която чезнеше в дълбините на времето.

Бомбето се бе превърнало в мотив от музикалната композиция на Сабининия живот. Този мотив зазвучаваше отново и отново, но всеки път носеше различно значение; всички тези значения протичаха в бомбето като река в руслото си. И бих могъл да кажа, че това беше руслото на Хераклит: „Никога не можеш да влезеш два пъти в една и съща река!“ Бомбето беше речно корито, в което Сабина всеки път виждаше да тече друга река, друга семантична река: един и същи предмет извикваше всеки път за живот ново значение, но заедно с това значение прозвучаваха (като ек, като музикален съпровод от екове) всички предишни значения. Всяко ново изживяване се огласяше от все по-богат акорд. В цюрихския хотел Томаш и Сабина се развълнуваха от гледката на бомбето и се любиха едва ли не през плач, защото черната

вещ не беше само спомен за любовните им игри, но и спомен за Сабининия баща и за дядото, живял във век без автомобили и самолети.

Сега вече може би ще разберем по-добре пропастта, която разделяше Сабина и Франц: той се вслушваше жадно в историята на нейния живот, също така жадно и тя се вслушваше в него. Разшифроваха съвсем точно логическото значение на думите, които си разменяха, но не чуваха ромона на семантичната река, която течеше през тези думи.

Затова, когато тя постави пред Франц бомбето на главата си, той се почувства несигурен, сякаш някой го бе заприказвал на чужд език. Не намираше постъпката ѝ нито скандална, нито сантиментална, за него тя бе само неразбираем жест, който го караше да се чувства несигурен, тъй като му се струваше празен откъм значение.

Докато хората са още млади и от музикалната композиция на техния живот са написани едва първите тактове, те могат да я досъчинят заедно и да си разменят мотиви (така, както Томаш и Сабина си бяха разменили мотива на бомбето); но когато се срещнат в по-зряла възраст, музикалната композиция на всеки от тях е повече или по-малко завършена и всяка дума, всеки предмет означава нещо различно в партитурата на единия и на другия.

Ако проследях всички разговори между Сабина и Франц, бих могъл да съставя от възникналите между тях недоразумения голям речник. Но нека се задоволим с един кратък речник.

3

КРАТЪК РЕЧНИК НА НЕРАЗБРАНИТЕ ДУМИ (ПЪРВА ЧАСТ)

ЖЕНА

Да бъде жена за Сабина не беше избрана от самата нея участ. Онова, което не сме избрали сами, не можем да преценяваме като своя заслуга, нито като своя несполука. Сабина е на мнение, че трябва да се отнасяме към отредената ни участ коректно. Да се бунтува срещу това, че се е родила жена, ѝ се струва също тъй налудничаво, както и да се гордее с него.

При една от първите им срещи Франц ѝ каза с особено акцентирание: „Сабина, вие сте жена.“ Тя не разбра защо той ѝ съобщава този факт с тържествуващото изражение на Христофор Колумб, току-що съзрял бреговете на Америка. Едва по-късно проумя, че думата „жена“, на която той бе наблегнал специално, за него не е обозначение на единия от двата пола при човека, а ценност. Не всяка жена е достойна да бъде наричана с това име.

Но ако Сабина е за Франц жена, то какво е тогава за него Мари-Клод, истинската му съпруга? Преди повече от двайсет години, няколко месеца след запознанството им, тя го бе заплашила, че ще се самоубие, ако той я изостави. Тази закана очарова Франц. Самата Мари-Клод не му харесваше особено, затова пък любовта ѝ му се струваше великолепна. Той си мислеше, че не е достоен за такава любов и че трябва да ѝ се поклони до земята.

Така и направи и се ожени за Мари-Клод. И въпреки че оттам нататък тя вече никога не демонстрира такава сила на чувствата както в мига, когато бе заплашвала Франц със самоубийство, дълбоко у него остана жив императивът: не бива никога да ѝ причинява зло и трябва винаги да уважава жената у нея.

Тази фраза е любопитна. Франц не си казваше „трябва да уважавам Мари-Клод“, а „трябва да уважавам жената у Мари-Клод“.

Но след като самата Мари-Клод е жена, то коя е онази друга жена, която се крие в нея и която Франц трябва да уважава? Да не би това да е платоническата идея за жената?

Не. Това е неговата майка. На Франц никога не би му хрумнало да каже, че уважава жената у майка си. Той обожаваше своята майка, а не някаква скрита в нея жена. Майка му и платоническата идея за жена бяха едно и също.

Франц беше на дванайсет години, когато баща му внезапно ги напусна. Момчето усещаше, че се е случило нещо сериозно, но майка му успя да завоалира драмата с неутрални и кротки думи, за да не го разстройва излишно. Същия ден отидоха двамата до града и на излизане Франц забеляза, че майка му е обула две различни обувки. Смути се, понечи да ѝ каже, ала се боеше, че ще я нарани. И така прекара с нея два часа в града, без нито за миг да откъсне очи от краката ѝ. Тогава за пръв път проумя какво значи страдание.

ВЯРНОСТ И ИЗМЯНА

Беше я обичал от детството си чак до мига, когато я бе изпратил в последния ѝ път; продължаваше да я обича в спомените си. Оттук у него се затвърди убеждението, че верността е най-висшата добродетел; верността придава цялостност на нашия живот, който без нея би се пръснал на хиляди моментни впечатления като на хиляди отломки.

Франц често разказваше на Сабина за майка си, може би дори го правеше, воден от подсъзнателна пресметливост: предполагаше, че Сабина ще бъде заплена от способността му да бъде верен и по този начин ще я спечели.

Той не подозираше, че Сабина е заплена не от верността, а от измяната. Думата „вярност“ ѝ напомняше баща ѝ, провинциален пуритан, който неделно време рисуваше за свое удоволствие залези над гората и рози във вази. Благодарение на него тя бе започнала да рисува от малка. Когато беше на четиринайсет, се влюби в един свой връстник. Баща ѝ изпадна в ужас и цяла година ѝ забраняваше да излиза без придружител от къщи. Един ден ѝ показа репродукции на няколко картини от Пикасо и им се присмя. А Сабина, понеже не ѝ позволяваха да обича четиринайсетгодишното момче, прехвърли

чувствата си върху кубизма. След като завърши гимназия, тя отпътува за Прага с радостното чувство, че най-после може да измени на своя дом.

Измяната. От ранното ни детство тате и господин учителят са ни втълпявали, че това е най-лошото нещо, което изобщо можем да си представим. Но какво е измяна? Измяна означава излизане от редицата. Да измениш, означава да излезеш от редицата и да тръгнеш към неизвестното. За Сабина няма нищо по-красиво от това да вървиш към неизвестното.

Тя постъпи в Художествената академия, но нямаше право да рисува като Пикасо. По онова време задължително се практикуваше така нареченият социалистически реализъм, а в академията се рисуваха портрети на комунистически държавници. Мечтата на Сабина да измени на баща си така и остана неосъществена, защото комунизмът бе за нея само още един баща, също тъй строг и ограничен, който забраняваше любовта (времето беше пуританско) и Пикасо. Сабина се омъжи за един бездарен артист от пражки театър само защото той имаше скандална репутация и беше еднакво неприемлив и за двамата ѝ бащи.

После почина майка ѝ. На другия ден след като се върна от погребението в Прага, Сабина получи телеграма: баща ѝ се беше самоубил от мъка.

У нея се пробудиха угризения: толкова ли беше лошо, че баща ѝ беше рисувал вази с рози и не бе обичал Пикасо? Толкова ли беше осъдително, че се бе страхувал четиринайсетгодишната му дъщеря да не се прибере вкъщи бременна? Толкова ли беше смешно, че не бе могъл да живее без жена си?

Отново я завладя желание да измени: да измени на собствената си измяна. Тя заяви на мъжа си (вече не виждаше у него мъж със скандална репутация, а само досаден пияница), че го напуска.

Но ако изменим на Б, заради когото сме изменили на А, от това не следва, че отново сме се сближили с А. Животът на разведената художничка не приличаше на живота на родителите ѝ, на които тя беше изменила. Първата измяна е непоправима. Тя слага началото на верижна реакция от нови измени, всяка от които ни отдалечава все повече и повече от мястото на първата.

МУЗИКА

За Франц тя е изкуство, което се доближава най-плътно до дионисиевското разбиране за красотата като опиянение. Човек не може да се опие от един роман или картина, но може да се опие от Деветата на Бетовен, от Сонатата за две пиана и ударни инструменти на Барток или от песните на Бийтълс. Франц не прави разлика между сериозната и забавната музика. Намира това разделение старомодно и лицемерно. Обича еднакво и рока, и Моцарт.

Вижда в музиката освободителка: тя го избавя от самотата, от изолацията, от праха на библиотеките, отваря в тялото му врата, през която душата му прекрачва в света, за да открие сродни души. Обича да танцува и му е мъчно, че Сабина не споделя тази негова страст.

Седят двамата в ресторант и от тонколоната над тях се лее оглушителна танцова музика.

Сабина проговаря:

— Това е порочен кръг. Хората оглушават, защото си пускат музиката все по-силно и по-силно. Но понеже оглушават, не им остава нищо друго, освен да я пускат още по-силно.

— Не обичаш ли музиката? — пита я Франц.

— Не, не я обичам — заявява тя. После додава: — Може би ако живееш в друга епоха... — И има предвид времето, когато е живял Йохан Себастиан Бах и когато музиката е приличала на роза, разцъфнала сред необятната снежна шир на тишината.

Шумът, маскиран като музика, я преследваше от ранната ѝ младост. Веднъж като студентка в Художествената академия ѝ се наложи да прекара цяла ваканция на един така наречен младежки строителен обект. Живееха в общи спални помещения и се трудеха на строежа на металургичен завод. Музиката виеше от високоговорители от пет сутринта до девет вечерта. На Сабина ѝ се плачеше, но музиката беше бодра и тя нямаше къде да се скрие от нея — нито в клозета, нито в леглото под одеялото: високоговорителите бяха монтирани навсякъде. Музиката беше като глутница ловджийски хрътки, насъскани срещу Сабина.

Тогавя тя смяташе, че само в света на комунизма властва такова музикално варварство. Озовала се обаче в чужбина, установи, че

превръщането на музиката в шум е планетарен процес, посредством който човечеството встъпва в историческата фаза на тоталната грозота. Тоталният характер на грозотата се бе проявил най-напред като вездесъща акустична грозота: коли, мотоциклети, електрически китари, бормашины, високоговорители, сирени. Нямахме да закъснее и вездесъщата визуална грозота.

Вечеряха, качиха се в стаята си, любиха се. Франц се унесе, на прага на съня мислите му започнаха да се объркват. Той си спомни за шумната музика в ресторанта и през ума му мина: „Шумът има все пак едно преимущество. Пречи да се чуват думите.“ Изведнъж осъзна, че от младежките си години не прави нищо друго, освен да говори, да пише, да изнася лекции, да подрежда изречения, да търси дефиниции, да ги прецизира, тъй че в крайна сметка никой думи не са точни, смисълът им се губи, изпразват се от съдържание и се превръщат в смет, плевел, прах, пясък, който блуждае из мозъка му, причинява му главоболие, не му дава да спи, разболява го. И в този миг закопня, смътно и страстно, за вселенска музика, за абсолютен шум, за чудесна и весела глъчка, която да погълне, удави и оглуши всичко и в която да потънат завинаги болката, суетата и нищожеството на думите. Музиката — това е отрицание на речта, антислово! Франц мечтаеше да замре в дълга прегръдка със Сабина, да мълчи, никога повече да не произнесе дори едно-единствено изречение и да остави насладата да се слее с оргиастичния грохот на музиката. Сред този блажен имагинерен тътен най-сетне заспа.

СВЕТЛИНА И МРАК

Да живее, за Сабина означава да вижда. Зрението е възможно между две граници: силната, ослепителна светлина и непрогледния мрак. Може би оттук извира отвращението на Сабина към всякакъв вид екстремизъм. Екстремумът е граница, отвъд която вече няма живот, а екстремната страст, било в изкуството, било в политиката, е завоалирана жажда за смърт.

Думата „светлина“ не извиква у Франц представата за пейзаж, потънал в мекото сияние на деня, а означава източник на светлина сам по себе си: слънце, електрическа крушка, прожектор. В съзнанието на

Франц изплуват тривиални метафори: слънцето на истината, ослепителният блясък на разума и т.н.

Мракът го привлича не по-малко от светлината. Той знае, че в нашия модерен век хората намират за смешно да се гаси лампата по време на любовен акт, и затова оставя да свети една малка лампичка над леглото. Но в мига, в който прониква в Сабина, затваря очи. Насладата, която се разгаря у него, изисква тъмнина. Тази тъмнина е абсолютна, чиста, в нея не се мяркат представи и видения, тя няма край, няма граници, тя е безкрайността, която носи у себе си всеки от нас. (Да, онзи, който иска да види безкрайността, трябва само да затвори очи!)

Щом усети насладата да се разлива по тялото му, Франц започва да расте и да се разтваря в безкрайността на своя мрак, сам се превръща в безкрайност. Но колкото по-голям става един мъж във вътрешния си мрак, толкова по-дребна става физическата му обвивка. Мъж със затворени очи е само отломка от мъж. На Сабина тази гледка ѝ е неприятна, тя не иска да вижда Франц така и също затваря очи. Но мракът зад клепачите ѝ не е за нея безкрайност, а само несъгласие с видяното, негово отрицание, отказ да виждаш.

След дълги уговорки Сабина се съгласи да посети сбирка на свои сънародници. Както винаги те спореха дали е трябвало, или пък не е трябвало да се воюва срещу руснаците с оръжие в ръка, Естествено, тук, в чужбина, в безопасната емиграция всички до един заявяваха, че е трябвало да се воюва. Сабина се обади: „Ами тогава върнете се там и воювайте.“

Тя не биваше да казва това. Един мъж с прошарени тупирани коси насочи към нея дългия си показалец: „Не говорете така. Всички сте отговорни за това, което се случи там. Вие също. Какво сте направили в родината срещу комунистическия режим? Рисували сте си картините и нищо повече...“

Проучването и атестирането на гражданите е главна и всекичасна социална дейност в комунистическите страни. За да се разреши на художника да направи изложба, на гражданина да получи виза, за да замине през отпуската си на море, на футболиста — да влезе в националния отбор, първо трябва да се съберат всички сведения и данни за него (от портиерката, от колегите, от милицията, от партийната организация, от профкомитета), а после цялата тази информация да се сумира, да се претегли, да се резюмира от специално определени за тази цел служители. Но в донесенията не става и дума за способностите на гражданина в живописата или във футбола, нито пък за здравословното му състояние, което може би изисква той да прекара отпуската си на морския бряг. Сведенията се отнасят само и единствено до така наречената „политическа благонадеждност на гражданина“ (с други думи, до това, което гражданинът казва, което си мисли; до поведението му — дали ходи редовно на събрания и на първомайски манифестации). И понеже всичко (делничният живот, трудовият процес и отпуската) зависи от това как ще бъде оценен гражданинът, всеки един (ако желае да играе футбол в националния отбор, да направи изложба или да прекара отпуската си на море) трябва да се държи така, че да получи благоприятна характеристика.

За тези неща мислеше Сабина, докато слушаше прошарения мъж. За него не беше важно дали сънародниците му играят добре футбол, или рисуват хубаво (никой от емигрантите чехи никога не се бе интересувал какво рисува Сабина), а дали се противопоставят на комунистическия режим активно или само пасивно, действително или само привидно, от самото начало или едва днес.

Понеже беше художничка, Сабина обръщаше особено внимание на човешките лица и помнеше от Прага физиономии на хора, чиято страст е да проучват и атестират другите. Всички те имаха показалци, по-дълги от средния пръст, и ги размахваха срещу хората, на които говореха. Впрочем и президентът Новотни, който управлява Чехия цели четиринайсет години, до хиляда деветстотин шейсет и осма, имаше точно такива накъдрени от фризьор коси и най-дългия показалец в Средна Европа.

Когато заслужилият емигрант чу от устата на художничката, чиито картини никога не бе виждал, че ѝ прилича на комунистическия президент Новотни, той стана мораво червен, после преbledня, пак стана мораво червен, още веднъж преbledня, млъкна и не каза нито дума повече. Мълчаха и всички останали, докато накрая Сабина не стана и не си излезе.

Чувстваше се нещастна от случилото се, но още долу на тротоара и хрумна: защо всъщност и трябваше да се среща с чехи? Какво я свързва с тях? Пейзажът на родния край ли? Та нали ако всеки от тях кажеше какво си представя, когато чуе думата Чехия, картините, изплували пред очите им, щяха да бъдат съвсем разнородни и нямаше да образуват никакво единство.

Или пък културата? Но какво е тя? Дворжак и Яначек? Да. Хубаво, обаче ако някой чех не е музикален и не разбира от музика? Същността на чешкото мигом ще се разпилее.

А може би великаните на чешкия дух? Ян Хус? Никой от събралите се в онзи салон не беше чел и ред от книгите му. Единственото, което те можеха да възприемат еднакво, бяха пламъците, славата на пламъците, сред които Хус бе намерил смъртта си като еретик на кладата, славата на пепелта, в която се бе превърнал, тъй че, казваше си Сабина, за тях Чехия е именно и само тази пепел, нищо друго. Само поражението и упреците, които си отправят взаимно, обединяват тези хора.

Сабина крачеше забързано по улицата. Повече от разрива с емигрантите я бяха развълнували собствените и мисли. Знаеше, че тези мисли са несправедливи. Та сред сънародниците и имаше и други хора, освен онзи мъж с дългия показалец. Конфузната тишина, която бе последвала думите и, съвсем не означаваше, че всички са били несъгласни с нея. По-скоро ги бе смутила внезапната омраза, неразбирателството, чиято жертва стават всички емигранти. Защо не изпитва съжаление към тях? Защо в нейните очи те не са трогателни и осиротели?

Ние вече знаем защо: още когато бе изменила на баща си, животът се бе ширнал пред нея като дълъг низ от измени и всяка нова измяна я привличаше като порок и като победа. Сабина не иска и няма да стои в редицата! Няма да стои вечно в редицата с едни и същи хора, които приказват едно и също! Затова е толкова развълнувана от собствената си несправедливост. Вълнението ѝ не е тягостно, напротив. Сабина се чувства така, сякаш току-що е удържала победа и някой друг, невидим, ѝ ръкопляска.

Но още в следващия миг опиянението ѝ премина в тревога: този път все трябва да свършва някъде! Все някога тя трябва да престане с измените! Все някога трябва да спре!

Беше вечер и Сабина вървеше забързана по перона. Влакът за Амстердам беше композиран. Тя потърси своя вагон. Отвори вратата на купето, до което я придружи любезният кондуктор, и видя вътре Франц, седнал на приготвеното за спане легло. Той стана, за да я посрещне, а тя го прегърна и го обсипа с целувки.

Безумно ѝ се искаше да му каже, като най-баналната от жените: „Не ме пускай, дръж ме плътно до себе си, укроти ме, направи ме своя робиня, бъди силен!“ Но такива думи тя не можеше и не знаеше как да изрече.

Когато се отделиха един от друг, каза само: „Страшно ми е хубаво, че съм с теб.“ При съдържаната ѝ натура това беше най-много, което бе способна да изрече.

КРАТЪК РЕЧНИК НА НЕРАЗБРАНИТЕ ДУМИ (ВТОРА ЧАСТ)

МАНИФЕСТАЦИЯ

На италианците или французите им е лесно. Когато родителите им ги карат насила да ходят на църква, те им отмъщават, като стават членове на някоя партия (комунистическа, маоистка, троцкистка или нещо от тоя род). Що се отнася до Сабина, баща ѝ я пращаше най-напред на църква, а после пак той от страх я принуди да се запише в комунистическия младежки съюз и да посещава неговите мероприятия.

Докато крачеше в редиците на празничната първомайска манифестация, Сабина все не можеше да влезе в крак, тъй че маршируващото зад нея момиче ѝ подвикваше и нарочно я настъпваше по петите. Когато се пееха маршови песни, Сабина никога не знаеше думите им и само си отваряше устата като в ням филм. Но колежките ѝ забелязаха това и донесоха където трябва. От младежките си години бе намразила всякакви манифестации.

Франц беше следвал в Париж и понеже беше изключително талантлив, едва двайсетгодишен си беше осигурил научна кариера. Още тогава беше наясно, че ще изживее целия си живот сред стените на университетския кабинет, обществените библиотеки и две-три аудитории. Тази представа го задушаваше. Жадуваше да излезе навън от живота си, така, както човек излиза от жилището си на улицата.

Затова, докато живееше в Париж, той много обичаше да ходи на демонстрации и манифестации. Беше чудесно да отидеш да отпразнуваш нещо, да изискваш нещо, да протестираш срещу нещо, да не си сам, да бъдеш под открито небе с други хора. Шествията, напирани по булевард Сен Жермен или от Площада на Републиката до Площада на Бастилията, го очароваха. За него маршируващата и скандираща тълпа бе олицетворение на Европа и на нейната история.

Европа, това е Велик Поход. Поход от революция към революция, от битка към битка, все напред.

Бих могъл да го кажа и иначе: животът сред книгите изглеждаше на Франц недействителен. Той жадуваше за истински живот, за докосванията на други хора, крачещи рамо до рамо с него, за техните викове. Не си даваше сметка, че тъкмо онова, което му изглеждаше недействително (работата сред самотата на кабинета и библиотеките), е неговият истински живот, докато манифестациите, които той приемаше за образ на действителността, не са нищо друго, освен театрално представление, танц, празненство, иначе казано — блян.

Като студентка Сабина живееше в общежитие. На първи май всички бяха задължени да се запътят още в ранни зори към сборния пункт за манифестацията. За да е сигурно, че никой няма да се измъкне, студенти-активисти проверяваха дали сградата на общежитието е останала празна. Ето защо Сабина се скриваше в тоалетната и едва когато другите отдавна вече бяха излезли, се връщаше в стаята си. Там цареше тишина, каквато не помнеше през целия си живот. Само някъде отдалеч долитаха маршови мелодии. Сякаш бе намерила убежище в раковина и дочуваше отдалеч бучащото море на враждебния свят.

Година-две след като бе напуснала Чехия, тя се озова съвсем случайно в Париж точно на годишнината от съветското нахлуване в родината ѝ. В града имаше протестна демонстрация и Сабина не можа да се въздържи да не вземе участие в нея. Младите французи вдигаха юмруци и скандираха против съветския империализъм. Лозунгите им и харесваха, но в един момент тя откри с изненада, че не е способна да крещи заедно с другите. Издържа в редиците на демонстрантите само няколко минути.

Сподели това свое преживяване с приятели французи. Те останаха учудени: „Значи не искаш да воюваш срещу окупацията на своята родина?“ Тя се опита да им обясни, че зад комунизма, фашизма, зад всички окупации и нашествия се крие друго, по-фундаментално и по-универсално зло, и за нея олицетворение на това зло е станало маршируващото шествие от хора, вдигащи юмруци и крещящи в унисон едни и същи срички. Но съзнаваше, че няма да може да им го обясни. Смутена, смени темата на разговора.

КРАСОТАТА НА НЮ ЙОРК

Разхождаха се из Ню Йорк с часове. Градският пейзаж се сменяше на всяка крачка, сякаш вървяха по лъкатушна алея през пленителна планинска местност. Насред тротоара бе коленичил отдаден на молитва младеж, току до него, подпряна на едно дърво, дремеше красива негърка, мъж в черен костюм крачеше по средата на улицата и с широки жестове дирижираше невидим оркестър, във фонтана бълбукаше вода, а по парапета му бяха насядали да обядват строителни работници. Железни стълби се катереха по фасадите на грозни къщи от червени тухли, толкова грозни, че всъщност бяха красиви; в съседство с тях се извисяваше грамаден стъклен небостъргач, а зад него друг, на чийто връх бе построен малък арабски палат с кулички, аркади и позлатени колони.

Сабина се сети за картините си: и в тях се събираха иначе несъвместими неща — строеж на металургичен завод, а зад него газена лампа; или пък друга лампа, чийто старинен абажур от цветно стъкло се е натрошил и стъклените отломки плуват над пуста блатиста местност.

Франц каза:

— Европейската красота винаги е била преднамерена. Плод на някакъв естетически идеал и на дългосрочен план, по който човек десетилетия наред е строил една готическа катедрала или ренесансов град. А красотата на Ню Йорк има свършено различен произход. Тя не е резултат от дадено намерение. Възникнала е без човешки умисъл, както пещерата обраства със сталактити и сталагмити. Форми, сами по себе си грозни, неочаквано, не по план се съчетават в толкова невероятно съседство, че засияват с някаква вълшебна поезия.

— Красота без замисъл. Да — съгласи се Сабина. — Би могло също така да се каже: красотата като грешка. Преди красотата да изчезне окончателно от света, тя ще съществува още известно време като грешка. Красотата като грешка е последната фаза в еволюцията на красотата.

И си спомни своята първа зряла картина: тя бе получила завършен вид благодарение на това, че върху нея по грешка бе капнала червена боя. Да, картините на Сабина се основаваха на красота, родена

от грешки, и Ню Йорк беше тайната и истинска родина на нейното изкуство.

Франц продължи мисълта си:

— Може би лишената от замисъл красота на Ню Йорк е много по-богата и пъстра от прекалено строгата и точно изчислена красота, създадена по човешки проект. Но това не е вече европейска красота. Това е чужд свят.

Нима все пак има поне едно нещо, за което Франц и Сабина да мислят еднакво?

Не. Има разлика и тук. Чуждото в красотата на Ню Йорк привлича непреодолимо Сабина. Франц също е запленил от тази красота, но и уплашен: тя го кара да тъгува по Европа.

РОДИНАТА НА САБИНА

Сабина разбира неприязънта на Франц към Америка. Франц е европеец до мозъка на костите си: майка му е виенчанка, баща му французин, а самият той е швейцарец.

Франц пък се възхищава от родината на Сабина. Когато тя му разказва за себе си и за своите приятели в Чехия, той чува думи като „затвор“, „преследване“, „танкове по улиците“, „емиграция“, „позиви“, „забранена литература“, „забранени изложби“ и изпитва необяснима завист, примесена с носталгия.

Доверява се на Сабина:

— Веднъж един философ писа за мен, че всичко, което говоря, са недоказуеми спекулации, и ме нарече „почти неправдоподобен Сократ“. Почувствах се страшно унижен и му отговорих със свиреп тон. И представяш ли си?! Този комичен епизод е най-големият конфликт, в който някога съм участвал! Именно тогава моят живот достигна максимума на драматичния си потенциал! Ние двамата с теб живеем в светове с различен мащаб. Ти дойде в моя живот като Гъливер в страната на лилипутите.

Сабина възразява. Казва, че конфликтът, драмата, трагедията не значат абсолютно нищо, че нямат никаква стойност, не крият в себе си нищо, което да заслужава почит или възхищение. Напротив, всеки би

трябвало да завижда на Франц, че има своята работа и може да я върши на спокойствие.

Франц клати глава:

— Когато едно общество е богато, неговите членове не са принудени да се занимават с физически труд и могат да се отдадат на духовна дейност. Университетите и студентите в тях стават все повече и повече. За да се дипломират, тези студенти трябва да измислят теми за дипломните си работи. Темите са безкрайно много, защото за всичко на този свят може да се напише трактат. Изписаните листове хартия се трупат в архиви и тези архиви са по-тъжна гледка и от гробище, защото в тях не влиза никой дори на Задушница. Културата се изгубва сред безчислената книжна продукция, сред лавината от букви, сред безумството на количеството. Именно затова ти казвам, че една забранена книга в бившата ти родина означава несравнимо повече от милиардите думи, които бълват нашите университети.

В този смисъл можем да разберем слабостта на Франц към всички революции. По едно време той беше станал симпатизант на Куба, после на Китай, а когато жестокостта на техните режими го отблъсна, се примири меланхолично, че не му остава нищо друго, освен океана от букви, които нямат никаква стойност и които не са животът. Франц стана професор в Женева (където изобщо няма манифестации и демонстрации) и в своеобразно самоотречение (без жени и без манифестации) издаде няколко научни книги, които имаха известен успех. Докато един ден се появи Сабина като откровение; тя дойде от страна, където отдавна вече не вирееха никакви революционни илюзии, но се бе съхранило онова, което най-силно пленяваше Франц в революциите: животът, разиграващ се в едрия мащаб на риска, мъжеството и смъртната опасност. Сабина му възвърна вярата във величието на човешката съдба. За него тя беше още по-красива заради прозиращата през фигурата и мъчителна драма на нейната страна.

Само че Сабина не се умиляваше от тази драма. Думите „затвор“, „преследване“, „забранени книги“, „окупация“, „танкове“ за нея са само грозни думи без помен от романтично ухание. Единствената дума, която отеква в нея сладостно като носталгичен спомен за родината, е думата „гробище“.

ГРОБИЩЕ

Чешките гробища приличат на градини. Гробовете са покрити с трева и пъстри цветя. Скромните надгробни плочи и бюстове едва се виждат сред зеленината. По мръкнало гробищата са пълни със запалени свещици и изглеждат така, сякаш мъртвите са си направили там детски карнавал. Да, детски карнавал, защото мъртвите са невинни като деца. Дори животът да е бил изтъкан от грубост и жестокост, на гробищата винаги е царял мир и покой. И по време на война, и по времето на Хитлер, на Сталин, по времето на всички окупации. Когато на Сабина и домъчнееше за нещо, тя се качваше в колата си и отиваше далеч извън Прага да се разхожда из някое от селските гробища, които обичаше. Тези гробища в подножието на синеещи се хълмове бяха прекрасни като люлчина песен.

За Франц гробището винаги е било отблъскващ склад за кости и камъни.

— Никога не бих се качил в кола. Изпитвам ужас от катастрофи! Дори човек да не загине, сигурно му остава травма за цял живот! — каза скулпторът и инстинктивно хвана с едната си ръка показалеца на другата, който преди години едва не бе отрязал, дялайки дървена статуя. Пръстът бе спасен от лекарите по чудо.

— О, нищо подобно! — обади се звънко Мари-Клод, която беше в превъзходна форма. — Аз самата веднъж претърпях тежка злополука и беше чудесно! Никога не съм се чувствала така добре, както тогава в болницата! Изобщо не можех да заспя и затова четях непрестанно, ден и нощ!

Всички я гледаха удивени, което видимо ѝ доставяше удоволствие. У Франц се бореха омерзение (той знаеше, че след споменатата катастрофа жена му бе изпаднала в тежка депресия и не спираше да се оплаква) и някакъв род възхищение (способността на Мари-Клод да преиначава всичко, преживяно от нея, свидетелстваше за впечатляваща виталност). Тя продължи:

— Там, в болницата, започнах даделя книгите на дневни и нощни. Да, повярвайте ми, има книги за през деня и други, които можете да четете само нощем.

Всички гости даваха израз на учудването и възхищението си, само скулпторът се държеше за пръста и лицето му се беше сбърчило от неприятния спомен. Мари-Клод се обърна към него:

— Вие в коя група бихте поставили Стендал?

Скулпторът не беше чул предишните и думи и сви смутено рамене. Един изкуствовед, който стоеше до него, заяви, че по негово мнение Стендал е дневно четиво.

Мари-Клод поклати глава и каза звънко:

— Грешеш. Не, не, не! Грешеш! Стендал е нощен автор.

Франц участваше в спора за нощното и дневното изкуство твърде разсеяно, защото мислите му бяха заети единствено с въпроса кога ще се появи Сабина. Двамата бяха премисляли много дни дали тя да приеме поканата за този коктейл, или не. Даваше го Мари-Клод за

всички художници и скулптори, които по едно или друго време бяха излагали творби в частната ѝ галерия. Откакто се беше запознала с Франц, Сабина избягваше съпругата му. Но понеже се бояха връзката им да не излезе наяве, накрая прецениха, че ще бъде по-естествено и не толкова подозрително, ако тя все пак дойде на коктейла.

Франц поглеждаше скришом към вестибюла и във връзка с това долови, че от другия край на салона непрекъснато се дочува гласът на осемнайсетгодишната му дъщеря Мари-Ан. Той се отдели от групата, чийто център беше жена му, и се доближи до кръга от гости, сред който властваше дъщеря му. Някои седяха в креслата, други бяха прави, Мари-Ан беше седнала на пода. Франц не се съмняваше, че и Мари-Клод в другия край на салона скоро също щеше да седне на килима. Да седнеш пред гостите си на земята по онова време беше жест, показващ естественост, непринуденост, прогресивност, общителност; жест, от който лъхаше нещо парижко. Страстта на Мари-Ан да сяда навсякъде по земята бе добила такива размери, че Франц често се опасяваше да не вземе да седне на земята и в магазина, от който си купуваше цигари.

— Над какво работите в последно време, Алън? — запита Мари-Ан мъжа, в чиито крака се беше разположила.

Алън беше един почтен наивник. Той искаше да отговори искрено на дъщерята на собственичката. Започна да и обяснява новата си техника, комбинация между фотография и рисуване с маслени бои. Едва беше казал три изречения, когато Мари-Ан започна да си свирука. Художникът говореше бавно и съсредоточено, така че не чу свирукането.

Франц прошепна:

— Можеш ли да ми отговориш защо си свирукаш?

— Защото не обичам да се приказва за политика — рече на висок глас дъщеря му.

Наистина двама мъже от групичката разговаряха за предстоящите избори във Франция. Мари-Ан, която се чувстваше задължена да дава тон на вечерта, ги попита дали идната седмица ще посетят представлението на операта от Росини, което италианска оперна трупа щеше да изнесе в Женева. Междувременно художникът Алън продължаваше да търси все по-точни и по-точни формулировки, с които да обясни новата си техника, а Франц се срамуваше заради

дъщеря си. За да я накара да млъкне, заяви, че оперите го отегчават безумно.

— Ужасен си! — реагира Мари-Ан, мъчейки се от седнало положение да удари баща си в корема. — Изпълнителят на главната роля е красив. Ах, колко е красив! Видях го два пъти и се влюбих в него.

В душата си Франц трябваше да признае, че дъщеря му страшно прилича на майка си. Защо не приличаше повече на него? Но какво да се прави, не прилича и толкова. Беше чувал безброй пъти Мари-Клод да повтаря, че е влюбена в този или онзи художник, певец, писател, политик, веднъж дори в някакъв състезател по мотоциклетизъм. Естествено, това беше празната реторика на светските вечери и коктейлите, но Франц все пак си спомняше от време на време, че двайсетина години по-рано тя бе провъзгласила същото за него и при това го бе заплашвала със самоубийство.

В този момент в салона влезе Сабина. Мари-Клод я видя и се запъти към нея. Дъщеря ѝ продължаваше да говори за Росини, но Франц надаваше ухо само за думите на двете жени. След няколко приятелски фрази за поздрав Мари-Клод хвана в ръка керамичното украшение, което висеше около шията на Сабина, и каза много високо:

— Какво си си сложила? Грозно е!

Това изречение прикова вниманието на Франц. Не беше произнесено с агресивен тон, напротив, звънкият смях, прозвучал непосредствено след него, трябваше да покаже, че неодобряването на украшението не накърнява ни най-малко приятелските чувства, които Мари-Клод храни към художничката, и все пак беше изречение, нетипично за начина, по който Мари-Клод разговаряше с другите хора.

— Сама съм си го правила — каза Сабина.

— Грозно е, наистина е грозно — повтори Мари-Клод високо. — Недей да го носиш!

Франц знаеше, че за жена му няма никакво значение дали украшението е грозно, или не. За нея беше грозно онова, което тя искаше да вижда грозно, а красиво онова, което искаше да вижда красиво. Бижутата на техните приятели бяха априори красиви. Дори да ѝ се видеха много грозни, тя никога нямаше да го каже на глас, защото ласкателството отдавна бе станало нейна втора природа.

Защо тогава беше решила да сметне собственоръчно изработеното от Сабина бижу за грозно?

Изведнъж на Франц му проблесна: Мари-Клод беше заявила, че бижутото на Сабина е грозно, защото можеше да си позволи това.

И по-точно Мари-Клод беше заявила, че бижутото на Сабина е грозно, за да даде да се разбере, че може да си позволи да каже на Сабина, че бижутото ѝ е грозно.

Сабинината изложба преди година не бе минала с особен успех и Мари-Клод не държеше кой знае колко на приятелството на Сабина. Обратното, Сабина имаше причини да държи на приятелството на Мари-Клод. Това обаче не личеше от поведението ѝ.

Да, за Франц останалото беше свършено ясно: Мари-Клод се бе възползвала от случая, за да покаже недвусмислено на Сабина (а и на останалите) какво е реалното съотношение на силите между тях двете.

КРАТЪК РЕЧНИК НА НЕРАЗБРАНИТЕ ДУМИ (КРАЙ)

СТАРАТА ЦЪРКВА В АМСТЕРДАМ

От едната страна има къщи и зад техните големи партерни прозорци, подобни на витрини, се виждат малки стаи на леки жени. Самите леки жени седят по бельо плътно до стъклата в изящни, отрупани с възглавнички кресла. Приличат на големи сгучаещи котки.

Цялата отсрещна страна на улицата е заета от величествен готически храм от четиринайсети век. Между света на леките жени и света на Бога като река, отделяща две царства, се стеле тежка миризма на урина.

Вътре в църквата от стария готически стил са останали само високите голи бели стени, колоните, сводът и прозорците. По стените няма нито едно изображение, пред тях — нито една статуя. Църквата е толкова изпразнена, че прилича на физкултурен салон. Само по средата са подредени в голям квадрат столове, ограждащи миниатюрен подиум с амвон за проповедника. Зад столовете са разположени дървени килийки — ложи за богатите градски родове.

Столовете и ложите са поставени тук, без изобщо да бъдат съобразени с линията на стените и с разположението на колоните, сякаш искат да засвидетелстват на готическата архитектура своето безразличие и пренебрежение. Калвинистката вяра е превърнала още преди векове църквата в най-обикновен хангар, чието единствено предназначение е да предпазва богомолците от дъждовете и снега.

Франц беше във възторг: през тази огромна зала бе преминал Великият Поход на историята.

Сабина пък си спомни как след комунистическия преврат всички замъци в Чехия бяха национализирани и превърнати в техникуми, старчески домове, а някои дори в краварници. Веднъж тя бе посетила един такъв краварник: сред гипсовите орнаменти на стените бяха забити ченгели с железни халки и към тях бяха привързани кравите,

които гледаха замечтано през прозорците към градината на замъка. В градината се разхождаха кокошки.

Франц каза:

— Тази празнота ме очарова. Хората трупат олтари, статуи, изображения, столове, кресла, килими, книги, докато един ден идва мигът на разкрепостяващото ликуване и те помитат всичко като трохи от маса. Можеш ли да си представиш Херкулесовата метла, която е разчистила всичко в този храм?

Сабина посочи една дървена лежа.

— Бедните е трябвало да стоят прави, а богатите са седели в ложи. Но има нещо, което е обединявало банкера и бедняка: ненавистта към красотата.

— Що е красота? — попита Франц и пред очите му изплува вернисажът, в който му се беше наложило неотдавна да вземе участие заедно с жена си. Безнадеждна суета в словата, суета в културата, суета в изкуството.

По време на студентската бригада на младежкия строителен обект, една неделя, когато в душата ѝ се бе натрупала отрова от денонощно гърмящите по високоговорителите бодри маршове, тя се качи на мотоциклет и пропътува километри през гората. Спря в едно малко селце, притулено сред хълмове. Подпря мотоциклета на стената на църквата и влезе вътре. Отслужваха литургия. По онова време религията се преследваше от режима и повечето хора избягваха да влизат в църква. И тук по скамейките бяха насядали само старци и бабички, защото те не се страхуваха от режима. Страх ги беше само от смъртта.

Свещеникът произнесе с напевен глас някакво изречение и хората го повториха след него в хор. Това бяха литании. Едни и същи думи се връщаха отново и отново като странник, който не може да откъсне очи от ширналата се пред него гледка, или като човек, който не може да се раздели с живота. Сабина седеше най-отзад, понякога затваряше очи, за да попие по-пълно музиката на словото, и пак ги отваряше: виждаше над себе си боядисания в синьо свод, обсипан с едри златни звезди. Беше очарована.

Онова, което неочаквано за самата себе си бе открила в селската църква, не беше Бог, а красотата. При това Сабина разбираше добре, че църквата и литаниите не бяха красиви сами по себе си, а именно

съпоставени с младежкия обект, където тя прекарваше дните си сред грохота на песни. Литургията беше прекрасна, защото ѝ се беше явила внезапно и тайно като свят, станал жертва на измяна.

Оттогава Сабина знаеше, че красотата е свят, станал жертва на измяна. Човек може да я срещне само когато някъде преследвачите по грешка са забравили за нея. Красотата е скрита зад кулисите на първомайските манифестации. Ако искаме да я съзрем, трябва да раздерем платното на декора.

— За първи път ми се случва някоя църква да ме очарова така — каза Франц.

Но не протестантският дух, нито пък аскетизмът бяха разпалили възторга му. Беше нещо друго, нещо много лично, за което той не се осмеляваше да говори пред Сабина. Струваше му се, че чува глас, който го насърчава да грабне метлата на Херкулес и да разчисти от живота си вернисажите на Мари-Клод, певците на Мари-Ан, конгресите и симпозиумите, ненужните слова, суетните думи. Голямото празно пространство на Амстердамския храм бе станало за него символ на собственото му освобождение.

СИЛА

В леглото на един от многото хотели, оазиси на тяхната любов, Сабина си играеше с ръцете на Франц.

— Просто не е за вярване — обади се тя — какви мускули имаш!

Похвалата достави удоволствие на Франц. Той стана от леглото, хвана тежкия дъбов стол за единия крак долу при пода и бавно го вдигна нагоре.

— Не бива да се боиш от нищо — каза. — Ще те защитя във всяка ситуация. Бил съм състезател по джудо.

Ето че успя да вдигне тежкия стол над главата си с една ръка и Сабина каза:

— Приятно ми е да знам, че си толкова силен.

Но дълбоко в душата си додаде: Франц наистина е силен, но силата му е насочена навън. Спрямо хората, с които живее, които обича, той е слаб. Слабостта му се нарича доброта. На нея, Сабина, той никога не би заповядал. Не би и наредил като Томаш навремето да

сложи огледало на пода и да ходи по него гола. И не защото му липсва чувственост. Липсва му сила да ѝ нареди. Има неща, които могат да станат реалност само чрез насилие. Плътската любов е немислима без насилие.

Сабина не сваляше очи от Франц, който кръстосваше стаята с високо вдигнатия стол. Тази гледка и се струваше гротескна и я изпълваше със странна печал.

Франц остави стола на земята и седна на него с лице към Сабина.

— Не че ми е неприятно да бъда силен — каза той, — но за какво са ми в Женева тези мускули? Само за украса. Като пауново перо. През целия си живот не съм набил никого.

Сабина развиваше нататък меланхоличните си разсъждения. Ако имаше партньор, който да ѝ заповядва? Който иска да е неин господар? Колко дълго щеше да го изтърпи? Най-много пет минути! От което заключи, че никой мъж не е за нея. Нито силен, нито слаб. Тя проговори:

— А защо не употребиш някой път силата си против мен?

— Защото да обичаш, означава да се откажеш от силата си — промълви Франц.

Сабина осъзна две неща: първо, че неговите думи са прекрасни и правдиви. Второ, че с това изречение Франц се самоизключва от нейния еротичен живот.

ДА ЖИВЕЕШ В ИСТИНА

Това е формулировка, която е употребил Кафка или в своя дневник, или в някое от писмата си. Франц вече не помнеше къде точно я бе срещнал. Но формулировката го бе заинтригувала. Какво означава да живееш в истина? Да се дефинира чрез отрицание е лесно: това означава да не лъжеш, да не се спотайваш, да не криеш нищо. Откакто познава Сабина, Франц живее в лъжа. Разказва на жена си за конгреса в Амстердам и за лекциите в Мадрид, които никога не е чел, и се страхува да се разхожда със Сабина по улиците на Женева. Забавно му е да лъже и да се крие именно защото никога не го е правил. Развълнуван е приятно като отличник на класа, който един път в живота си е решил да избяга от час.

Според Сабина да живееш в истина, да не лъжеш нито себе си, нито другите, е възможно само при условие, че живееш без публика. В мига, в който се появи свидетел на постъпките ни, ние, щем не щем, се приспособяваме към наблюдаващия ни поглед и вече нищо от онова, което вършим, не е истина. Да имаш публика, да мислиш за публиката, означава да живееш в лъжа. Сабина презира книгите, чиито автори разкриват пред читателя интимния си живот и този на своите приятели. Според нея човек, изгубил своята интимност, е изгубил всичко. А човек, който се лишава от нея доброволно, е чудовище. Ето защо Сабина ни най-малко не се измъчва от факта, че се налага да крие своята любов. Напротив — само по този начин тя може „да живее в истина“.

За разлика от нея Франц е сигурен, че в разделянето на живота на личен и обществен е изворът на всички лъжи: човек е един в частния си живот и друг за пред обществото. „Да живее в истина“ за него означава да премахне бариерата между личното и общественото. Обича да цитира Андре Бретон, който пише, че би искал да живее „в стъклен дом“, където не съществува никаква тайна и където може да надникне всеки.

Когато чу жена си да казва на Сабина, „Това бижу е грозно!“, той разбра, че повече не може да живее в лъжа. В онази ситуация бе длъжен да защити Сабина. Не го направи само от страх да не издаде тайната им връзка.

На другия ден след коктейла трябваше да заминат със Сабина за два дни до Рим. Франц постоянно чуваше в мислите си изречението „Това бижу е грозно!“ и виждаше жена си не такава, каквато я бе виждал през целия им съвместен живот. Нейната агресивност, неуязвима, шумна и темпераментна, снемаше от плещите му бремето на добротата, което бе носил търпеливо през всичките двацет и три години на брака им. Спомни си величествения интериор на амстердамския храм и отново усети странния, непонятен възторг, който предизвика у него празнотата му.

Стягаше си багажа, когато Мари-Клод влезе в стаята; тя се разбъбри за гостите от предната вечер, одобряваше енергично някои мнения, които бе чула от тях, и цитираше с насмешка други.

Франц я изгледа продължително и накрая каза:

— В Рим няма да има никаква конференция.

Тя не схвана:

— Тогава защо отиваш?

— От седем или осем месеца имам любовница. Не искам да се срещам с нея в Женева. Затова пътувах толкова често. Реших, че е редно да ти го кажа.

Още след първите думи Франц се изплаши; първоначалната смелост го напусна. Извърна очи, за да не види изписаното по лицето на Мари-Клод отчаяние, което според него признанието му щеше да я накара да изпита.

След кратка пауза чу гласа и:

— Да, и аз мисля, че би трябвало да го знам.

Гласът ѝ звучеше уверено и Франц вдигна очи: Мари-Клод не беше съкрушена. На вид не се различаваше от жената, която предната вечер бе произнесла звънко: „Това бижу е грозно!“

Тя продължи:

— Щом си толкова смел да ме осведомиш, че от седем или осем месеца ми изневеряваш, ще можеш ли да ми кажеш с кого?

Франц винаги бе смятал, че не бива да причинява болка на Мари-Клод, че трябва да уважава жената у нея. Но къде се беше дянала жената у Мари-Клод? Или, с други думи: къде се беше дянал образът на майка му, който той отъждествяваше с жена си? Майка му, тъжната му и наранена майка, обула различни обувки, си бе отишла от Мари-Клод, а може би не си бе отишла от нея, защото никога не бе обитавала тялото ѝ? Франц осъзна това и внезапно го заля вълна от омраза.

— Не виждам защо да не ти кажа — отсече той.

Ако не я бе заболяло от новината, че ѝ изневерява, той не се съмняваше, че ще я заболи, като разбере коя е съперничката ѝ. Затова започна да ѝ разказва за Сабина, впил очи в нейните.

Малко по-късно се срещна със Сабина на летището. Самолетът набра височина и на Франц му олекваше все повече и повече. Той си казваше, че след девет месеца най-после отново живее в истина.

Сабина се чувстваше така, сякаш Франц бе изкъртил със сила вратата на нейния интимен свят. Сякаш ненадейно в този свят бяха надзърнали главата на Мари-Клод, главата на Мари-Ан, главата на художника Алън и на скулптора, който вечно се държеше за пръста, главите на всички хора, които Сабина познаваше в Женева. Въпреки нежеланието си щеше да се превърне в съперничка на някаква жена, която изобщо не я интересуваше. Франц щеше да се разведе и тя щеше да заеме мястото до него в широкото брачно ложе. Всички — кой отблизо, кой отдалеч — щяха да следят тези събития, тя щеше да бъде принудена да разиграва пред тях някакъв театър; вместо да бъде Сабина, щеше да играе ролята на Сабина и да се пита как точно да я играе. Любовта, станала обществено достояние, щеше да натежи, да се превърне в бreme. Сабина още отсега се превиваше само при мисълта за тази тежест.

Вечеряха в един римски ресторант и пиеха вино. Сабина се беше умълчала.

— Настина ли не ми се сърдиш? — попита я Франц.

Тя го увери, че не му се сърди. Все още не се беше съвзела напълно от новината и се чудеше дали да се радва, или не. Припомняше си срещата им в спалния вагон на влака за Амстердам. Тогава я бе обзело желание да падне на колене пред него и да го умолява да я задържи до себе си, ако трябва — и насила, и никога да не я оставя да си отиде. Тогава копнееше този опасен път, осеян с измени, да свърши веднъж завинаги. Копнееше да спре.

Сега се мъчеше да извика в паметта си колкото се може по-жив онзи копнеж, да го призове на помощ, да намери опора в него. Напразно. Чувството на неприязън надделяваше.

Прибраха се в хотела сред вечерното оживление. Италианците наоколо вдигаха глъчка, надвикваха се, жестикулираха, така че те двамата можеха да крачат един до друг и да мълчат, без да чуват мълчанието си.

После Сабина се забави дълго в банята. Франц я чакаше в леглото, под завивката. Нощната лампа както винаги бе запалена.

Когато се върна от банята, Сабина я угаси. Направи го за първи път. Франц трябваше да обърне повече внимание на този неин жест. Но жестът му убягна, защото светлината нямаше значение за него. Както вече знаем, той предпочиташе да се люби със затворени очи.

И точно заради тези негови затворени очи Сабина угаси лампата. Не искаше нито за миг да вижда спуснатите му клепачи. Както казва поговорката, очите са прозорец към душата. Тялото на Франц, което всеки път се мяташе върху нейното със затворени очи, бе за нея тяло без душа. Приличаше на току-що родено животинче, още сляпо, което издава жални звуци, защото е жадно. По време на половия акт Франц с великолепните си мускули беше като грамадно пале, което суче от гърдите ѝ. Впрочем той наистина бе налупал зърното на гърдата и, сякаш сучеше! За Сабина представата, че от кръста надолу той е зрял мъж, а нагоре — младо животно, което суче, или, с други думи, че тя спи с пеленаче, граничеше с погнуса. Не, тя не иска никога вече да види как той се движи отчаяно отгоре ѝ, никога вече няма да му подложи гърдата си, както кучка на кутре, днес го прави за последен път и решението ѝ е окончателно!

Разбира се, тя знаеше, че това решение е върховна несправедливост, че Франц е най-добрият от всички мъже, които е имала, че е интелигентен, разбира картините ѝ, красив и добър е, но колкото повече съзнаваше всичко това, толкова по-страстно жадуваше да изнасили тази интелигентност, тази доброта, тази безпомощна сила.

Тази нощ тя го люби по-пламенно от всякога, защото я възбуждаше съзнанието, че е за последен път. Любеше го, а в мислите си вече беше някъде далеч. Отново чуваше от безкрая да я зове златният рог на измяната и знаеше, че няма да устои на този зов. Струваше ѝ се, че пред нея се откриват необгледните простори на свободата, и съзнанието, че може да ги достигне, я караше да тръпне. Тя се любеше с Франц диво, лудо, както никога дотогава.

Франц стенеше върху тялото ѝ, сигурен, че разбира всичко: да, по време на вечерята Сабина беше мълчалива и не каза как гледа на решението му, но сега му отговаряше, даваше израз на радостта си, на страстта си, на съгласието си, на желанието си да живее винаги с него.

Сякаш беше ездач, който препускаше към някаква вълшебна празнота, празнота без съпруга, без дъщеря, без домакинство, вълшебна празнота, изметена с метлата на Херкулес, вълшебна празнота, която той ще насели със своята любов.

Всеки от тях яхаше другия като кон. И двамата летяха към далечните простори, по които копнееха. И двамата бяха опиянени от измяната — избавителка. Франц препускаше върху Сабина и изменяше на жена си, Сабина препускаше върху Франц и изменяше на самия Франц.

Повече от двайсет години той бе виждал в жена си своята майка, слабо създание, което трябваше да бъде закриляно; тази представа бе пуснала прекалено яки корени у него, за да може да се пребори с нея в рамките на два дни. Докато се прибираше у дома, го измъчваха угризения на съвестта, страхуваше се, че след заминаването му тя е рухнала психически и сега ще я намери изтерзана от скръб. Отключи си плахо, влезе в своята стая. Запря за миг и се послуша: да, тя си беше къщи. След кратко колебание Франц отиде при нея да и каже „здравей“, както имаха обичай.

Тя изви вежди в престорено учудване:

— Ти си дошъл тук?

„А къде другаде да отида?“ — искаше му се да възкликне (с искрено учудване), но не каза нищо.

— Да сме наясно — продължи тя, — нямам нищо против да се преместиш при нея още сега.

Когато в деня на заминаването си и бе признал всичко, Франц нямаше точно определен план. Беше решил, след като се върне, да си поговорят приятелски, да обсъдят какво следва да направи той, за да страда тя колкото е възможно по-малко. Не беше допускал варианта, че жена му студено и безапелационно ще настоява той да си отиде.

И въпреки че това го улесняваше, Франц изпита разочарование. Цял живот се бе страхувал да не я нарани и само заради това доброволно си бе наложил затъпяваща моногамия. И ето че сега, след двайсет години, изведнъж открива, че деликатността му е била съвършено излишна и че се е отказал от другите жени само заради едно недоразумение!

Същия следобед Франц имаше лекция и от университета отиде направо у Сабина. Смяташе да я помоли да пренощува у нея. Позвъни, но никой не му отвори. Той седна в отсрещната кръчма и дълго гледа към входа на нейната къща.

Беше вече късна вечер и той не знаеше какво да прави. Цял живот бе делил леглото си с Мари-Клод. Къде ще легне сега, като се

прибере вкъщи? Вярно, би могъл да си постеле на дивана в съседната стая. Но дали един такъв жест не би бил прекален? Дали не би бил изтълкуван като израз на враждебност? Та нали Франц иска и занаяпред да си останат приятели с жена му! Но и да легне до нея му се струваше изключено. Вече чуваше в мислите си ироничния и въпрос защо не е предпочел леглото на Сабина. Затова нае стая в хотел.

На другия ден отново много пъти звъня напразно на вратата на Сабина.

На третия ден се отби при портиерката. Тя не знаеше нищо и го препрати към собственичката на ателието, което Сабина държеше под наем. Франц ѝ се обади и узна от нея, че Сабина е освободила ателието преди два дни. Беше платила наема за три месеца напред, както беше предвидено по договор.

Той ходи още няколко дни подред у тях с надеждата, че ще я завари там, докато един ден намери апартамента ѝ отворен, а вътре — трима мъже в работни комбинезони, които товареха мебелите и картините в голям камион, паркиран пред сградата.

Попита ги къде ще карат мебелите.

Те отговориха, че им е изрично наредено да държат адреса в тайна.

Франц вече бъркаше в джоба си за няколко банкноти, с които да ги умилостиви, когато внезапно усети, че няма сили да го направи. Мъката го беше парализирала. Той не разбираше нищо, не можеше да си обясни станалото. Знаеше само, че бе очаквал този миг още от първата си среща със Сабина. Беше се случило това, което трябваше да се случи. Франц престана да се противи.

Нае малък апартамент в стария град. Избра час, в който жена му и дъщеря му не си бяха вкъщи, и навести предишното си жилище, за да си събере дрехите и най-нужните книги. Внимаваше много да не вземе нещо, което би могло да липсва на Мари-Клод.

Един ден я видя зад витрината на някакво кафене. Тя седеше вътре в компанията на две дами и лицето ѝ, върху което неумерената мимика отдавна бе вдълбала мрежа от бръчки, и сега оживено гримасничеше. Дамите я слушаха и не спираха да се смеят. Франц не можеше да се отърси от впечатлението, че тя им разказва за него. Положително бе узнала, че Сабина е изчезнала от Женева тъкмо по времето, когато Франц бе решил да заживее с нея. Наистина си беше

смешно! Нямахте какво да се чуди, че се е превърнал в посмешище за приятелките на жена си.

Прибра се в новия си апартамент, където на всеки кръгъл час отекваха камбаните на църквата „Сен Пиер“. Същия ден му докараха поръчаната в мебелния магазин маса. Франц забрави за Мари-Клод и приятелките и. За миг забрави дори за Сабина. Седна до масата. Приятно му беше, че си я е избрал сам. Цели двама месеца бе живял сред мебели, които не бе избирал. За това се грижеше Мари-Клод. Покупката на новата маса беше първият случай, когато той се проявяваше не като момченце, а като самостоятелен мъж. За другия ден пък беше викнал дърводелец, който да му изработи библиотека. Вече няколко седмици се занимаваше с проекта, нахвърляше на лист формата, размерите и разположението ѝ.

Внезапно с почуда установи, че не е нещастен. Физическото присъствие на Сабина се беше оказало много по-маловажно, отколкото бе предполагал. Важна беше златната диря, магическата диря, която тя бе оставила в живота му и която никой не можеше да му отнеме. Преди да изчезне от полезрението му, тя беше успяла да пъкне в неговата ръка метлата на Херкулес, с която той измете от живота си всичко, което не обичаше. Това неочаквано щастие, този душевен мир, тази радост от свободата и от новия живот бяха последният ѝ подарък.

Пък и Франц винаги бе предпочитал въображаемото пред действителността. Така, както се чувстваше по-щастлив по демонстрациите (а те, вече казах, са само театър и блян), отколкото зад катедрата да чете лекции на студентите, така се чувстваше по-щастлив със Сабина, превърната в невидима богиня, отколкото със Сабина, с която пътуваше по света и чиято любов непрестанно се боеше да не загуби. Тя му бе подарила неочакваната свобода на мъж, който живее сам, беше му придала прелъстителен чар. Той стана привлекателен за жените и една негова студентка се влюби в него.

И ето че за невероятно кратко време декорът на неговия живот се промени до неузнаваемост. Съвсем доскоро той живееше в голям апартамент с прислужница, с дъщеря и съпруга, а днес обитава малко жилище в стария град и почти всяка нощ при него остава да спи младата му любовница. Не се налага да обикалят хотелите из целия свят, може да се люби с нея в своя дом, в своето легло, сред своите

книги, на една ръка разстояние от пепелника си върху нощното шкафче.

Момичето не беше нито хубаво, нито грозно, но затова пък толкова по-младо от него! И се възхищаваше от него също тъй, както той самият до неотдавна се възхищаваше от Сабина. Възхищението на студентката му доставяше удоволствие. И ако в подмяната на Сабина с очилатата студентка все пак виждаше известна деградация, воден от присъщата си доброта, Франц прие с радост новата си любовница и се отнасяше към нея с бащинска любов, която бездруго до този момент така и не бе успял да задоволи, защото Мари-Ан се държеше не като негова дъщеря, а като втора Мари-Клод.

Един ден Франц се отби у жена си, за да ѝ каже, че иска да се ожени повторно.

Мари-Клод поклати глава.

— Но какво ще промени един развод? Ти няма да бъдеш оцетена ни най-малко. Ще ти оставя цялото имущество!

— Не ме интересува имуществото — отвърна тя.

— А какво те интересува?

— Любовта — усмихна се Мари-Клод.

— Любовта ли? — възкликна смаян Франц.

— Любовта е борба — продължи все така усмихната тя. — Ще се боря дълго. Докрай.

— Значи любовта е борба? Е, аз пък нямам никакво желание да се боря — заяви Франц и си тръгна.

След четирите години, прекарани в Женева, Сабина се установи в Париж и не можеше да се излекува от меланхолията си. Ако някой я попиташе какво и е, тя нямаше да намери думи да му обясни.

Една житейска драма винаги може да се предаде посредством метафората на тежестта. Казваме, че върху този или онзи човек е легнало тежко бреме. Той успява или пък не успява да се справи с него, грохва под тежестта му, воюва с него, бива победен или побеждава. Но какво всъщност се бе случило със Сабина? Нищо. Тя бе напуснала един мъж, защото бе поискала да го напусне. Преследваше ли я той? Търсеше ли я да ѝ отмъсти? Не. Драмата на Сабина не беше драма на тежестта, а на лекотата. Върху нея се бе стоварило не бреме, а непосилната лекота на битието.

Доскоро миговете на измяна я изпълваха с трепет и радост, защото откриваха пред нея нов път, в чийто край я очакваше нова измяна, ново приключение. Добре, но ако един ден дойде краят на пътя? Човек може да измени на родителите си, на съпруга, на любимия, на родината си, но когато остане без родители, без съпруг, без любим, без родина, на кого ще изменя тогава?

Сабина чувстваше, че навсякъде край нея е пустота. А дали именно тази пустота не е била целта на всичките и измени?

Естествено, по-рано тя не бе съзнавала това и нищо чудно: всяка цел, която преследва човек, е забулена в мъгла. Девојката, която копнее да се омъжи, няма ни най-малка представа от семейния живот. Юношата, стремящ се към слава, не знае какво е славата. Онова, което придава смисъл на нашите начинания, винаги е нещо съвършено непознато за нас. Сабина също не знаеше каква цел се крие зад страстта и към измяна. Ако тази цел е била непосилната лекота на битието, то след заминаването си от Женева Сабина се беше доближила опасно до нея.

Живееше в Париж вече три години, когато получи писмо от Чехия. Пишеше ѝ синът на Томаш. Неизвестно как беше научил за съществуването ѝ, бе издирил адреса ѝ и сега се обръщаше към нея

като към „най-близката приятелка“ на своя баща. Съобщаваше ѝ за смъртта на Томаш и Тереза. Последните години двамата живеели на село и Томаш работел като шофьор на камион. Имали навик да ходят с камиона до съседния град, където преспивали в някакъв евтин хотел. Пътят дотам минавал през хълмиста местност със серпентини и камионът паднал в едно дърво. Телата на Томаш и Тереза били направо неузнаваеми. Впоследствие полицията установила, че спирачките на камиона били безнадеждно амортизирани.

Сабина не можеше да дойде на себе си от това известие. Последната нишка, която я свързваше с миналото, беше прерязана.

Вярна на стария си навик, тя реши да се поразходи из някое гробище, за да се успокои. Най-близо беше Монпарнас. Площта на гробището бе осеяна с каменни беседки, миниатюрни параклиси, издигнати край всеки гроб. Сабина недоумяваше защо мъртвите са пожелали над тях да се извисяват тези имитации на дворци. Гробището беше каменно възплъщение на суетата. Вместо след смъртта си да помъдрят, обитателите му бяха станали още по-неразумни, отколкото приживе. Паметниците бяха израз на тяхната значимост. В гробищата не почиваха татковци, братя, синове, баби, а видни граждани и обществени дейци, хора, удостоени с титли, санове и почести; дори пощаджията излагаше тук на показ своето служебно положение, обществената си значимост, достойнството си.

Сабина крачеше по алеите, когато видя, че малко по-нататък погребват някого. Церемониалмайсторът държеше цял наръч цветя и раздаваше на всеки от опечалените по стрък. Даде и на Сабина. Тя се присъедини към останалите. Те заобиколиха множеството надгробни паметници, докато стигнаха до един пресен гроб, чиято плоча бе отместена встрани. Сабина се надвеси над ямата. Тя беше неимоверно дълбока. Сабина пусна цветето. То полетя, описвайки малки кръгове, към капака на ковчега. В Чехия гробовете са много по-плитки. В Париж гробовете са толкова дълбоки, колкото са високи сградите. Погледът на Сабина падна върху отместения камък. Тя настръхна от ужас и побърза да си тръгне.

Цял ден мисли за този камък. Защо я бе изплашил толкова?

Отговори си: ако гробът е покрит с камък, мъртвецът никога няма да може да излезе от него.

Но нали мъртвецът и без това не може да излезе от гроба си! Тогава не е ли все едно дали е затиснат с пръст или с камък?

Не е все едно: затиснем ли гроба с камък, значи не искаме мъртвият да се завърне сред нас. Тежкият камък говори на мъртвия: „Остани там, където си!“

Сабина си спомни гроба на своя баща. Над ковчегата му имаше пръст, в нея растяха цветя и яворово дърво протягаше корени към ковчегата — сякаш чрез тези корени и цветни стъбълца мъртвият излизаше от гроба. Ако баща ѝ го бяха затиснали с камък, тя никога нямаше да може да разговаря с него след смъртта му, никога нямаше да чуе сред шепота на клоните опрощавания му глас.

Как ли изглежда гробището, в което лежат Тереза и Томаш?

Мислите ѝ отново се прехвърлиха върху тях. Пътували понякога до съседния град да преспят в тамошния хотел. Това място в писмото я беше заинтригувало. То свидетелстваше, че двамата са били щастливи. Сабина отново виждаше Томаш като една от своите картини: отпред Дон Жуан като фалшив декор, излязъл изпод ръката на наивист; през пукнатината в този декор се вижда Тристан. Томаш беше загинал като Тристан, а не като Дон Жуан. Сабинините родители бяха умрели в една и съща седмица. Томаш и Тереза — в една и съща секунда. Внезапно ѝ домъчня за Франц.

Когато веднъж му разказа за гробищните си разходки, той се потърси от отвращение и нарече гробищата бунище за кости и камънак. В тази минута между тях зейна пропастта на неразбирането. И едва днес, на монпарнаското гробище, Сабина разбра смисъла на думите му. Съжали за нетърпението си. Може би ако бяха останали заедно по-дълго време, щяха постепенно да се научат да разбират думите, които изричаше другият. Речниците им щяха да се приближават един към друг бавно и срамежливо като много плахи любовници и нейната музика може би щеше да постигне съзвучие с неговата. Но вече беше късно.

Да, късно беше и Сабина знаеше, че няма да остане в Париж, че ще тръгне отново на път, още по-надалеч, защото ако умре тук, ще я затиснат с камък, а за една жена, която не може да намери никъде покой, представата, че нейният бяг ще бъде спрял за вечни времена, е непоносима.

Всички приятели на Франц знаеха за Мари-Клод, всички знаеха и за неговата студентка с големите очила. Само за Сабина не знаеше никой. Франц грешеше, когато предположи, че жена му е разказвала за нея на приятелките си. Сабина беше красива жена и Мари-Клод не искаше хората да сравняват мислено лицето ѝ с нейното.

Понеже Франц се страхуваше да не бъде разкрит, той никога не взе от Сабина нито една картина, нито една рисунка, дори не и едничка малка снимка. Затова тя изчезна от живота му без следа. Нямаше никакво материално доказателство, че е преживял с нея най-хубавата година от своя живот.

Толкова повече му харесваше да ѝ остане верен.

Както са сами в стаята, младата му любовница понякога вдига глава от книгата си и вперва в него изучаващ поглед.

— За какво мислиш? — пита тя.

Франц седи в креслото, загледан в тавана. Каквото и да и отговори, ясно е, че мисли за Сабина.

Когато отпечата някоя студия в научно списание, неговата студентка е първият му читател и иска да дискутират върху текста. Но той се вълнува от мисълта как ли би оценила този текст Сабина. Всичко, което прави, го прави за Сабина и го прави така, че на Сабина да ѝ хареса.

Това е една съвсем невинна изневяра, много подхождаща на Франц, който никога не би причинил мъка на очилатата си студентка. Той поддържа у себе си култа към Сабина по-скоро като религия, отколкото като любов.

А и в крайна сметка от теологията на тази религия произтича, че младата любовница му е изпратена от Сабина. Затова и между земната и неземната любов на Франц цари съвършен мир. И ако неземната любов съдържа задължително (защото е неземна) голяма доза необяснимо и неразгадаемо (да си спомним за речника на неразбраните думи, за този дълъг списък от недоразумения!), то земната любов е основана на истинско разбиране.

Студентката е много по-млада от Сабина, музикалната композиция на живота ѝ е едва нахвърляна и тя с благодарност включва в нея заимствани от Франц мотиви. Великият Поход на Франц е и нейна религия. Музиката е за нея дионисиевско опиянение, както и за него. Често ходят заедно да танцуват. Живеят в истина, не се налага нищо от онова, което правят, да бъде пазено в тайна от някого. Обичат компанията на приятели, колеги, студенти и непознати, обичат да седят, пият и бърбят с тях. Често си правят екскурзии до Алпите. Франц се навежда, момичето се покатерва на гърба му и той тича с нея из ливадите, като при това рецитира гръмогласно дълго немско стихотворение, на което го е научила в детството майка му. Момичето се смее, прегръща го през шията и се възхищава от краката, раменете и белите му дробове.

Само смисълът на странната симпатия, която Франц храни към окупираните от руския гнет държави, ѝ убягва. За годишнината от агресията някакво чешко общество в Женева организира паметно тържество. В залата има много малко хора. Ораторът е с прошарени коси, тупирани от фризьор. Чете дълга реч, която навява скука и на неколцината ентузиаста, дошли специално да го чуят. Говори френски без грешки, но с кошмарен акцент. Понякога, за да подчертае мисълта си, вдига показалец и това изглежда така, сякаш заплашва хората в залата.

Очилатото момиче седи до Франц и с мъка потиска прозявките си. Затова пък Франц се усмихва щастливо. Гледа прошарения мъж, който му е симпатичен дори със странния си показалец. Има чувството, че мъжът е тайнствен пратеник, ангел, който поддържа връзката между него и богинята му. Затваря очи, както ги бе затварял, легнал върху тялото на Сабина, в петнайсет европейски и в един американски хотел.

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ
ДУША И ТЯЛО

Тереза се прибра в един и половина през нощта, влезе в банята, после си облече пижамата и легна до Томаш. Той спеше. Тя се наведе над лицето му и когато го целуна, долови от косите му някаква особена миризма. Помириса ги още веднъж и още веднъж. Започна да го души като пес, докато накрая разбра: беше мирис на женски скут.

В шест издрънча будилникът. Часът на Каренин. Той винаги се събуждаше много по-рано от стопаните си, но не се осмеляваше да смущава съня им. Очакваше нетърпеливо звъна на будилника, който бе за него сигнал, че може да скочи върху леглото, да газии по телата им и да ги побутва с муцуна. Някога, в началото, те се бяха опитвали да не му позволяват това и го събаряха от леглото, но той излезе потвърдоглав от тях и отстоя правата си. Впрочем напоследък на Тереза бе започнало да ѝ става приятно Каренин да я приветства с новия ден. За него мигът на събуждането беше самото щастие: той се дивеше наивно и глуповато, че пак го има на този свят, и искрено се радваше на това откритие. За разлика от него Тереза се събуждаше неохотно, искаше ѝ се да удължи нощта и да не отваря очи.

Сега Каренин бе застанал насред антрето, вперил поглед нагоре към закачалката, от която висяха нашийникът и каишката. Тереза му ги сложи и се отправи с него към магазина. Там купи мляко, хляб, масло и, както винаги, едно хлебче за Каренин. На връщане той припкеше край нея, захапал хлебчето. Оглеждаше се горделиво на всички страни и очевидно вниманието на минувачите не му беше никак неприятно.

У дома се излегна, все така с хлебчето в уста, на прага на хола и зачака Томаш да го забележи, да застане на четири крака, да заръмжи и да се престори, че иска да му отнеме хлебчето. Това беше всекидневен ритуал: най-малко пет минути двамата се гонеха из апартамента, а после Каренин се пъхваше под масата и на бърза ръка излапваше хлебчето.

Но този път кучето напразно очакваше утринната церемония. Томаш бе седнал пред малкия транзистор на масата и слушаше съсредоточено.

По радиото имаше предаване за чешката емиграция. Това беше монтаж от тайно подслушвани със специална апаратура частни разговори, записани от някакъв чешки шпионин, който беше успял да се внедри сред емигрантите, а после се бе завърнал в Прага като герой. От радиото звучаха безсъдържателни приказки, тук и там се срещаха остри думи за окупационния режим в Чехия, но имаше и изречения, в които един емигрант наричаше друг глупак или мошеник. Именно тези изречения заемаха централно място в репортажа. Те трябваше да докажат не само, че емигрантите говорят лоши работи за Съветския съюз (това не би възмутило никого в Чехия), а че се клеветят един друг и при това си служат с вулгарни думи. Много интересно: хората ръсят цинизми от сутрин до вечер, но чуят ли по радиото някой известен, уважаван човек да казва на всяко второ изречение „майната му“, се разочароват от него.

— Това започна с Проходка — заключи Томаш и продължи да слуша.

Ян Проходка беше чешки романист, около четирийсетгодишен, витален като бик, който още преди хиляда деветстотин шейсет и осма година бе започнал гръмогласно да критикува деформациите в чешкото общество. Той беше една от най-популярните фигури на Пражката пролет, тази опияняваща либерализация на комунизма, на която бе сложен край с руската инвазия. Скоро след това всички вестници подеха кампания с цел да го дискредитират, но колкото повече насъскваха хората срещу него, толкова повече го обичаха те. Тогава радиото (беше хиляда деветстотин и седемдесета) започна да излъчва с продължения частните разговори, които две години преди това (тоест през пролетта на хиляда деветстотин шейсет и осма) Проходка бе водил с професор Вацлав Черни. Никой от двамата по онова време не бе подозирал, че в дома на професора е инсталирана подслушвателна апаратура и че отдавна се следи всяка тяхна крачка! Проходка вечно развличаше приятелите си с разни преувеличени и безцеремонни приказки. И ето че тези безцеремонни приказки прозвучаха с

продължения по радиото. Тайната полиция, която бе премонтирала предаването, бе акцентирала старателно върху местата, където писателят се присмиваше на свои приятели, например на Дубчек. И въпреки че самите радиослушатели също не пропускаха да поклюкарстват по адрес на приятелите си, те се възмуцаваха от своя любимец Прохазка повече, отколкото от омразната им тайна полиция.

Томаш изключи радиото и каза:

— Тайна полиция има по цял свят. Но да излъчва по радиото записите, които е направила — това сигурно го няма никъде, освен в Чехия! Направо не е за вярване!

— О, защо пък не! — възрази Тереза. — Когато бях на четиринайсет години, си водех тайно дневник. Изпитвах ужас при мисълта, че някой може да го прочете. Криех го на тавана. Майка ми успя да го намери. Веднъж на обяд, когато всички се бяхме навели над чиниите, тя го извади от джоба си и каза: „А сега слушайте внимателно!“ Започна да чете дневника ми и след всяко изречение прихваше. Другите също се смееха, просто не можеха да преглъщат от смях.

3

Томаш вечно я увещаваше да не става да му прави компания на закуска, а да си отспива. Тя обаче беше непреклонна. Работното време на Томаш беше от седем до четири следобед, а нейното — от четири до полунощ. Ако тя не ставаше да закуси с него, това би означавало да могат да си поприказват само в неделя. Затова тя се събуждаше с него, а след като той излезеше, лягаше да си доспи.

Но този ден не посмя да дремне, защото искаше да отиде в десет на сауна в дървената къпалня на остров Жофин. Интересът към това съоръжение беше голям, местата — малко, затова човек можеше да се вреди там само с връзки. За щастие на Тереза касиерка на къпалнята беше жената на един изхвърлен от университета професор. Този професор пък беше приятел на бивш пациент на Томаш. Томаш помоли пациента си, той каза на професора, професорът — на жена си, и в резултат на това Тереза всяка седмица имаше запазен билет за сауната.

Отиде до къпалнята пеша. Не можеше да понася вечно претъпканите трамваи, където хората се притискаха един към друг в злобна прегръдка, настъпваха се по краката, късаха си взаимно копчетата на палтата и се псуваха на висок глас.

Ръмеше. Забързаните хора започнаха да отварят чадърите си и за броени минути по тротоарите настана блъсканица. Камбаните на чадърите се закачаха едни в други. Мъжете бяха вежливи и когато се разминаваха с Тереза, вдигаха чадърите високо над главите си, за да може тя спокойно да мине под тях. Но жените не се отместваха. Всяка гледаше право пред себе си и чакаше другата да се признае за по-слаба и да отстъпи. Стълкновението на чадърите беше всъщност премерване на силите. В началото Тереза се дръпваше встрани, но когато разбра, че никой не отвръща на вежливостта ѝ, улови чадъра си здраво като останалите жени. На няколко пъти чадърът се удари яко в чужди чадъри, но не се чу нито едно „извинявайте“. Най-често всичко се разиграваше в мълчание, само на два или три пъти Тереза чу „Крава такава!“ или „Разкарай се, ма!“.

Въоръжените с чадъри жени бяха и млади, и стари, но най-ожесточени бяха именно младите. В паметта на Тереза изплуваха дните на съветското нахлуване. Момичета в къси поли разнасяха национални знамена на дълги пръти. Те осъществяваха сексуален атентат срещу измъчваните с години с полово въздържание войници. Вероятно руските армейци се бяха чувствали в Прага като на някоя планета, измислена от автор фантаст, планета на немислимо елегантни жени, демонстриращи пренебрежението си към тяхната армия, крачейки на дългите си стройни крака, каквито не са се появявали в цяла Русия през последните пет-шест века.

Тогава Тереза бе направила много снимки на тези млади момичета на фона на танковете. Беше се възхищавала от тях! И ето че същите тези жени крачеха сега срещу нея, нахални и зли. Вместо знамена носеха чадъри, но стискаха дръжките им със същата надменност. Със същото упорство, с което бяха воювали с неприятелската армия, сега те воюваха срещу нежелаещия да се махне от пътя им чадър.

Стигна до Староместкия площад със строгата Тинска катедрала и с бароковите къщи, подредени в неправилен четириъгълник. Старинното кметство, построено през четиринайсети век, което някога бе заемало цяла една страна от площада, вече двайсет и седем години бе в развалини. Варшава, Дрезден, Берлин, Кьолн, Будапеща бяха сринати едва ли не до основи през последната война, но техните жители ги бяха съградили наново и в повечето случаи с любов и грижа бяха реконструирали старите градски части. Пражани се чувстваха непълноценни, сравнявайки се с тези градове. Единствената по-значителна сграда, която бе пострадала в столицата през войната, беше именно Староместкото кметство. И те бяха решили да я оставят в руини за вечни времена, за да не могат разните му там поляци и немци да ги упрекват, че не са страдали достатъчно. Пред свещените руини, предназначени да служат като вечен обвинител срещу войната, бе съоръжена от метални тръби трибуна за някаква манифестация, на която комунистическата партия бе подбрала предния ден (или щеше да подбере на следващия) гражданите на Прага.

Тереза не откъсваше очи от разрушеното кметство и тази гледка неочаквано ѝ напомни майка ѝ: същата перверзна страст да излага на показ развалините си, да се перчи с уродливостта си, да навира в очите на другите нищетата си, да разголва чуканчето на отрязаната си ръка и да принуждава целия свят да го гледа. В последно време всичко и напомняше майка ѝ. Сякаш майчиният ѝ свят, от който тя се бе изтръгнала преди десет години, се връщаше при нея и я обграждаше от всички страни. Именно затова сутринта бе споменала как майка ѝ бе чела на масата интимния ѝ дневник и как всички се бяха заливали от смях. Когато един частен разговор на чаша вино се излъчва по националното радио, какво друго означава това, освен че светът се е превърнал в концлагер?

Тереза употребяваше тази дума едва ли не от дете всеки път, когато искаше да изрази как си представя живота в своето семейство. Концлагерът е свят, в който хората живеят постоянно един до друг —

денем и нощем. Жестокостите и насилията са негова вторична (и далеч не задължителна) характеристика. Концлагерът е ликвидиране без остатък на личния живот на човека. Прохазка, лишен от възможността да си поприказва на чаша вино със своя приятел в атмосфера на сърдечна сигурност, живееше (без дори да го подозира, това се бе оказало съдбоносна грешка!) в концлагер. Тереза се намираше в концлагер, докато беше при майка си. Оттогава насам тя знае, че концлагерът не е нещо необикновено, на което трябва да се чудим, а напротив, даденост, нещо изначално, в което човек се ражда и от което успява да избяга само с върховно напрежение на силите си.

На трите нара, разположени терасовидно един над друг, бяха насядали жени — толкова нагъсто, че телата им се допираха. До Тереза се потеше трийсетина годишна жена с чудно хубаво лице. Под раменете и висяха две неправдоподобно големи гърди, които се разлюляваха при най-малкото движение. Жената се изправи и Тереза видя, че задникът и е като две огромни торби и изобщо не се връзва с лицето ѝ.

Може би и тази жена стои често пред огледалото, оглежда тялото си и се мъчи да съзре под обвивката му своята душа, както от дете прави Тереза. Сигурно и тя някога наивно е вярвала, че тялото може да служи за витрина на душата и? Но колко ли чудовищна трябва да беше душата, която съответстваше на това тяло, на тази закачалка с четири провесени торби?

Тереза стана от скамейката и тръгна към душовете. После излезе отвън, на въздух. Все още ръмеше. Тя стоеше на дървената площадка — няколко квадратни метра, оградени от погледите на любопитните граждани с висок дървен парапет. Отдолу течеше Вълтава. Тереза се надвеси и видя над повърхността на водата лицето на жената, която бе занимавала мислите и преди миг.

Жената ѝ се усмихна. Имаше изящен нос, големи кафяви очи и детски поглед. Тя се заизкачва по тесните стъпала и под нежното и лице отново се показаха двете торби, които се кандилкаха и пръскаха наоколо ситни капчици студена вода.

Тереза отиде да се облече. Изправи се пред голямото стенно огледало.

Не, в нейното тяло нямаше нищо уродливо. Тя нямаше под раменете си торби, а един твърде малък бюст. Майка ѝ се бе присмивала, че гърдите ѝ не струват, и Тереза бе развила на тази тема комплекс, от който я бе избавил едва Томаш. Но ако вече се бе примирила с големината на гърдите си, не можеше да свикне с широките и прекалено тъмни кръгове около зърната. Ако можеше сама да проектира тялото си, щеше да избере нежни, почти незабележими зърна, които едва-едва да пробиват купола на гърдта и по цвят да се различават съвсем малко от останалата кожа. Големите тъмно керемидени кръгове — мишени сякаш бяха изрисувани от селски художник-наивист, създател на еротично изкуство за бедняци.

Тереза се разглеждаше в огледалото и си представяше, че носът и започва да се увеличава с по един милиметър на ден. След колко ли дни ще престане да прилича на себе си?

Ами ако и другите части на тялото ѝ започнат да се разрастват или смаяват, тъй че Тереза да се измени до неузнаваемост, дали ще си остане тя, дали ще продължи да бъде Тереза?

Да, разбира се. Дори тази нова Тереза външно да няма нищо общо с предишната, душата ѝ отвътре ще е същата и само ще се чуди и мае какво става с отреденото ѝ тяло.

Но в такъв случай как да окачествим отношението между Тереза и тялото ѝ? Може ли изобщо това тяло да претендира за името Тереза? И ако не може, то към какво да отнесем същото това име? Само към нещо безплътно, нематериално?

(Това са все онези въпроси, които занимават Тереза от детските ѝ години. Истински сериозни са само въпросите, които може да формулира и едно дете. Само най-наивните въпроси са действително сериозни. Те нямат отговор. Въпрос, на който не може да се отговори, е бариера, която не може да бъде преодоляна. С други думи: именно

въпросите без отговор очертават границите на човешките възможности, границите на човешкото битие.)

Тереза стои като хипнотизирана пред огледалото и гледа тялото си, сякаш е чуждо; чуждо, и все пак отредено точно на нея. Тя изпитва неприязън към него. Това тяло не бе имало в себе си достатъчно сили да стане за Томаш единственото тяло в неговия живот. Това тяло я беше разочаровало и предало. Тя цяла нощ бе принудена да вдъхва миризмата на чужд женски скут от неговите коси!

Изведнъж я изпълва силно желание да изпъди тялото си, както се изпъжда слугиня. Да остане с Томаш само като душа, да прогони тялото си да се скита по широкия свят и да се държи там така, както другите женски тела се държат с мъжките! Щом тялото и не се бе оказало способно да бъде единственото тяло за Томаш, щом бе загубило най-важната битка в живота ѝ, нека си върви!

Тя се прибра и обядва без апетит и на крак в кухнята. Някъде към три и половина сложи нашийника на Каренин и тръгна с него (пак пеша) към своя хотел в предградието. Беше станала барманка там, след като я уволниха от седмичника. Това се случи няколко месеца след завръщането ѝ от Цюрих; все пак не можаха да ѝ простят, че в продължение на седем дни беше снимала руските танкове. Успя да се уреди в хотела благодарение на свои приятели; в същия хотел бяха намерили убежище и други хора, изхвърлени като нея от работа. На касата работеше един бивш професор по теология, а на рецепцията — посланик.

Тереза отново бе започнала да се притеснява за краката си. Едно време, когато работеше в ресторанта на малкия град, тя с ужас разглеждаше прасците на своите колежки, изпъстрени с разширени вени. Това е професионално заболяване на всички сервитьорки, принудени да прекарват живота си на крак, в ходене, подтичане или стоене, с тежък товар на ръце. Все пак сегашната ѝ работа не беше толкова изморителна. Вярно, преди да започне смяната ѝ, тя трябваше да примъкне до бара тежките каси с бира и газирана вода, но оттам нататък само стоеше зад бара, наливаше алкохол на клиентите, а в промеждутъците изплакваше чашите в малкия умивалник, монтиран в ъгъла. През цялото време Каренин лежеше търпеливо в краката ѝ.

Беше късно след полунощ, когато приключи със сметките за деня и занесе парите на управителя. После отиде да каже лека нощ на посланика, който оставаше за нощна смяна. Зад продълговатия пулт на рецепцията имаше врата към малка стаичка с тясна кушетка, на която можеше да се подремне. Над кушетката бяха закачени фотографии в рамки. На всички тях се виждаше посланикът в обкръжението на други хора, които или се усмихваха към обектива, или стискаха ръката му, или пък седяха заедно с него на маса и подписваха разни документи. Някои снимки бяха придружени с автографи. На най-видно място бе сложена снимката, на която до главата на посланика се усмихваше физиономията на Джон Фицджералд Кенеди.

Този път посланикът не си приказваше с американския президент, а с един непознат мъж на около шейсет, който млъкна при влизането на Тереза.

— Това е моя приятелка — успокои го посланикът, — говори спокойно. — А после се обърна към Тереза: — Днес са осъдили сина му на пет години.

Тереза научи, че през първите дни на нахлуването синът на човека наблюдавал заедно с приятели входа на сградата, където се били настанили специалните служби на руската армия. Било му ясно, че излизащите оттам чехи са агенти на руските служби. Проследявал ги с приятелите си, записвал номерата на колите им и ги съобщавал на редакторите от тайната чешка радиостанция, които на свой ред предупреждавали населението да се пази от тези хора. С помощта на приятелите си младежът нанесъл побой на един от агентите.

Мъжът каза:

— Ето тази снимка е единственото вещественно доказателство. Синът ми отричаше всичко до момента, в който му я показаха. — Той извади от портфейла си изрезка. — Отпечатана е в „Таймс“, есента на шейсет и осма.

На снимката се виждаше млад мъж, стиснал за шията друг мъж. Около тях — тълпа зяпачи. Под снимката имаше надпис: „Разправа с колаборационист“.

Тереза си отдъхна. Не, снимката не беше нейна.

После тръгна с Каренин към къщи през нощна Прага. Мислеше си за дните, когато бе фотографирала танковете. Горките наивници, вярваха, че рискуват живота си за родината, а в същото време неволно са сътрудничили на съветската милиция.

Прибра се в един и половина. Томаш вече спеше. Косите му миришеха на женски скут.

Какво е кокетство? Навярно бихме могли да го формулираме така: поведение, което цели да покаже на другия, че сексуална близост е възможна, но тази възможност не бива в никакъв случай да изглежда сигурна. С други думи: кокетството е даване на обещание за прелюбодеяние, но без гаранции.

Тереза стои зад бара и клиентите, на които налива алкохол, флиртуват с нея. Неприятен ли ѝ е неспирният поток от комплименти, двусмислици, вицове, предложения, усмивки и погледи? Ни най-малко. Тя изпитва неудържимо желание да изложи своето тяло (чуждото тяло, което иска да прокуди по широкия свят) на напора на този прибор.

Томаш непрекъснато я убеждава, че любовта и физическите ласки са две различни неща. Тя не желае да разбере това. Сега е заобиколена от мъже, към които не храни и най-малка симпатия. Какво ли би било да се люби с тях? Жадува да опита, поне под формата на неподкрепеното с гаранции обещание, наречено кокетство.

Това нейно желание не бива да бъде разбрано погрешно: тя не иска да си връща на Томаш. Исква да намери изход от лабиринта. Знае, че се е превърнала в баласт за Томаш: приема нещата прекалено сериозно, от всичко прави трагедия, не може да проумее лекотата и забавната маловажност на физическата любов. Исква да се научи на лекота! Мечтае някой да я излекува от нейната анахроничност!

Ако за другите жени кокетството е втора природа, несъществена рутина, за Тереза то се е превърнало в поле за важно изследване, целящо да ѝ покаже на какво е способна. Но именно защото е нещо толкова сериозно и важно за нея, кокетството ѝ съдържа всичко друго, освен лекота, то е принудено, измъчено, пресилено. Равновесието между обещанието и неговата негарантираност (нали това равновесие е същността на истинската виртуозност в кокетството!) при Тереза е нарушено. Тя обещава прекалено пламенно, без обаче да покаже достатъчно ясно, че обещанието не я задължава с нищо. С други думи, изглежда на всеки мъж абсолютно достъпна. Но когато мъжът поиска онова, което според него му е било обещано, да се осъществи, среща

остра съпротива и си я обяснява по единствения възможен начин: че Тереза е обиграна и зла.

На едно от свободните столчета пред бара седна момче на около шестнайсет години. То подхвърли няколко закачки и те се врязаха в разговора като сгрешена линия в чертеж, която не може да бъде нито продължена, нито изтрита.

— Имате хубави крака — каза й.

— През дървото на бара ли ги видяхте? — срязва го тя.

— Виждам съм ви на улицата — поясни той, но тя вече се беше обърнала на друга страна и се занимаваше с друг клиент. Момчето поиска да му налее коняк. Тя отказа.

— Навършил съм осемнайсет — запротестира той.

— Тогава ми покажете паспорта си — настоя Тереза.

— Няма да ви го покажа.

— Ами в такъв случай пийте лимонада.

Хлапакът стана, без да каже дума, и излезе. Някъде след половин час се върна и пак се настани на бара. Движенията му бяха станали плавни и вонеше на алкохол на три метра наоколо.

— Лимонада — поръча той.

— Вие сте пиан! — каза Тереза.

Хлапакът посочи надписа на стената зад нея: *Забранено е да се сервира алкохол на лица под осемнайсет години.*

— Забранено е да ми сервирате алкохол каза той, като замахна с широк жест към Тереза, — но никъде не пише, че не мога да седя тук пиан.

— Къде се подредихте така? — попита го Тереза.

— В отсрещната кръчма — изхили се той и пак поиска лимонада.

— И защо не си останахте там?

— Защото искам да ви гледам — отвърна хлапакът. — Влюбен съм във вас!

При тези думи на лицето му се изписа странна гримаса. Тереза не проумяваше: дали и се присмива? Или флиртува? Или се шегува? Или е толкова пиан, че не знае какво говори?

Тя сложи чаша лимонада пред него и се зае с другите посетители. Изречението „Влюбен съм във вас!“ сякаш изтощи хлапака. Той не каза нито дума повече, остави тихо парите на бара и изчезна, без Тереза дори да забележи.

Но веднага след това някакъв дребен плешив мъж, който беше изпил вече три водки, се обади:

— Госпожо, нали знаете, че на малолетни не се сервира алкохол?

— Да не би да съм му сервирала? Той пи лимонада.

— Много добре видях какво му сипахте в лимонадата!

— Какви ги измисляте? — разкрещя се Тереза.

— Още една водка — поръча плешивият мъж и додаде: — От доста време ви наблюдавам.

— В такъв случай бъдете благодарен, че имате възможност да гледате една хубава жена, и си затваряйте устата — обади се някакъв висок мъж, който малко преди това беше застанал до бара и беше видял цялата сцена.

— Вие не се бъркайте! Не е ваша работа! — разгневи се плешивият.

— А можете ли да ми обясните защо смятате, че е ваша работа? — апострофира го високият мъж.

Тереза сипа на плешивия водката, която беше поръчал. Той я изпи на екс, плати и си тръгна.

— Благодаря ви — обърна се Тереза към високия мъж.

— Моля ви се, за такава дреболия рече той и също си тръгна.

Няколко дни по-късно отново се появи на бара. Когато го видя, Тереза му се усмихна като на приятел.

— Трябва да ви благодаря още веднъж. Този плешивец често идва тук и е страшно противен.

— Забравете го.

— Но защо искаше да ми причини неприятности?

— Просто защото е пияница. Още веднъж ви моля настоятелно — забравете го.

— Щом ме молите, ще го забравя.

Високият мъж я гледаше в очите:

— Обещайте ми.

— Обещавам.

— Колко е хубаво да чуя от вас, че ми обещавате нещо — каза мъжът, продължавайки да я гледа в очите.

Това беше кокетирание: поведение, чрез което даваме на другия да разбере, че сексуалната близост е възможна, макар възможността да си остава негарантирана и теоретична.

— Как изобщо е възможно точно в този квартал, най-грозния в Прага, човек да срещне жена като вас?

Тереза на свой ред попита:

— Ами вие? Какво търсите вие в най-грозния квартал на Прага?

Мъжът обясни, че живее наблизо, инженер е и последния път се отбил в бара съвършено случайно, на връщане от работа.

Тереза гледаше Томаш, но погледът ѝ не беше отправен към очите му, а десет сантиметра по-нагоре, към косите, които миришеха на чужд скут.

— Томаш, не издържам повече. Зная, че не бива да се оплаквам. Откакто се върна заради мен в Прага, аз си забраних да ревнувам. Не искам да ревнувам, но не съм достатъчно силна да се съпротивлявам на ревността. Моля те, помогни ми!

Той я хвана под ръка и я заведе в парка, където преди години често се разхождаха. Пейките там бяха сини, жълти, червени. Седнаха на една от тях и Томаш каза:

— Разбирам те. Зная какво искаш. Уредил съм каквото трябва. Сега ти ще се качиш на Петршин.

Изведнъж я обзе безпокойство:

— На Петршин ли? Защо на Петршин?

— Като се качиш горе, ще разбереш.

Страшно не ѝ се искаше да отива; тялото ѝ беше толкова отпаднало, че не можеше да се вдигне от пейката. Но не беше научена да противоречи на Томаш. Стана с усилие.

Огледа се. Той продължаваше да седи на пейката и да и се усмихва едва ли не весело. Направи жест, с който я окуражаваше да тръгне.

Когато стигна подножието на Петршин, този зелен хълм, издигащ се наред Прага, Тереза забеляза с изненада, че няма хора. Странно, защото обикновено там се разхождаха тълпи пражани. Сърцето ѝ биеше тревожно, но хълмът беше тъй тих, а тишината — тъй успокояваща, че тя преодоля вътрешната си съпротива и се остави в обятията им. Изкачваше се, от време на време спираше и се оглеждаше: под себе си виждаше множество кули и мостове; светците се заканваха с юмурици, вперили каменни очи в облаците. Най-красивият град на света.

Стигна горе. Зад павилионите за сладолед, картички и бисквити (в никой от тях нямаше продавач) започваше обширна поляна с редки дръвчета. Тереза видя на поляната няколко мъже. Колкото повече се приближаваше към тях, толкова по-бавно пристъпваше. Бяха шестима. Стояха на едно място или се разхождаха съвсем бавно, като играчи на игрище за голф, които оглеждат терена, изпробват с ръка тежестта на стиковете и загряват за срещата.

Ето че стигна до тях. Сред шестимата разпозна безпогрешно трима, които имаха същата роля като нея: бяха неуверени, изглеждаха така, сякаш искат да зададат куп въпроси, но се страхуват да не станат досадни, затова предпочитат да мълчат и да се оглеждат изпитателно наоколо.

Другите трима излъчваха снизходителна доброжелателност. Единият държеше пушка. Като видя Тереза, той и кимна с усмивка.

— Да, това е мястото, което търсите.

Тя също кимна за поздрав. Умираще от страх.

Мъжът додаде:

— Само да не стане грешка. По свое желание ли сте тук?

Толкова беше лесно да отговори: „Не, не съм тук по свое желание!“ Но Тереза не можеше да си представи да разочарова Томаш. Как щеше да се оправдае пред него, ако се върнеше вкъщи? Затова каза:

— Да. Разбира се. Тук съм по свое желание.

Мъжът с пушката продължи:

— Искам да знаете защо ви питам. Правим го само когато сме абсолютно сигурни, че дошлите при нас хора сами и изрично са пожелали да умрат. Ние само им предлагаме съответната услуга.

Той изгледа въпросително Тереза, тъй че тя се почувства задължена да каже:

— Не се притеснявайте. Дойдох по свое желание.

— Искате ли да сте първа? — попита мъжът.

Тя искаше поне малко да отложи екзекуцията, затова каза:

— Не, моля ви, не. Ако е възможно, искам да бъда последна.

— Както желаете — каза той и се отдалечи при останалите.

Двамата му помощници бяха без оръжие и присъстваха само за да обслужват дошлите да умрат. Хващаха ги под ръка и ги съпровождаха по поляната. Тя беше равна и се простираше чак отвъд хоризонта. Хората, дошли да бъдат екзекутирани, имаха право сами да си изберат дърво. Поспираха, оглеждаха се и дълго не можеха да се решат. Най-после двама от тях си избраха по един чинар, но третият продължаваше да крачи, сякаш нито едно дърво не му се струваше достатъчно подходящо за неговата смърт. Помощникът, който го крепеше внимателно под мишница, го съпровождаше търпеливо, докато накрая мъжът изгуби кураж да продължава и спря под един клонест явор.

Помощниците завързаха очите на тримата мъже.

Сега сред широката ливада стояха трима мъже, притиснали гърбове към три дървета и вдигнали превързаните си очи към небето.

Мъжът с пушката се прицели и стреля. Никакъв звук не наруши птичите песни. Пушката беше със заглушител. Само се видя как подпряният на явора мъж започна да се свлича.

Без да помръдне от мястото си, мъжът с пушката се обърна на друга страна и един от мъжете при чинарите на свой ред рухна съвършено безшумно, а след няколко секунди (стрелецът и този път само леко се извърна) на тревата падна и третият.

Един от помощниците пристъпи мълчаливо към Тереза. Държеше тъмносиня лента.

Тя разбра, че иска да ѝ завърже очите. Поклати глава и каза:

— Не, искам да виждам всичко.

Но това не беше истинската причина за отказа и. Тереза не беше от породата на героите, които могат смело и решително да гледат в очите своите екзекутори. Тя просто искаше да отдалечи смъртта. Струваше и се, че щом лентата покрие очите ѝ, ще се озове в преддверието на смъртта, откъдето няма връщане.

Мъжът я улови под ръка, но я остави да се движи свободно. Тръгнаха по поляната, ала Тереза все не можеше да си избере дърво. Никой не я принуждаваше да бърза, но тя разбираше, че бездруго не може да избяга. Видя пред себе си цъфнал кестен и се спря до него. Опря гръб на ствола и изви очи нагоре: видя как слънцето пронизва зелените листа и дочу отдалеч мелодията на града, едва доловима и сладостна, сякаш изпълнявана от хиляди цигулки.

Мъжът вдигна пушката.

Тереза усети, че смелостта я напуска. Изпадна в отчаяние от своята слабост, но не можеше да се справи с нея. Проговори:

— Но аз не дойдох по свое желание.

Мъжът моментално наведе надолу цевта на пушката и промълви кротко:

— Щом не е по ваше желание, ние не можем да го направим. Нямаме право.

И гласът му беше ласкав, сякаш се извиняваше на Тереза, че не може да я застреля, щом тя самата не иска. Тази ласкавост ѝ късаше сърцето. Тя се извърна към ствола на дървото, опря буза о кората и се заплака.

Цялото ѝ тяло се тресеше от плач и тя прегръщаше дървото така, сякаш не беше дърво, а баща ѝ, когото бе изгубила, дядо ѝ, когото никога не беше виждала, працядо ѝ, прапрацядо ѝ, някой вековен старец, дошъл от бездънните дълбини на времето, за да ѝ подложи за милувка бузата си чрез грапавата кора на дървото.

Най-после Тереза се извърна. Тримата мъже се бяха отдалечили, шляеха се по ливадата като играчи на голф и пушката в ръцете на единия наистина приличаше на стик.

Тереза заслиза по пътеките от Петршин. В душата ѝ се утаяваше тъга по мъжа, който трябваше да я застреля, но не го стори. Тя желаше този мъж. Нали все някой трябва да ѝ помогне! Томаш няма да го стори. Томаш я праща на смърт. Само някой друг може да ѝ помогне!

Колкото повече приближаваше града, толкова по-остра ставаше тъгата ѝ по онзи мъж и толкова по-силен страхът ѝ от Томаш. Той няма да ѝ прости, че не удържа обещанието си. Няма да ѝ прости, че не беше достатъчно храбра и го предаде. Ето че вече крачеше по тяхната улица и след малко щеше да го погледне в очите. Завладя я такъв страх, че я присви стомах и започна да ѝ се гади.

Инженерът я канеше в жилището си. Тя му отказа на два пъти. Но сега се съгласи.

Обядва както винаги на крак в кухнята и излезе. Нямахте два часът.

Приближаваше неговия дом и усещаше как краката и без команда на волята, сами, забавят хода си.

Но после ѝ хрумна, че всъщност Томаш е онзи, който я беше изпратил при чуждия мъж. Нали той постоянно я убеждаваше, че любовта и сексът нямат нищо общо — и сега тя просто отива да провери и да докаже правотата на думите му. Чува неговия глас: „Разбирам те. Зная какво искаш. Уредил съм каквото трябва. Като се качиш горе, ще разбереш всичко.“

Да, тя чисто и просто изпълнява заповедите на Томаш.

Смята да остане у инженера съвсем за малко; само колкото да изпие едно кафе, само за да вкуси какво означава да стигне до самата граница на изневярата. Исква да изтика тялото си до тази граница, да го остави да постои малко там като на позорен стълб и когато инженерът понечи да го прегърне, да каже, както бе казала на мъжа с пушката на Петршин: „Но аз не дойдох по свое желание“.

И той ще наведе надолу цевта на пушката и ще каже с ласкав глас: „Щом не е по ваше желание, нищо не може да ви се случи. Нямам право.“

И тя ще се извърне към ствола на дървото и ще се разплаче.

Инженерът живееше в работнически пражки квартал, в стара кооперация, строена някъде в началото на века. Тереза тръгна по коридор с мръсни варосани стени. Изтрити каменни стъпала с железен парапет я отведоха до първия етаж. Вратата на инженера беше втората вляво, без табелка и звънец. Тереза почука.

Мъжът ѝ отвори.

Жилището се състоеше от едно-единствено помещение, преградено на първите два метра със завеса, тъй че се образуваше нещо като антре; в тази част имаше маса с котлон върху нея и хладилник. Когато пристъпи оттатък завесата, Тереза видя насреща вертикален правоъгълник на прозорец в дъното на тясна и дълга стая; покрай едната стена имаше библиотека, от другата страна — легло и едно кресло.

— Жилището ми е повече от скромно — каза ѝ инженерът. — Надявам се, че това не ви смущава.

— Не, не ме смущава отвърна Тереза, загледана в стената, която беше покрита от горе до долу с рафтове с книги. Този мъж няма една прилична маса, обаче има стотици книги. На Тереза ѝ стана приятно и безпокойството, което не и даваше мира, докато вървеше насам, се поутоложи. От дете тя виждаше в книгата опознавателен знак на тайно братство. Човек, който има в къщата си такава библиотека, не може да ѝ причини зло.

Той я попита какво да и предложи за пиене. Вино?

Не, не, не иска вино. Евентуално кафе.

Той се скри зад паравана, а тя застана пред библиотеката. Една от книгите привлече вниманието ѝ. Беше превод на „Едип“ от Софокъл. Колко странно, че вижда тази книга тук! Преди много години Томаш ѝ я беше дал да я прочете и дълго и беше разказвал за нея. После изложи разсъжденията си в един вестник и заради тази негова статия целият им живот се обърна с главата надолу.

Сякаш Томаш съзнателно бе оставил тук своя следа, вест, че всичко това го е организирил той. Тереза извади книгата от рафта и я

разгърна. Щом инженерът се върне от антрето, тя ще го попита защо си е купил тази книга, чел ли я е и какво мисли за нея. Чрез това коварство общуването им ще се пренесе от опасната зона на чуждото жилище в познатия ѝ близък свят на идеите на Томаш.

В следващия миг усети докосване по рамото си. Инженерът взе книгата от ръката ѝ, без да каже дума, я постави обратно на рафта и поведе Тереза към дивана.

В съзнанието ѝ отново изплува изречението, което бе казала на палача от Петршин. И тя го промълви на глас:

— Но аз не дойдох по свое желание.

Вярваше, че изрича вълшебни думи, които тозчас ще променят ситуацията, но в тази стая думите бяха изгубили вълшебната си мощ. Нещо повече, те сякаш окуражиха допълнително мъжа: той привлече Тереза към себе си и покри с дланта си едната ѝ гърда.

И странно: това докосване на секундата премахна безпокойството ѝ. Като я докосна, инженерът я накара да се сети за тялото си и тя осъзна, че всъщност изобщо не става дума за нея (за душата ѝ), а именно само и само за тялото ѝ. За тялото, което я беше предало и което тя беше прогонила по широкия свят, сред другите тела.

Той разкопча горното копченце на блузата ѝ и направи знак сама да разкопчае останалите. Но тя не го послуша. Вярно, бе прогонила тялото си по широкия свят, но не искаше да поема никаква отговорност за него. Не се съпротивляваше на мъжа, но не го и улесняваше. По този начин душата и даваше да се разбере, че не е съгласна с това, което се върши, но е решена да спазва неутралитет.

Мъжът разсъбличаше Тереза, а през това време тя оставаше почти неподвижна. Когато той я целуна, устните ѝ не отвърнаха на целувката му. Но много скоро усети, че skutът ѝ е влажен, и се изплаши.

Чувстваше се възбудена и възбудата ѝ растеше от факта, че тя не искаше да се възбужда. Душата ѝ вече тайно се бе съгласила със ставащото, но съзнаваше, че за да не спадне тази силна възбуда, съгласието не бива да бъде изречено. Ако кажеше на глас своето „да“, ако склонеше доброволно да участва в любовния акт, вълнението щеше да я напусне. Защото душата се възбуждаше именно от това, че тялото действа против нейната воля, изменя ѝ, а тя наблюдава тази измяна.

После мъжът смъкна бикините ѝ и тя остана съвсем гола. Душата виждаше голото ѝ тяло в обятията на друг мъж и това ѝ се струваше невероятно, сякаш наблюдаваше отблизо повърхността на планетата Марс. Тялото на Тереза, озарено от неправдоподобността, за първи път изгуби своята баналност в нейните очи; за първи път тя го наблюдаваше очарована; сега изпъкваше цялата му индивидуалност, уникалност, неповторимост. То не беше най-обикновеното сред телата (както бе смятала Тереза до този момент), а най-необикновеното. Душата не можеше да откъсне зора си от бенката, кръглото кафяво петно, разположено непосредствено над окосмения триъгълник; струваше ѝ се, че тази бенка е печат, който тя самата (душата ѝ) бе положила върху своето тяло, и че членът на непознатия сега се движи в кощунствена близост до този свещен печат.

После вдигна очи към лицето на мъжа и осъзна, че никога не е давала съгласието си това тяло, върху което душата ѝ се бе подписала,

да се озове в прегръдките на някого, когото тя не познава и не желае да познава. Изпълни я опияняваща омраза. Тя събра слюнка в устата си, за да я изплюе в лицето на непознатия мъж. Той я гледаше също така алчно, както тя него; бе усетил гнева ѝ и движенията на тялото му върху нейното се ускориха. Тереза почувства как някъде отдалеч удоволствието приижда към нея и започна да крещи „Не, не, не!“, да се съпротивлява на напирателната наслада и понеже не искаше да я допусне, съдържаната сласт дълго се разлива из тялото ѝ, не можейки да излезе навън; пълзеше из нея като инжектиран във вената морфин. Тереза се гърчеше в ръцете на мъжа, удряше наоколо с ръце и плюеше в лицето му.

Тоалетните чинии в модерните бани израстват от пода като белите цветове на водни лилии. Архитектът прави всичко възможно тялото да забрави за своята нищета и човек да не знае какво става с отпадъците на неговата утроба, щом над тях зашуми блъвналата от казанчето вода. Канализационните тръби, макар да проникват с пипалата си в нашите жилища, са старателно скрити от погледа ни и ние сме в пълно неведение за невидимата лайняна Венеция, върху която се крепят нашите бани, спални, бални зали и парламенти.

Клозетът в старата кооперация от крайния квартал не беше чак толкова лицемерен. Подът му беше облицован със сивкави плочки, а тоалетната чиния стърчеше над тях сиротно и жалко. Тя не приличаше на бяла лилия, а точно на това, което си беше: разширен край на тръба. Липсваше дори дървена седалка, тъй че Тереза трябваше да седне върху студения емайлиран метал.

Тя седеше на ръба на тоалетната чиния и внезапно обзелото я желание да изпразни червата си беше желание да стигне до самото дъно на унижението, да бъде колкото се може повече и по-пълно — тяло, тялото, за което майка ѝ обичаше да казва, че съществува на света само за да храносмила и отделя екскременти. Тереза изпразни червата си и докато траеше това, я обзе безпределна печал и самота. Нямахше нищо по-жалко от голото ѝ тяло, кацнало на разширения край на една канализационна тръба.

Душата ѝ вече не беше любопитен зрител, не беше злорада и високомерна; тя отново се бе спотаила дълбоко в тялото, в най-скритото му кътче, и чакаше отчаяно някой да я повика, за да излезе навън.

Тереза се изправи, пусна водата и излезе в импровизираното антре. Душата ѝ зъзнеше в тялото, голо и отритнато. Тя още чувстваше върху ануса си допира на тоалетната хартия, с която се беше избърсала.

И точно тогава се случи нещо невероятно: Тереза закопня да се върне при мъжа в стаята, да чуе неговия глас, той да я заговори. Ако я заговореше с тих, дълбок глас, душата ѝ щеше да се престраши, да се покаже на повърхността на тялото и Тереза щеше да заплаче. Щеше да прегърне мъжа така, както в съня си бе прегърнала широкия ствол на кестена.

Стоеше в антрето и се мъчеше да се пребори с непреодолимото си желание да се разплаче пред него. Знаеше, че ако не се справи с това желание, ще се случи нещо, което тя не иска. Ще се влюби в този мъж.

Тъкмо в този момент мъжът се обади отвътре. Като чу гласа му (само като глас, без да вижда високата му фигура), тя се изненада: гласът бе тънък и писклив. Как не бе забелязала това преди?

Навярно само изненадващото и неприятно впечатление от неговия глас ѝ даде кураж да устои на изкушението. Тя влезе в стаята, наведе се да вдигне разхвърляните си по земята дрехи, облече се набързо и си тръгна.

Връщаше се от пазар с Каренин, понесъл между зъбите си хлебче. Беше студена сутрин, температурата беше малко под нулата. Минаваха покрай жилищен комплекс, където върху големите пространства между блоковете хората си бяха направили малки нивички и градинки. Изведнъж Каренин спря и се вторачи в тази посока. И Тереза погледна натам, но не видя нищо особено. Каренин я задърпа да го последва; тя го стори. И едва тогава съгледа над замръзналата пръст на една гола леха черната главичка на врана с голям клюн. Главичката без тяло помръдваше и клюнът от време на време издаваше скръбен, хриплив звук.

Каренин беше толкова неспокоен, че изпусна хлебчето. Наложиха се Тереза да го завърже за дървото, понеже се боеше да не направи нещо лошо на враната. После коленичи на земята и се помъчи да разрови утъпканата пръст около тялото на живо погребаната птица. Оказа се трудно. Счупи си един нокът, потече кръв.

В този миг до нея падна камък. Тя се огледа и зърна две едва десетина годишни момчета зад ъгъла на най-близкия блок. Изправи се. Те видяха движението ѝ и кучето при дървото и избягаха.

Тереза отново коленичи и заизравя пръстта, докато най-накрая успя да измъкне птицата от гроба ѝ. Но враната беше осакатена и не можеше нито да ходи, нито да излети. Тереза свали от шията си червения шал, уви враната и я притисна с лявата ръка към тялото си. С дясната отвърза Каренин от дървото и трябваше да положи огромни усилия, за да го укроти и да го накара да върви плътно до нея.

Позвъни, защото нямаше свободна ръка да намери в джоба си ключа. Томаш ѝ отвори. Тя му подаде каишката на Каренин. „Дръж го!“ заповяда и отнесе враната в банята. Сложи я на пода под умивалника. Враната пърхаше с крила и се мяташе, но не можеше да се помести от мястото си. От нея течеше някаква гъста жълта течност. Тереза ѝ постла под умивалника стари парцали, за да не мръзне на студените плочки. Птицата час по час помахваше отчаяно със сакатото си крило и човката ѝ стърчеше нагоре като упрек.

Тереза беше седнала на ръба на ваната и не можеше да откъсне очи от умиращата врана. В сиротната и клета птица виждаше собствената си съдба и на няколко пъти си каза: „В целия свят си нямам никого освен Томаш.“

Доказала ли ѝ бе случката с инженера, че любовните авантюри нямат нищо общо с любовта? Че са леки, че нямат никаква тежест? Спокойна ли е вече Тереза?

Не, ни най-малко.

В мислите ѝ се връща тази сцена: тя излиза от клозета в жилището на инженера и тялото ѝ остава неподвижно в антрето, голо и отритнато. Душата ѝ, изплашена до смърт, трепери някъде дълбоко в утробата ѝ. Ако в този миг мъжът, който лежеше вътре в стаята, бе повикал нейната душа, тя щеше да се разплаче, щеше да падне в прегръдките му.

Представи си, че вместо нея в антрето пред клозетната врата стои някоя любовница на Томаш, а вместо инженера в стаята е самият Томаш. Той щеше да каже на момичето една-едничка дума и то щеше да го прегърне през плач.

Тереза знае, че в такива мигове се ражда любовта: жената не може да устои на зова, който вика навън уплашената ѝ душа; мъжът не може да устои на жената, чиято душа е трепнала от неговия глас. Уловките на любовта дебнат Томаш на всяка крачка и Тереза е обречена да се страхува за него всеки час, всяка минута.

С какво оръжие разполага тя? Само с верността си. Предложи му я от самото начало; още от първия ден, сякаш беше уверена, че няма какво друго да му даде. Любовта им е една чудата асиметрична постройка: изградена е върху безусловната ѝ вярност и прилича на великански дворец, крепящ се върху една-единствена колона.

Враната вече почти не помръдваше крила и само раненото ѝ краче трепваше конвулсивно на дълги интервали. Тереза не искаше да се отделя от нея, сякаш бдеше край смъртния одър на своя сестра. Все пак накрая отиде в кухнята, за да хапне нещо набързо.

Като се върна, враната беше мъртва.

През първата година на любовта им Тереза викаше, докато се любеха, и този неин вик, както вече казах, се стремеше да ослепи и оглуши сетивата. По-късно вече не викаше толкова, но душата ѝ бе все така заслепена от любов и не виждаше нищо. Едва по време на акта с инженера отсъствието на любов помогна на душата ѝ да прогледне.

Беше отново в сауната, изправена пред огледалото. Разглеждаше отражението си, а мислено си припомняше плътската сцена в жилището на инженера. Но не любовникът занимаваше мислите ѝ. Честно казано, тя трудно би могла да опише външността му, май дори не бе обърнала внимание как изглеждаше гол. Онова, което си спомняше (и което сега възбудена наблюдаваше в огледалото), беше собственото ѝ тяло, тъмният триъгълник и кръглата бенка непосредствено над него. Тази бенка, която Тереза винаги бе възприемала просто като прозаичен козметичен дефект, сега човъркаше съзнанието ѝ. Тя искаше отново и отново да я вижда в онази невероятна близост с члена на непознатия мъж.

Непременно трябва да подчертая още веднъж: Тереза не жадуваше да види половия орган на мъжа, а своите срамни части в съседство с него. Не копнееше по тялото на любовника си, копнееше по своето собствено тяло, внезапно открито, сякаш видяно за първи път най-близкото, най-чуждото, най-възбуждащото.

Тя гледаше тялото си, поръсено със ситни капчици от душа, и си мислеше как утре — вдругиден инженерът отново ще застане пред бара. Искеше той да дойде, искаше пак да я покани у тях! Безумно искаше!

Всеки ден изпитваше страх, че инженерът ще застане пред бара и тя няма да намери сили да му каже „не“. Но дните минаваха и опасенията, че ще дойде, се смениха със страх, че няма да дойде.

Мина цял месец, а инженерът все не се появяваше. За Тереза това беше необяснимо. Неутоленото желание остана на заден план. Измести го тревогата: защо не идваше?

Обслужваше клиентите. Сред тях отново беше плешивият мъж, който я беше обвинил, че сервира алкохол на непълнолетни. Той разказваше на висок глас някакъв мръсен виц, който Тереза беше чувала поне сто пъти от пияните бираджии в ресторанта на малкия град. Отново изпита чувството, че светът на майка и се завръща при нея, и прекъсна грубо плешивия. Той се обиди:

— Вие няма да ми заповядвате. Трябва да сте безкрайно доволна, че ви държим на този бар.

— *Кой ме държи? Кой са тези ние?*

— Ние — натърти мъжът и си поръча още една водка. — И повече да не сте посмяла да ме обиждате, хубавичко го запомнете!

Посочи шията на Тереза, около която беше праметнат гердан от фалшиви перли.

— Откъде имате този гердан? Сигурно не е подарък от мъжа ви, дето мие прозорци по къщите! Той сто на сто няма пари да ви прави подаръци. Какво, клиентите ли ви подаряват? Срещу какво ли?

— Моментално млъкнете! — изсъска Тереза.

Мъжът протегна ръка да хване гердана.

— Не забравяйте, че проституцията у нас е забранена със закон!

Каренин се изправи на задните си крака, опря лапи на бара и изръмжа.

Посланикът ѝ каза:

— Този е ченге.

— Ако беше ченге, нямаше да се държи толкова очебийно — възрази Тереза. — Каква е тази тайна полиция, дето не е тайна?

Посланикът се намести на своята кушетка и подви крака под себе си в йогистка поза. Над него Кенеди се усмихваше от рамката си и придаваше на думите му особено въздействие.

— Госпожо Тереза — каза бащински посланикът, — ченгетата изпълняват няколко функции. Първата е класическата. Подслушват какво си говорят хората и докладват за това на своите началници. Втората им функция е да сплашват. Дават ни да разберем, че ни държат в ръцете си и искат да се страхуваме. Точно към това се стремеше и вашият плешивец. Третата им функция се изразява в това да инсценират компрометиращи за нас ситуации. Днес никой няма интерес да ни обвинява в противодържавна дейност, защото едно такова обвинение само би ни спечелило нови симпатизанти. По-скоро ще гледат да открият по джобовете ни хашиш или да докажат, че сме изнасилили някое дванайсетгодишно момиченце. Винаги ще намерят някое момиченце, което да свидетелства.

Тереза отново се сети за инженера. Как така не дойде нито веднъж повече?

Посланикът продължи:

— На тях им е нужно да вкарат хората в капан, за да ги вербуват и после с тяхна помощ да поставят нови капани за нови хора, и така, стъпка по стъпка, да превърнат цялата нация в мрежа от техни доверени лица.

Тереза не мислеше за нищо друго, освен че инженерът е бил пратен от полицията. Кое беше онова странно момче, което се напи в отсрещната кръчма и ѝ се обясни в любов? Заради него я нападна плешивото ченге и инженерът я защити. И тримата са играли ролите си от предварително изготвен сценарий, чиято цел е била да я накара

да почувства симпатия към мъжа, който пък е имал задача да я прелъсти.

Как по-рано не бе обърнала внимание на тези детайли? Та нали и онова жилище беше толкова особено и въобще не подхождаше на мнимия си собственик! Защо един толкова елегантно облечен инженер ще живее в такава мизерна обстановка? И дали изобщо е инженер? Ако наистина е такъв, как е излязъл от работа в два следобед? И откъде накъде един инженер ще чете Софокъл? Не, библиотеката не беше библиотека на инженер! Стаята приличаше по-скоро на конфискувано жилище на някой арестуван беден интелектуалец. Когато Тереза беше десетгодишна и арестуваха баща ѝ, и на него му конфискуваха жилището заедно с библиотеката. Кой знае за какво го бяха използвали после.

Сега вече ѝ беше ясно защо той не се появи повече. Изпълнил е задачата си. Каква точно? Пияното ченге, без да иска, я бе издало с думите си: „Днес у нас проституцията е забранена със закон, не забравяйте!“ Значи мнимият инженер ще свидетелства, че тя е спала с него срещу пари! Ще я шантажират със скандал и ще я изнудват да донася за хората, които се напиват на нейния бар.

— Вашият случай според мен не крие никаква опасност — успокой я посланикът.

— Може би — промълви тя глухо и тръгна с Каренин из улиците на нощна Прага.

Хората най-често се стремят да избягат от своята мъка в бъдещето. Представят си по магистралата на времето една черта, отвъд която ще дойде края на днешните им мъки. Но Тереза не вижда нищо такова пред себе си. Утеха ѝ носи само погледът назад, към миналото. Отново беше неделя. Те се качиха в колата и заминаха далеч от Прага.

Томаш беше на волана. Тереза седеше до него, а на задната седалка се беше разположил Каренин, който току се навеждаше и ги лизваше по ушите. След два часа пристигнаха в малко курортно градче, където бяха прекарали няколко дни заедно преди пет-шест години. Смятаха да пренощуват там.

Паркираха на площада и слязоха от колата. Градчето си беше същото. Насреща им се издигаше хотелът, в който се бяха настанили навремето, с високата липа пред него. Вляво от хотела започваше стара дървена колонада, в чийто край в мраморна купа бликаше минерален извор и също както някога към струята се навеждаха хора с чаши в ръце.

А после Томаш отново ѝ посочи хотела. Нещо все пак се беше променило. Преди той се наричаше „Грандхотел“, а сега отпред с големи букви пишеше „Байкал“. Те погледнаха табелата в края на сградата: „Площад «Москва». Обиколиха (Каренин ги следваше сам, без нашийник) всички улици, които знаеха отпреди, и проверяваха имената им: имаше улици «Сталинград», «Ленинград», «Ростов», улица «Новосибирск», улица «Киев», улица «Одеса», санаториум Чайковски“, санаториум „Толстой“, санаториум „Римски-Корсаков“, хотел „Суворов“, кино „Горки“ и кафе-сладкарница „Пушкин“. Всички названия бяха заимствани от руската география и история.

Тереза си спомни първите дни на окупацията. Във всички градове хората свалиха табелите с имената на улиците, свалиха и табелите по шосетата, които указваха имената на градовете. За една нощ страната стана безименна. Цели седем дни руските войски се лутаха из околността и не знаеха къде се намират. Офицери търсеха сградите на вестниците, на телевизията, на радиото, за да ги окупираат,

но безуспешно. Питаха разни хора, но те само свиваха рамене или казваха фалшиви имена и сочеха в грешна посока.

Но ето че след години изведнъж излиза, че тази анонимност се е оказала опасна за страната. Улиците и сградите не можаха да си върнат предишните имена. И така един чешки курортен град се бе превърнал в нещо като малка имагинерна Русия, а миналото, което Тереза бе дошла да търси тук, се оказа конфискувано. Мисълта, че могат да прекарат в този град нощта, им опротивя...

Смълчани се върнаха при колата. Тереза мислеше за това как всички вещи и всички хора са се предрешили. Старият чешки град се бе скрил зад руски имена. Чехите, които бяха снимали нахлуването, в действителност се бяха поставили в услуга на тайната полиция. Някакъв човек с маската на Томаш я беше пратил на смърт. Полицай се бе представил за инженер, а самият инженер искаше да играе ролята на човека от Петршин. Книгата в апартамента му беше фалшив знак, който трябваше да я накара да тръгне по грешен път.

При спомена за книгата, която тогава беше взела в ръка, Тереза изведнъж се сети за нещо и бузите ѝ пламнаха: как беше точно? Инженерът каза, че отива да прави кафе. Тя пристъпи към библиотеката и извади от нея „Едип“. После инженерът се върна. Но без кафе!

Тя отново и отново се връщаше към тази ситуация: колко време се бави той, когато отиде за кафето? Със сигурност най-малко минута, а може би две или три. А какво е правил толкова дълго в малкото антренце? До клозета ли е ходил? Тереза се помъчи да си спомни дали е чула хлопване на врата или пускане на вода. Не, шум от вода положително не е чула, иначе щеше да помни. И е почти сигурно, че и вратата не е хлопвала. Какво тогава е правил в антрето?

Изведнъж всичко ѝ се стори пределно ясно. Ако са искали да я хванат в капан, не им е било достатъчно само свидетелството на инженера. Трябвало им е неопровержимо доказателство. През това подозрително дълго време инженерът е инсталирал в антрето камера. Или пък, което е по-правдоподобно, е пуснал вътре някого и този човек после ги е снимал, скрит зад завесата.

Само преди няколко седмици се бе присмивала на Проходка за неведението му, че живее в концлагер, където човек изобщо няма частен живот. А с какво бе по-добра самата тя? Когато избяга от майчиния си дом, наивно си въобразяваше, че става веднъж завинаги господарка на частния си живот. Но домът на майка ѝ плъзва по целия

свят и протяга пипалата си към нея. Тереза няма къде да се скрие от него.

Слизаха по стъпалата на терасовидните градини към площада, където бяха оставили колата си.

— Какво ти е? — попита я Томаш.

Но преди тя да успее да му отговори, някой го повика по име и го поздрави.

Беше мъж на около петдесет години с обветрено лице, селянин, когото Томаш навремето бе оперирал. Оттогава насам всяка година се лекувал в местните минерални бани. Той покани Томаш и Тереза на чаша вино. И понеже в Чехия достъпът на кучета в обществени заведения е забранен, Тереза отиде да остави Каренин в колата, а мъжете седнаха в едно кафене. Когато Тереза се върна, селянинът тъкмо казваше:

— При нас нещата са нормални. Даже преди две години ме избраха за председател на стопанството.

— Моите поздравления — каза Томаш.

— Какво да ви кажа, провинцията си е провинция. Хората бягат. Онези горе трябва да са доволни, че изобщо някой се съгласява да остане на село. Тъй че няма опасност да те изхвърлят от работа.

— Там за нас ще бъде идеално — вметна Тереза.

— О, на село ще умрете от скука, млада госпожо. Там няма нищо. Ама съвсем нищо.

Тереза не свалеше очи от обветреното лице на земеделеца. Беше й страшно симпатичен. След такъв безумно дълъг период от време най-после отново някой й беше симпатичен! В съзнанието й изплува пейзаж: селце с черковна камбанария, ниви, гори, заек, който припка по браздата, лесничей със зелена шапка. Тереза никога не бе живяла на село. Представите и за селото бяха оформени единствено под влияние на чужди разкази. Или от книгите. Или пък съществуваха в съзнанието и като наследствена памет от далечни предци. Така или иначе обаче, тези представи живееха у нея, картината бе ясна и отчетлива като снимката на прабаба й в семейния албум или като старинна гравюра.

— А как сте със здравето, имате ли проблеми? — попита Томаш.

Земеделецът посочи онова място на тила си, където черепът се съединява с гръбначния стълб.

— Понякога ме наболява ей тук.

Без да става от стола си, Томаш опипа с ръка мястото и разпита по-подробно човека. Накрая каза:

— На мен ми е забранено да издавам рецепти. Но като се върнете на село, кажете на тамошния лекар, че сте говорили с мен и че съм ви препоръчал да взимате това. — И той извади от портфейла си бележник, откъсна един лист и изписа с главни букви названието на лекарството.

Пътуваха обратно към Прага.

Тереза мислеше за снимката, на която голото ѝ тяло е в прегръдките на инженера. Успокояваше се: дори такава снимка да съществува, Томаш никога няма да я види. Тя е ценна за тях само доколкото могат с нейна помощ да изнудват Тереза. В момента, в който я изпратят на Томаш, тя ще загуби стойността си.

Да, но ако полицията междувременно реши, че Тереза с нищо не може да им бъде полезна? Тогава снимката ще стане за тях само повод за шеги и никой не може да попречи на някого ей така, за да се позабавлява, да я сложи в плик и да я изпрати на адреса на Томаш.

Какво би станало, ако Томаш получи такава снимка? Дали би я изпъдил? Може би не. Сигурно не. Но крехкото здание на любовта им би рухнало до основи. Защото то се крепи на верността ѝ като единствена опора, а любовта е като империята: щом идеята, върху която е била основана една империя, изживее времето си, загива и самата империя.

Пак видя предишната картина: заека, припкащ в браздата, лесничея със зелената шапка и черковната камбанария, стърчаща над гората.

Тереза искаше да каже на Томаш, че трябва да се махнат от Прага. Да се махнат от децата, които заравят в земята живи врани, да се махнат от ченгетата, от въоръжените с чадъри момичета. Искаше да му каже, че трябва да идат на село. Че това е единственото им спасение.

Извърна глава към него. Но той мълчеше, загледан в шосето пред себе си. Тереза не знаеше как да прехвърли стената от мълчание, израснала между тях. Чувстваше се така, както когато слизаше от Петршин. Стомахът ѝ се беше свил и ѝ се повръщаше. Боеше се от Томаш. Беше прекалено силен за нея, тя пък беше прекалено слаба. Той ѝ даваше заповеди, които тя не проумяваше. Стараше се да ги изпълнява, но не ѝ се удаваше.

Искаше ѝ се да се върне на Петршин и да помоли мъжа с пушката да ѝ разреши да превърже очите си с лента и да облекне гръб о ствола на кестена. Искаше ѝ се да умре.

Събуди се и откри, че е сама вкъщи.

Излезе на улицата и се запъти към Вълтава. Искеше да види реката. Да застане на брега и дълго да съзерцава вълните, защото гледката на течащата вода успокоява и изцелява. Реката тече от векове за векове, а по бреговете ѝ се разиграват човешките съдби. Разиграват се, за да бъдат веднага забравени. А реката продължава да си тече.

Тереза се надвеси над парапета и втренчи поглед надолу. Намираще се в покрайнините на Прага; за да стигне дотук, Вълтава вече бе минала през целия град, бе оставила назад великолепието на Храдчани и на църквите и сега приличаше на актриса след края на представлението, уморена и потънала в мислите си. Течеше между двата мръсни бряга, опиращи в сгради и зидове, зад които имаше фабрики и запустели игрища.

Тереза дълго съзерцава водите, които тук, на това място, ѝ се струваха по-тъжни и по-тъмни, отколкото другаде. Внезапно видя наред реката някакъв предмет, червен на цвят, да, това беше малка пейка. Дървена пейка с метални крака, с каквито са пълни пражките паркове. Пейката плуваше бавно наред Вълтава. Зад нея друга. И още една, и още... Едва сега Тереза проумя, че всички пейки от пражките паркове напускат града по вода; те са много и стават все повече; плуват по вълните като есенните листа, които реката отнася от горите; разноцветни пейки — червени, жълти, сини.

Тереза се огледа назад, сякаш за да попита минувачите какво означава това. Защо отплават пейките от пражките паркове? Но хората до един отминаваха безучастни, не ги интересуваше, че някаква си река тече от векове за векове през тленния им град.

Тереза отново сведе очи към реката. Беше ѝ невъобразимо тежко. Тя разбираше, че това, което вижда, означава раздяла.

Повечето от пейките вече се скриха погледа ѝ. Отгоре се показаха последните закъснели — една жълта пейка, още една и накрая една синя, наистина последната.

ПЕТА ЧАСТ
ЛЕКОТА И ТЕЖЕСТ

1

Когато Тереза пристигна неочаквано при Томаш в Прага, той, както писах в първата част на този роман, се люби с нея още същия ден и същия час, но веднага след това тя вдигна температура. Лежеше в леглото му, а той стоеше прав над нея и имаше силното усещане, че тя е дете, което някой е положил в кошница и е пуснал по водите към него.

Затова образът на подхвърленото дете му стана скъп и той често се замисляше за древните митове, в които се среща този мотив. Навярно това беше скритата причина един ден да вземе в ръце превода на „Едип“ от Софокъл.

Всички знаем историята на Едип: той бил подхвърлен като бебе, един пастир го намерил, занесъл го на своя цар Полиб и царят го отгледал. Когато пораснал и станал юноша, Едип срещнал на един планински връх колесница, в която се возел непознат знатен мъж. Между тях избухнала свада и Едип убил знатния мъж. Впоследствие станал съпруг на царица Йокаста и владетел на Тива. Изобщо не подозирал, че убитият от него в планината мъж е родният му баща, а жената, с която спи, е майка му. Междувременно съдбата нарочила поданиците му и им изпращала болест след болест. Когато узнал, че не друг, а самият той е виновен за бедите им, Едип си избол очите с игли и сляп напуснал Тива.

На онези, които смятат, че комунистическите режими в Средна Европа са творение изключително на престъпници, им убягва главната истина: престъпните режими не са дело на престъпници, а на възторжени люде, твърдо вярващи, че са открили единствения път към рая. Те отстояваха храбро тази своя убеденост и в нейно име ликвидираха много хора. По-късно за всички стана ясно, че няма никакъв рай и следователно възторжените люде са били убийци.

Тогава всички започнаха да крещят срещу комунистите: „Вие сте отговорни за трагедията на страната ни (тя обедня и запустя), за загубването на нейната самостоятелност (Русия я подчини), за юридическите убийства!“

Обвиняваните отговаряха: „Но ние не знаехме! Заблудиха ни! Ние вярвахме! Дълбоко в себе си сме невинни!“

С една дума, дискусията се сведе до въпроса: наистина ли не са знаели? Или само се преструват, че не са знаели?

Томаш следеше тази дискусия (следеше я целият десетмилионен чешки народ) и си казваше, че сред комунистите положително има хора, които не са живеели чак в такова неведение (все пак не може да не са знаели поне нещичко за ужасите, които са се вършили и продължават да се вършат в следреволюционна Русия). Но е възможно мнозина от тях наистина да не са знаели нищо.

Тогава реши, че основният въпрос не е знаели ли са, или не са знаели, а оневинен ли е човек от факта, че не знае? Глупакът, който седи на трона, освободен ли е от всякаква отговорност само защото е глупак?

Да приемем, че даден чешки прокурор в началото на петдесетте години, когато е искал смъртна присъда за невинен човек, е бил подведен от руската тайна полиция и от правителството на своята страна. Но как е възможно днес, когато вече знаем, че обвиненията са били абсурдни и ексекутираните — невинни, същият този прокурор да се изкарва света вода ненапита и да се удря в гърдите: „Съвестта ми е чиста, аз не знаех, аз вярвах!“ Та нали именно в това „Не знаех!

Вярвах!“ се съдържа вината му, вина, която не може да бъде изкупена с нищо!

И Томаш си спомни историята на Едип. Едип не знаел, че спи със собствената си майка, и въпреки това, когато узнал истината, не се чувствал невинен. Не могъл да гледа повече причиненото от неговото незнание нещастие, избол си очите и сляп напуснал Тива.

Томаш чуваше виковете на комунистите, които защитаваха вътрешната си чистота, и си казваше: заради вашето незнание страната изгуби може би за векове своята свобода, а вие крещите, че се чувствате невинни. Как можете да гледате всичко това? Как не изтръпвате от ужас? Зрящи ли сте изобщо? Ако имате очи, трябва да си ги избодете и да напуснете Тива!

Това сравнение му хареса толкова много, че той често го използваше в разговор с приятели и с времето го формулираше все по-прецизно и по-елегантно.

По онова време и той като всички интелектуалци четеше седмичника на Съюза на чешките писатели, издаван в близо тристахиляден тираж, който си беше извоювал значителна автономия в рамките на системата и казваше неща, които другите не се осмеляваха да изрекат публично. Ето защо в писателския седмичник се задаваше въпросът кой и доколко е виновен за юридическите убийства, увенчали политическите процеси от първите години на комунистическата власт.

Във всички дискусии се повтаряше все този въпрос: знаели ли са, или не са знаели? Понеже го смяташе за второстепенен, един ден Томаш изложи на хартия разсъжденията си за Едип и ги прати в седмичника. След месец му се обади. Поканиха го в редакцията. Когато отиде, го посрещна един нисичък, изправен като да е глътнал линия редактор и му предложи да смени словореда в едно изречение. Скоро текстът наистина излезе на предпоследната страница, в рубриката „Писма на читатели“.

Томаш не се зарадва. Да, бяха си направили труда да го повикат в редакцията и да поискат съгласието му за смяната на словореда, но после, без да го питат, бяха съкратили текста драстично, тъй че го бяха свели само до основната теза (в известен смисъл прекалено схематична и агресивна) и в този си вид той вече не му харесваше.

Беше пролетта на хиляда деветстотин шейсет и осма. На власт бяха Александър Дубчек и комунистите, които се чувстваха виновни и

имаха желание да изкупят по някакъв начин вината си. Но другите комунисти, онези, които крещяха на всеослушание, че са невинни, се страхуваха, че разгневеният народ ще ги съди. Ето защо ходеха всеки ден да се жалват на съветския посланик и да го молят за закрила. Когато писмото на Томаш излезе във вестника, те вдигнаха шум до небесата: видяхте ли докъде сме я докарали? Вече пишат публично, че трябва да ни се избодат очите!

След още два-три месеца руснаците решиха, че в тяхната губерния свободните дискусии са недопустими, и за една нощ окупираха с войските си родината на Томаш.

След идването си от Цюрих той се бе върнал на работа в същата болница, в която бе работил преди. Но един ден шефът му го извика на разговор.

— В края на краищата, колега — започна той, — вие не сте нито писател, нито журналист, нито спасител на нацията, а лекар и учен. Не искам да ви изгубя като кадър и ще направя всичко възможно, за да ви задържа в болницата. Но ще трябва да се откажете от онази ваша статия за Едип. Толкова ли държите на нея?

— Господин главен лекар — отвърна Томаш, който си бе спомнил как бяха ампутирали една трета от текста му, — това е последното нещо, на което държа.

— Вие разбирате за какво става въпрос — каза главният.

Да, Томаш разбираше: на везните бяха сложени две неща; на едното блюдо неговата чест (която изискваше да не се отказва от думите си), а на другото — онова, което бе свикнал да смята за смисъл на своя живот (работата си като лекар и учен).

Шефът му продължи:

— В тяхната практика да принуждават хората да се отричат публично от онова, което са казали, има нещо средновековно. И изобщо какво означава „да се отречеш“? В днешните модерни времена една идея може само да се опровергае, но не и някой да се отрече от нея. И понеже, колега, да се отречете от идеята си е нещо невъзможно, празна фраза, нещо формално, магично, защо да не направите това, което искат от вас? В едно общество, управлявано чрез терор, декларациите нямат тежест, те са изтръгнати с принуда и честният човек е длъжен да не им обръща внимание, да не ги чува. Казвам ви, колега, в мой интерес и в интерес на вашите болни е вие да продължите да работите.

— Сигурно сте прав — рече Томаш с нещастна физиономия.

— Но? — Главният лекар се мъчеше да предугади реакцията му.

— Боя се, че бих се срамувал.

— От кого? Нима имате толкова високо мнение за хората около вас, че да ви интересува какво мислят?

— Не, нямам високо мнение за тях — отвърна Томаш.

— Между другото — додаде главният лекар, — увериха ме, че не става дума за публична декларация. Те са бюрократи. Просто искат да имат из папките си документ, че вие не сте противник на режима, за да могат да се оправдаят, когато ги обвинят, че са ви оставили да работите на същото място. Гарантираха ми, че вашата декларация ще си остане между вас и тях и че нямат намерение да я публикуват.

— Оставете ме да размисля една седмица — приключи разговора Томаш.

Смятаха Томаш за най-способния хирург в болницата. Вече се приказваше, че главният лекар, който приближаваше пенсионна възраст, скоро ще му отстъпи мястото си. И когато се разчу, че висшестоящите инстанции настояват да направи самокритична декларация, никой не се съмняваше, че той ще ги послуша.

Именно това бе първото, което го изненада: независимо че никога не им бе давал повод да се усъмнят в неговата почтеност, те залагаха не на нея, а на непочтеността му.

Втората изненада беше реакцията им спрямо предполагаемата му позиция. Според тази реакция обкръжението му би могло да се раздели на два основни типа:

От едната страна бяха онези, които сами (или пък техни близки) се бяха отrekli от нещо, под принуда бяха декларирали лоялност към окупационния режим или имаха готовност да го сторят (макар и с неохота: никой не вършеше това охотно).

Тези хора му се усмихваха някак странно, с усмивка, каквато дотогава не бе виждал по лицата им: боязлива усмивка на съзаклятници. Това е усмивката на двама мъже, случайно срещнали се в някой бардак; малко им е неудобно, но в същото време са доволни, че неудобството им е взаимно; то сякаш ги побратимява.

Задоволството на колегите му беше още по-голямо поради факта, че Томаш никога не бе имал репутацията на конформист. Ето защо очакваното от всички съгласие с предложението на главния лекар щеше да е доказателство, че малодушието бавно, но сигурно става норма на поведение и скоро никой няма да го смята за недостатък. Хората, които реагираха по този начин, не спадаха към кръга на неговите приятели. Томаш осъзна с уплаха, че ако наистина съчини поисканата от главния лекар декларация, те щяха да го канят в домовете си на чаша вино и да се домогват до приятелството му.

Вторият тип реакция обединяваше хора, които лично (или пък техни близки) са били преследвани, но са отказали какъвто и да било компромис с окупационните власти, или пък такива, от които никой не

бе искал никакъв компромис (или декларация) — да речем, защото са много млади или защото все още в нищо не са се забъркали, — но които бяха убедени, че не биха приели компромис, не биха подписали никаква декларация.

Един от тях, С., много способен млад лекар, попита Томаш:

— Значи им я написа, а?

— Чакай, за какво говориш? — не схвана Томаш.

— За декларацията, с която се отказваш от статията си — каза С.

Не го каза с лошо чувство. Дори се усмихваше. Нова разновидност от дебелия хербарий с усмивки: усмивка, изразяваща задоволство от собственото нравствено превъзходство.

— Слушай, ти какво знаеш за моята декларация? Виждаш ли си я, чел ли си я?

— Не съм — отговори С.

— Тогава какви ги дрънкаш? — каза Томаш.

С. продължаваше да се усмихва самодоволно.

— Хайде, хайде, всички знаем как стават тези работи. Декларациите се оформят като писмо до директора, до министъра или до не знам кого си, той пък гарантира, че писмото няма да бъде публикувано, за да не се чувства авторът му унижен. Прав ли съм?

Томаш сви рамене и го остави да продължи.

— После писмото остава заключено в чекмеджето на съответния фактор, но авторът знае, че то може всеки момент да стане достояние на обществеността. И той вече никога няма да смее да каже каквото и да било, да критикува, да протестира срещу едно или друго, защото в този случай писанието му ще види бял свят и всички ще го презрат. Впрочем, така погледнато, това е един твърде деликатен метод. Човек може да си представи много по-груби похвати.

— Да, наистина много деликатен метод — вметна Томаш, — само че мен живо ме интересува кой ти каза, че при мен той се е оказал ефикасен?

Колегата му само сви рамене, но усмивката така и не слезе от лицето му.

Томаш си даде сметка за нещо много странно. Всички му се усмихват, всички искат той да напише декларацията, всички ще се зарадват, ако го направи! Първите — защото инфлацията на малодушието банализира собственото им поведение и им връща

изгубената чест. Вторите пък вече са свикнали да смятат своята чест за своеобразна привилегия, с която не биха искали да се разделят. Затова тайно симпатизират на малодушните; нали без тях собственото им мъжество ще се превърне просто в най-обикновено и ненужно усилие, от което никой няма да се възхищава.

Томаш не можеше да понася тези усмивки, а му се струваше, че ги вижда навсякъде, дори върху лицата на непознати минавачи. Вечер не можеше да заспи. Но как така? Нима тези хора са от такова значение за него? Не. Той не мисли за тях нищо хубаво и се сърди сам на себе си, че погледите им така го разстройват. Та в това няма капка логика. Как е възможно някой, който толкова малко цени хората, да бъде толкова зависим от тяхното мнение за него?

Навярно дълбокото недоверие на Томаш към хората (съмнението му, че те имат право да го преценяват и съдят) се бе намесило в избора му на професия. Един лекар не работи пред очите на публика. Докато например човек, избрал кариерата на политик, се излага доброволно на преценката на публиката с наивната и неприкрита вяра, че ще спечели нейните симпатии. Евентуалното неодобрение на тълпата го стимулира да се стреми към все по-високи постижения, също както една трудна диагноза амбицира Томаш.

Лекарят (за разлика от политика или артиста) бива оценяван само от своите пациенти и от съвсем тесен кръг колеги, иначе казано — между четири стени и очи в очи. Той може начаса да отвърне с поглед на погледите на своите съдници, да даде обяснение и да се защити. Но сега Томаш се бе озовал (за първи път в живота си) в ситуация, когато към персоната му бяха отправени много повече погледи, отколкото успяваше да регистрира. Той самият не можеше да им отвърне нито с поглед, нито с думи. Беше изцяло в тяхна власт. За него се говореше и в болницата, и извън нея (по онова време изнервената Прага обменяше с фантастичната бързина на африкански тамтам информация за това кой е излъгал, кой е предал, кой е сътрудничил). Томаш знаеше това, но беше безсилен. Сам се изненада колко непоносима бе за него и в каква паника го хвърли цялата тази история. Любопитството на всички тия хора му беше неприятно, както са ни неприятни навалищата или докосванията на хората, които раздират дрехите ни в нашите кошмари.

Томаш отиде при главния лекар и му заяви, че няма да напише нищо.

Главният му стисна ръката по-силно от друг път и рече, че е очаквал такова решение от него.

Томаш каза:

— Господин главен лекар, според мен има начин да ме задържите тук и без такава декларация.

Искаше да намекне, че би било достатъчно всичките му колеги да заплашат с оставка в случай, че бъде принуден да си отиде.

Но на никого и през ум не му мина да заплаши с оставка, тъй че не след дълго Томаш трябваше да напусне болницата (шефът му стисна ръката още по-силно от предишния път — направи му синини).

Отначало постъпи в една клиника, отдалечена на около седемдесет километра от Прага. Пътуваше дотам всеки ден с влак и се прибираще изтощен до смърт. Година по-късно му се удаде възможността да си намери по-удобно място в поликлиниката на едно пражко предградие, но за сметка на понижение в професионалната йерархия. Вече не беше хирург, а участъков лекар. Чакалната беше претъпкана, Томаш можеше да отдели на всеки пациент не повече от пет минути: предписваше им разни аспирина, попълваше болнични листове, издаваше направления. Вече не се смяташе за лекар, а за чиновник.

Един ден в края на приемните часове го посети някакъв мъж на около петдесет години; леката пълнота му придаваше солидност. Представи се като специалист в Министерството на вътрешните работи и покани Томаш в отсрещната кръчма.

Поръча бутилка вино. Томаш се възпротиви:

— С кола съм. Ако ме хванат, ще ми вземат книжката.

Специалистът от министерството се усмихна:

— Ако стане нещо такова, достатъчно е да ги препратите към мен. — И той подаде на Томаш визитна картичка с името си (сто на сто фалшиво) и телефонния номер на министерството.

Разприказва се надълго и нашироко колко уважава Томаш. Всички в министерството съжалявали, че хирург от такава класа трябва да предписва аспирина в някаква си квартална поликлиника. Даваше му със заобикалки да разбере, че полицията, макар да не може да го признае гласно, не одобрява прекалено драстичния начин, по който добри специалисти биват принудени да напуснат работата си.

От много време насам никой не му бе отправял похвали, тъй че Томаш слушаше много внимателно пълничкия мъж и остана изненадан колко точно и колко подробно е информиран той за професионалните му успехи. Човек тъй трудно устоява на ласкателства! Томаш просто не можеше да се предпази да приема на сериозно онова, което му говореше човекът от министерството.

Но това не беше само от суета. В още по-голяма степен се дължеше на неопитност. Ако седите лице в лице с един симпатичен, учтив и любезен човек, е много трудно постоянно да си давате сметка, че нито една негова дума не е истина, че нищо от казаното не е искрено. Да не вярваш на хората (постоянно и системно, без да се разколебаеш и за миг) изисква огромно усилие, а и тренинг, тоест чести полицейски разпити. Такъв тренинг липсваше на Томаш.

Човекът от министерството продължи да говори:

— Докторе, ние знаем, че в Цюрих сте имали много добро положение. И високо ценим факта, че се завърнахте. Голям жест от ваша страна. Разбрали сте, че мястото ви е тук. — И додаде, сякаш упрекваше Томаш: — Но вашето място е до операционната маса!

— Съгласен съм — рече Томаш.

Настъпи кратка пауза. Накрая човекът от министерството каза със скръбен глас:

— Кажете ми обаче, докторе, вие наистина ли смятате, че на комунистите трябва да им се избодат очите? Не ви ли се струва странно да напишете такова нещо именно вие, който от толкова години възвръщате здравето на хората?

— Но това е пълна дивотия — възпротиви се Томаш. — Прочетете какво точно съм написал.

— Чел съм го — каза човекът от Министерството на вътрешните работи с глас, който би трябвало да звучи много тъжно.

— И какво, нима съм написал, че на комунистите трябва да им се избодат очите?

— Всички така го разбраха. — Гласът на специалиста от Министерството ставаше все по-тъжен и по-тъжен.

— Ако бяхте прочели текста в първоначалния му вид, цял, такова нещо нямаше да ви хрумне. Той излезе леко съкратен.

— Какво казахте? — наостри слух мъжът. — Нима не са публикували вашия текст в първоначалния му вид?

— Съкратиха го.

— С много ли?

— С около една трета.

Възмущението на мъжа изглеждаше съвсем неподправено.

— Е, не, не е било честно от тяхна страна.

Томаш сви рамене.

— Трябвало е да протестираме! Да настояваме да се публикува пълният текст!

— Нали скоро след това дойдоха руснаците. На никого не му беше до такива неща.

— Добре, но защо хората трябва да си мислят, че вие, един лекар, искате някой да лишава хората от зрение?

— Ама моля ви се, този материал беше отпечатан някъде в края на вестника, при читателските писма. Едва ли някой му е обърнал внимание. Освен руското посолство, на което му дойде като по поръчка.

— Не говорете така, докторе. Самият аз съм разговарял с много хора, които споменаваха за вашия материал и се чудеха как сте могли да го напишете. Но сега, като ми обяснихте, че не е бил отпечатан пълният ви текст, виждам нещата много по-ясно. Впрочем те ли ви го бяха поръчали?

— Не — отговори Томаш, — аз им го изпратих.

— Познавате ли тези хора?

— Кои?

— Тези, дето са отпечатали статията ви.

— Не, не ги познавам.

— Никога ли не сте разговаряли с тях?

— Веднъж ме поканиха в редакцията.

— За какво?

— Заради статията.

— И с кого разговаряхте там?

— С някакъв редактор.

— Как се казваше редакторът?

Едва сега Томаш проумя, че го разпитват. Изведнъж усети, че всяка негова дума може да причини неприятности на някого. Естествено, знаеше името на редактора, но отрече:

— Не зная.

— Хайде, хайде, докторе — каза мъжът с тон, издаващ недоволството му от неискреността на Томаш, — нали ви се е представил!

Трагикомично е как не нещо друго, а доброто ни възпитание се превръща в съюзник на полицията. Ние не умеем да лъжем. Императивът „Говори само истината“, който мама и татко са ни

втълпявали, действа толкова автоматично, че ние се срамуваме от изречената лъжа дори пред разпитващия ни полицай. За нас е по-лесно да се изпокараме с него, да го обиждаме (което е свършено лишено от смисъл), отколкото да го лъжем в очите (което пък е единственият правилен подход).

Когато човекът от министерството го упрекна в неискреност, Томаш се почувства едва ли не гузен. Трябваше да преодолее някаква вътрешна съпротива, за да продължи да лъже.

— Сигурно ми се е представил — каза той, — но понеже името му не ми говореше нищо, веднага го забравих.

— Как изглеждаше?

Редакторът, който го бе приел тогава, беше нисък, с подстригана тип канадска ливада руса коса. Затова Томаш се помъчи да даде точно обратните данни:

— Висок. С дълга черна коса.

— Аха — прекъсна го човекът от министерството, — и с голяма брада, нали?

Томаш потвърди.

— Леко прегърбен?

— Да — потвърди още веднъж Томаш и изведнъж си даде сметка, че мъжът от министерството от самото начало е имал предвид конкретен човек. Разбра, че не само е набедил някакъв нещастен редактор, но че на всичко отгоре му е навредил с лъжлива информация.

— Но защо ви покани? За какво разговаряхте?

— Питаха ме дали могат да променят словореда на едно място.

Това прозвуча като смешно шикалкавене. Човекът от министерството отново даде израз на огорчението и почудата си, че Томаш не желае да му каже истината:

— Ама недейте така, докторе! Преди малко твърдахте, че са съкратили текста ви с една трета, а сега ми казвате, че ставало дума за смяна на словореда! Няма логика!

На Томаш изведнъж му олекна, защото този път беше казал самата истина.

— Да, няма логика, обаче стана точно така — засмя се той. — Помолиха ме да им разреша да сменят словореда в едно изречение, а после съкратиха една трета от текста.

Човекът от министерството пак поклати глава, сякаш не можеше да си обясни една толкова неморална постъпка, и проговори:

— Не е било никак коректно от тяхна страна спрямо вас.

Допи си виното и заключи:

— Господин докторе, станали сте жертва на манипулация. Ще бъде много жалко заради това да страдате и вие, и пациентите ви. Искам да ви уверя, че ние прекрасно съзнаваме вашите качества. Ще видим какво може да се направи.

Подаде ръка на Томаш и сърдечно раздруса неговата. После си тръгнаха, всеки към своята кола.

След тази среща Томаш изпадна в отвратително настроение. Не можеше да си прости, че е приел непринудения тон на разговора. След като не бе отказал да разговаря с полицая (не беше подготвен за такава ситуация, не знаеше какво му разрешава законът и какво не), трябваше поне да откаже да пие с него вино в кръчмата като с приятел! Ами ако ги беше видял някой, който познава този тип? Какво друго заключение би могъл да си направи, освен че Томаш работи за полицията! И защо изобщо му каза, че статията е била съкратена? Съвсем ненужно му даде тази информация. Беше безкрайно недоволен от себе си.

След две седмици човекът от министерството дойде пак. Покани го като миналия път в кръчмата отсреща, но Томаш го помоли да останат в кабинета му.

— Разбирам ви, докторе — усмихна се мъжът.

Това изречение накара Томаш да застане нащрек. Човекът от министерството го бе изрекъл като шахматист, който потвърждава подозрението на съперника си, че предишният му ход е бил погрешен.

Седяха от двете страни на бюрото на Томаш. След около десет минути, през които разговаряха за избухналата грипна епидемия, мъжът каза:

— Знаете ли, докторе, ние мислихме по вашия случай. Ако се отнасяше само до вас, нещата щяха да са несравнимо по-прости. Но ние трябва да се съобразяваме и с общественото мнение. Съзнателно или не, вие сте допринесли със статията си за раздухване на антикомунистическа истерия. Няма да скрия от вас, че при нас дори беше постъпило предложение да бъдете изправен заради своята статия пред съда. Има такъв параграф. Публично подстрекателство към насилие.

Мъжът млъкна и се втренчи в Томаш. Томаш сви рамене. Мъжът отново възприе умиротворяващ тон.

— Ние отхвърлихме това предложение. Каквато и да е вашата отговорност, интересите на обществото изискват вие да работите там, където качествата ви ще се реализират най-пълно. Вашият главен

лекар ви цени извънредно много. Имаме сведения и от пациенти. Вие сте голям специалист, докторе! Никой не може да иска от един лекар да разбира от политика. Оставили сте се да ви изиграят. Сега трябва да оправим нещата. Ето защо искаме да ви предложим текст за декларация, която според нас вие би трябвало да предоставите на пресата. А ние вече ще имаме грижата да я отпечатат когато трябва.

И той подаде един лист хартия на Томаш.

Томаш го прочете и се ужаси. Беше нещо много по-лошо от онова, което две години по-рано бе поискал от него главният лекар. Не беше само безапелационно отричане на статията за Едип. Тук имаше пасаж за любовта към Съветския съюз, за верността към комунистическата партия, осъждаха се интелектуалците, които искали да хвърлят страната в гражданска война, но най-вече се хулеха редакторите от писателския седмичник, сред тях и високият прегърбен редактор (Томаш никога не се беше срещал лично с него, но знаеше името му, а от снимките — и как изглежда), които съзнателно осакатили неговия материал, за да променят смисъла му и да го превърнат в контрареволуционен призив; били прекалено страхливи, за да напишат сами подобно нещо, и затова искали да се скрият зад един наивен лекар.

Човекът от министерството забеляза ужаса в очите на Томаш. Наведе се и приятелски го плесна по коляното под бюрото.

— Ама докторе, това е само проект! Вижте го, помислете и ако искате да промените някоя формулировка, естествено, можем да се споразумеем. В края на краищата нали това е ваш текст!

Томаш вече беше подал документа на полицаая, сякаш се боеше да го подържи и секунда повече в ръцете си. Жестът му изглеждаше така, като че ли той се опасяваше някой да не търси после отпечатъци от пръстите му по листа.

Вместо да го вземе обаче, човекът от министерството разпери с престорено учудване ръце (жестът беше същият, с който папата благославя от балкона си тълпите).

— Докторе, но защо ми го връщате? Моля ви се, задръжте го. Обмислете го на спокойствие вкъщи.

Томаш поклати глава и продължаваше търпеливо да държи листа в протегнатата си ръка. Човекът от министерството престана да имитира благославящ папа и се принуди да го вземе.

Томаш беше на път да му каже много енергично, че няма намерение да пише и да подписва никакви декларации. Но в последния момент смени тона. Каза кротко:

— Та аз не съм неграмотен. Защо трябва да подписвам нещо, което не съм написал сам?

— Добре, добре, докторе, можем да направим обратното. Напишете го първо вие сам, а после ще го огледаме заедно. Това, което прочетохте, може да ви послужи поне за образец.

Защо Томаш не отхвърли веднага и решително предложението на полицаия?

През ума му мина приблизително следното разсъждение: освен че подобни декларации целят да деморализират цялата нация (очевидно такава е генералната стратегия на руснаците), в неговия случай полицията навярно преследва и някаква по-конкретна цел: възможно е да се подготвя съдебен процес срещу редакторите на въпросния седмичник. Ако е така, декларацията на Томаш им е нужна като доказателство в съда и като елемент от кампанията в пресата, която смятат да подемат срещу редакторите. Ако той сега откаже принципно и категорично, ще се изложи на опасността полицията да публикува изготвения текст, като фалшифицира подписа му. Няма вестник, който би отпечатал опровержението му. И никой на света няма да повярва, че не е писал, нито пък подписвал въпросния текст! Томаш отдавна бе разбрал: хората толкова много се радват на моралното падение на ближния си, че не биха си развалили удоволствието с някакви обяснения за това падение.

Давайки на полицията надежда, че ще напише сам някакъв текст, той спечели време. Още на другия ден подаде писмено заявление за напускане. Смяташе (основателно), че в мига, в който слезе доброволно на най-ниското стъпало на социалната стълбица (където впрочем по онова време бяха слезли хиляди интелектуалци от други области), полицията ще изгуби властта си над него и ще престане да се интересува от личността му. При тези обстоятелства вече няма да могат да отпечатаат никакъв текст с негова декларация, защото той би бил абсолютно неправдоподобен. Срамните публични декларации винаги са свързани със служебно издигане, а не понижение на подписалите ги.

В Чехия обаче лекарите са държавни служители и държавата има право, но не е длъжна да ги освобождава от работа. Чиновникът, при когото Томаш подаде заявлението си за напускане, го познаваше по име и го уважаваше. Той започна да го увещава да не напуска. Томаш внезапно си даде сметка, че съвсем не е уверен в правотата на решението си. Но вече се чувстваше обвързан с нещо като обет за вяност към него и настоя на своето. Така стана мияч на прозорци.

Когато преди години отпътува от Цюрих за Прага, Томаш си повтаряше тихо „Es muss sein!“ и свързваше тези думи със своята любов към Тереза. Но още същата нощ започнаха да го измъчват съмнения дали наистина е трябвало: той си даде сметка, че с Тереза го бе събрал просто низ от комични случайности, станали седем години по-рано (първата от тях беше ишиасът на шефа му), и че само заради тях се връща в клетката, от която вече няма измъкване.

Означава ли това, че в неговия живот не е имало никакво „Es muss sein!“, никаква силна вътрешна необходимост? Аз мисля, че все пак е имало. Но това не е била любовта, а призванието му. Не случайността, нито пък пресметливостта бяха накарали Томаш да се насочи към медицината, а дълбоко вътрешно влечение.

Доколкото изобщо е възможно хората да бъдат разделяни на някакви категории, то критерият са именно тези дълбоки влечения, които ги карат да се ориентират към една или друга дейност за цял живот. Всеки французин се отличава с нещо от останалите си сънародници. Но артистите от цял свят си приличат — и в Париж, и в Прага, и в най-загубения провинциален театър. Артист става онзи, който от малък няма нищо против да се излага на показ пред анонимната публика. Без тази първична нагласа, която няма нищо общо с таланта, която е нещо по-дълбоко от таланта, човек не може да стане артист. Така е и при лекарите: лекар става онзи, който няма нищо против цял живот и с всички произтичащи от това последствия да се занимава с човешките тела. Именно тази първична нагласа (а не някаква дарба или умение) му помага в първи курс да влезе в залата за аутопсии и шест години по-късно да стане лекар.

Хирургията довежда главния императив на лекарската професия до онзи краен предел, където човешкото влиза в досег с божественото. Когато ударите силно някого с тояга по главата, той се строполява на земята и издъхва. Но той и без това някой ден би издъхнал. Убийството само поизпреварва онова, което Господ би уредил сам. Господ, може да се предположи, е предвидил убийството, но не е предвидил

хирургията. И през ум не му е минавало, че някой ще дръзне да бръкне в механизма, който той е измислил, загърнал е грижливо в кожа, запечатал го е и така го е скрил от човешките очи. Когато Томаш опря за първи път скалпела до кожата на лежащ под пълна упойка мъж, а после с решителен жест пробви тази кожа и направи в нея гладък и точен разрез (сякаш разрязваше парче мъртва материя, палто, пола, перде), изпита краткотрайно, но много силно усещане, че върши светотатство. Ала точно това го привличаше! Това беше дълбоко вкорененото у него „Es muss sein!“, до което не го беше довела случайността, нито пък ишиасът на шефа му, изобщо — нищо външно.

Но как тогава той успя да се избави от него толкова бързо, решително и леко?

Томаш би ни отговорил, че го е направил, за да не стане оръдие в ръцете на полицията. Но в интерес на истината, макар теоретично да не бе изключено (все пак имаше такива случаи), в действителност бе малко вероятно полицията да публикува фалшива декларация с неговия подпис.

Какво пък, да допуснем, че човек е в правото си да се бои дори от малко вероятните опасности. Да допуснем и това, че Томаш се е ядосвал на самия себе си, на собствената си необиграност и че е искал да избегне нови контакти с полицията, които биха засилили чувството му за безпомощност. Да допуснем още, че той бездруго вече се е бил простил с професията си, защото механичната работа в поликлиниката, изразяваща се главно в предписване на аспирини, нямаше нищо общо с представите му за лекарската професия. И въпреки всичко бързината и безапелационността на неговото решение ме смущават. Дали зад тях не се крие нещо друго, по-дълбоко, неподвластно дори на собствения му разум?

Независимо че заради Тереза бе обикнал Бетовен, Томаш си беше лаик в музиката и аз се съмнявам, че му е била известна истинската предистория на прочутия му мотив „Muss es sein?“ — „Es muss sein!“

А ето как се е родил той: някой си господин Дембшер дължал на Бетовен петдесет форинта и композиторът, вечно безпаричен, му напомнил за тях. „Muss es sein?“ — въздъхнал нещастно господин Дембшер, а Бетовен избухнал в буен смях: „Es muss sein!“, начаса облякъл тези фрази и тяхната мелодика в ноти и съчинил върху този реалистичен мотив малка пиеса за четири гласа: три от тях пеят „Es muss sein, es muss sein, ja, ja, ja“ — „Трябва, трябва, да, да, да“, а пък четвъртият приглася: „Heraus nit dem Beutel!“ — „Я вади бързо кесията!“

Година по-късно същият мотив залегнал в основата на четвъртата част от последния Бетовенов квартет опус 135. По онова време Бетовен вече нямал наум портфейла на Дембшер. Думите „Es muss sein!“ му звучали все по-тържествено, сякаш ги изговаряла самата Съдба. На езика на Кант, изречено по подходящ начин, дори едно „Добър ден!“ може да заприлича на метафизична теза. Немският е език на *тежките думи*. „Es muss sein!“ вече не било никаква шега, а „Der schwer gefasste Entschluss“.

Тъй че Бетовен превърнал закачливия повод в сериозен квартет, а шегата — в метафизична истина. Ето един интересен пример за превръщането на лекото в тежко (или според Парменид — на положителното в отрицателно). Колкото и да е странно, това превращение не ни изненадва. Обратното, ние щяхме да се възмутим, ако Бетовен беше превърнал сериозния си квартет в нехайно шеговит четиригласен канон за портфейла на Дембшер. В този случай той би действал изцяло в духа на Парменид: би превърнал тежкото в леко, с други думи — отрицателното в положително! В началото (като незавършена скица) щеше да стои великата метафизична истина, а в

края (като съвършено творение) — лековатата шега! Работата е там, че ние вече сме се отучили да разсъждаваме като Парменид.

Аз си мисля, че онова агресивно, тържествено, строго „Es muss sein!“ от дълго време е смущавало Томаш и той дълбоко в себе си е жадувал да превърне в духа на Парменид — тежкото в леко. Спомнете си как навремето в един едничък миг той се бе отказал веднъж завинаги да се вижда с първата си жена и със сина си и какво облекчение бе изпитал, когато родителите му престанаха да поддържат връзка с него. Какво друго е това, ако не внезапен и не особено разумен жест, с който Томаш е отхвърлил вменяването му като тежък дълг, като „Es muss sein!“?

Но тогава, разбира се, е ставало въпрос за едно външно, наложено от обществените норми на поведение „Es muss sein!“, докато „Es muss sein!“ на любовта му към лекарската професия беше нещо вътрешно. Толкова по-зле. Вътрешният императив е още по-силен и затова още по-настоятелно подклажда бунт.

Да бъдеш хирург, означава да разрязваш повърхността на нещата, за да погледнеш какво се крие отдолу. Може би именно тази страст бе предизвикала желанието на Томаш да разбере какво се крие зад „Es muss sein!“ или, с други думи: какво ще остане от живота, ако човек се освободи от онова, което до този момент е смятал за свое призвание.

Но когато се представи на добродушната директорка на службата за почистване на витрини и прозорци в Прага, той изведнъж видя резултата от своето решение в цялата му конкретност и невъзвратимост и едва не се стресна. В това състояние изживя първите няколко дни на новата си месторабота. Но когато (след около седмица) успя да надмогне стряскащата необичайност на новия си живот, внезапно проумя, че това е началото на продължителна ваканция.

Вършеше нещо, което изобщо не го интересуваше, и това беше прекрасно. Чак сега разбра колко са щастливи хората (до този момент винаги бе съжалявал този тип хора), вършещи нещо, към което не ги тласка никакво вътрешно „Es muss sein!“ и за което могат да забравят в мига, в който си тръгнат от работното място. Томаш не бе изпитвал по-рано това блажено безразличие. Ако в операционната зала не успееше да направи нещо така, както искаше, изпадаше в отчаяние и не можеше

да заспи. Често дори изгубваше мерака си по жени. „Es muss sein!“ на професията му беше като вампир, който му смучеше кръвта.

Но ето че сега ходеше из Прага с дългия прът за измиване на витрини и установяваше с изненада, че се чувства с десет години по-млад. Продавачките от големите магазини се обръщаха към него с „господин докторе“ (пращкият тамтам действаше безотказно) и му искаха съвет за сполетялата ги хрема, болките в гърба и нередовната си менструация. Наблюдаваха го едва ли не със стеснение, когато той поливаше стъклото с вода, прикрепяше четката на върха на дългия прът и се залавяше да мие витрината. Ако имаше как да зарежат клиентите в магазина, като нищо щяха да грабнат четката от ръцете му и да свършат работата вместо него.

Томаш изпълняваше поръчки преди всичко на големи магазини, но често го пращаха и при частни лица. По това време хората все още живееха в някаква еуфория на солидарност с масово преследваните чешки интелектуалци. Когато бившите пациенти на Томаш узнаха, че той мие прозорци, започнаха да се обаждат в службата му и да го викат. Посрещаха го вкъщи с шампанско или сливова, записваха във фактурата, че е измил тринайсет прозореца, и два часа си приказваха с него и си викаха „наздраве“. Томаш тръгваше за следващия апартамент или магазин в приказно настроение. В страната се заселваха семейства на руски офицери, от радиото звучаха заплашителни речи на служители от Министерството на вътрешните работи, които бяха заели местата на уволнените редактори, а Томаш се скиташе, залитайки, пиян из Прага и му се струваше, че отива от един гуляй на друг. Времето, когато беше мияч на прозорци, беше всъщност неговата голяма ваканция.

Той се бе върнал в ергенския си начин на съществуване, защото неочаквано Тереза се бе оказала извън живота му. Виждаха се само нощем, когато тя се връщаше от работа и той лесно се събуждаше от първия си сън, и после сутринта, когато пък тя беше сънена, а той бързаше за работа. Оставаха му шестнайсет часа, през които разполагаше със себе си. Неочаквано се бе сдобил със свободно пространство. А още от ранната му младост за него свободното пространство означаваше жени.

Когато понякога приятели му задаваха въпроса колко жени е имал през живота си, Томаш отговаряше уклончиво, а ако те въпреки това настояваха за точен отговор, казваше: „Трябва да са някъде около двеста.“ Някои завистници го обвиняваха, че преувеличава. Той се защитаваше: „Та това съвсем не е много. Започнал съм с жените преди близо двайсет и пет години. Разделете двеста на двайсет и пет. Падат се някакви си осем нови партньорки годишно. Много ли са?“

Но откакто живееше с Тереза, еротичната му активност се сблъскваше с организационни проблеми; той можеше да ѝ отдели (между операционната маса и дома си) само тесен отрязък от време, който наистина използваше интензивно (така, както земеделецът планинец хвърля маса труд на малката си нивица), но който не можеше да се сравнява с неочаквано полученото в дар шестнайсетчасово пространство. (Казвам шестнайсетчасово, защото и осемте часа, през които Томаш миеше прозорци, бяха запълнени със запознанства с нови продавачки, чиновнички, домакини, с които той можеше да си урежда срещи.)

Какво търсеше в тези жени? Какво го влечеше към тях? Нима плътската любов не е вечно повторение на едно и също?

Не, не е. Винаги остава един малък процент непредвидимост. Вярно, когато Томаш загледаше някоя жена в рокля, той можеше приблизително да си я представи гола (тук опитът на лекаря допълваше опита на любовника), но между приблизителността на представата и сигурността на реалността оставаше малка пролука непредвидимост и тя не му даваше мира. Само че преследването на непредвидимото не свършва с разбулването на голотата, а продължава и след него: как ли ще се държи, след като се съблече? Какви ли думи ще изрича, докато я люби? В каква тоналност ще бъдат стоновите ѝ? Каква гримаса ще се изпише върху лицето ѝ в миговете на върховно удоволствие?

Уникалността на „аза“ е скрита именно в непредвидимото, което присъства у всеки човек. Ние можем да си представим само онова,

което е общо за всички хора. Индивидуалният „аз“ е онова, което се различава от общото, тоест онова, което не може да се отгатне и предвиди, онова, което тепърва предстои да бъде разкрито, извадено на бял свят, завоювано.

Томаш, който през последните десет години от лекарската си практика се е занимавал изключително с човешкия мозък, знае, че нищо не е тъй трудно доловимо, както „азът“. Между Хитлер и Айнщайн, между Брежнев и Солженицин има много повече сходства, отколкото различия. Изразено в цифри, би изглеждало така: между тях има една милионна част различия и деветстотин деветдесет и девет хиляди деветстотин деветдесет и девет милионни сходства.

Томаш е обсебен от страстта да открие и завладее тази една милионна част и именно с това си обяснява своето женкарство. Манията му не са жените; манията му е непредвидимото у всяка от тях, онази милионна част, която отличава една жена от друга.

(Навярно тази бе точката, в която се срещаха страстта му на хирург и страстта му на женкар. Той продължаваше да държи въображаемия скалпел дори когато беше с някоя любовница. Жадуваше да се домогне до скритото дълбоко у всяка жена и за да постигне целта си, трябваше да пониже женската плът.)

Наистина, в правото си сме да попитаме защо Томаш търсеше тази милионна част различие именно в секса. Нима не можеше да я открие, да речем, в походката, в кулинарните предпочитания или в културните развлечения на една или друга жена?

Несъмнено различната една милионна присъства във всички области на човешкия живот, само че навсякъде там тя е обществено достояние, не се налага да бъде откривана, не е нужен скалпел, за да се добере човек до нея. Ако една жена предпочита кашкавала пред тестения сладкиш, а друга не вкухва карфиол, това наистина откроява тяхната индивидуалност, но едва забелязали тази индивидуалност, ние се убеждаваме, че тя е безкрайно маловажна, излишна и следователно няма никакъв смисъл да ѝ обръщаме внимание и да търсим в нея някаква стойност.

Единствено в сферата на сексуалността различната една милионна част изглежда в нашите очи нещо ценно, защото не е обществено достояние, а трябва да бъде завоювана. Само преди половин век това завоюване е отнемало много време (понякога

седмици, дори месеци!), тъй че времето, вложено за завоюването, е станало мярка за ценността на плячката. И днес, въпреки че времето за завоюване се е съкратило неимоверно, сексуалността все още ни се струва ковчеже, в което се крие женският „аз“.

Следователно поведението на Томаш спрямо жените в никакъв случай не беше гонене на удоволствието (удоволствието беше за него нещо като допълнителна премия), а желание да покори света (да отвори със скалпела си проснатото тяло на света).

Мъжете, които тичат след много жени, лесно могат да бъдат разделени на два типа. Едните търсят у всички жени собствената си субективна и неизменна мечта за жената. Вторите са подтиквани от желанието да постигнат безкрайната пъстрота на обективния женски свят.

Страстта на първите е лирична: те търсят в жената самите себе си, своя идеал и всеки път остават разочаровани, защото идеалът, както е известно, никога не може да бъде достигнат. Разочарованието, което ги тласка от жена към жена, придава на тяхното непостоянство нещо като романтично оправдание, тъй че не една сантиментална дама може дори да се разчувства от упоритата им полигамия.

Страстта на вторите е епична и жените не виждат в нея нищо трогателно: мъжът не влага в жените никакъв субективен идеал; затова всичко го интересува и нищо не може да го разочарова. И тъкмо в тази неспособност да се разочарова има нещо възмутително. Страстта на епичния женкар се струва на хората неизкупена (неизкупена с разочарование).

Тъй като лиричният женкар преследва все един и същи тип жени, никой даже не забелязва, че той сменя обектите си; приятелите постоянно му причиняват неприятности, защото не могат да различат една от друга партньорките му и ги наричат с едно и също име.

Епичните женкари (естествено, Томаш спада именно към тях) в своята гонитба на познание се отдалечават все повече и повече от традиционната женска красота, на която рано са се наситили, и задължително стават един ден колекционери на куриози. Съзнават, че са такива, малко се срамуват и за да не хвърлят приятелите си в смут, не се показват с любовниците си на публични места.

Томаш работеше като мияч на прозорци вече близо две години, когато отиде на адреса на една нова клиентка. Причудливата ѝ външност прикова вниманието му още от прага. Това беше една дискретна, необичайна причудливост, която не излизаше от рамките на приятната баналност (афинитетът на Томаш към куриозите нямаше

нищо общо с афинитета на Фелини към чудовищата): жената беше необикновено висока, по-висока от него, имаше фин и много дълъг нос и лицето и беше до такава степен странно, че не можеше да бъде наречена хубава (всички биха протестирали!), макар (поне според Томаш) да не беше грозна. Беше облечена с панталон и бяла блуза и приличаше на някакъв странен мелез от нежно момче, жираф и щъркел.

Наблюдаваше го с дълъг, внимателен и изпитателен поглед, в който не липсваше искрица интелигентна ирония.

— Заповядайте, господин докторе — каза.

Томаш съобрази, че тя знае кой е. Но не реагира, а само попита:

— Къде мога да си наляя вода?

Жената отвори вратата на банята. Томаш видя умивалник, вана и тоалетна чиния; и пред трите бяха постлани малки розови килимчета.

Жената, която приличаше на жираф и щъркел, се усмихваше и присвиваше очи, тъй че всяка изречена от нея дума сякаш бе изпълнена със скрит смисъл или ирония.

— Банята е изцяло на ваше разположение, господин докторе — каза, можете да правите в нея каквото искате.

— Мога значи и да се изкъпя? — попита Томаш.

— Обичате ли да се къпете? — отвърна с въпрос дамата.

Томаш напълни една кофа с топла вода и се върна в хола.

— Откъде ще желаете да започна?

— Това зависи само от вас — сви рамене тя.

— Мога ли да видя прозорците в другите стаи?

— Аха, искате да огледате жилището ми. — Тя се усмихваше, сякаш измиването на прозорците беше някаква негова прищявка, която не я занимаваше.

Томаш влезе в съседната стая. Това беше спалня с един голям прозорец, две долепени легла и на стената есенен пейзаж с брези и залязващо слънце.

Когато се върна в хола, на масата имаше отворена бутилка вино и две чаши.

— Няма ли да се подкрепите, преди да се захванете с този тежък труд? — попита домакинята.

— С огромно удоволствие — отвърна Томаш и седна.

— Сигурно е безкрайно интересно да опознаеш много домове?

— Не е лошо — съгласи се Томаш.

— И навсякъде ви очакват жени, чиито мъже са на работа.

— Най-често баби и тъщи — каза Томаш.

— А не ви ли липсва предишната професия?

— По-добре ми кажете откъде знаете какво съм работил преди.

— Службата ви се гордее с вас — поясни подобната на щъркел жена.

— Все още ли? — почуди се Томаш.

— Когато им се обадох да ми пратят някого за прозорците, те попитаха дали не искам вас. Казаха ми, че сте виден хирург, когото са изхвърлили от болницата. Естествено, това ме заинтригува.

— Вие сте пленително любопитна — каза Томаш.

— Личи ли ми?

— Да, по погледа.

— И как гледам?

— Присвивате очи. Пък и постоянно задавате въпроси.

— А вие май не обичате да отговаряте?

Благодарение на нея разговорът им от самото начало се отличаваше с чара на кокетството. Нищо от онова, което тя казваше, не се отнасяше до околния свят, всяка дума се обръщаше директно към тях двамата. И понеже още от първото изречение като главна тема се очертаха той и тя, нямаше нищо по-лесно от това докосвания да съпроводят думите — когато Томаш спомена за нейните присвиващи се очи, той ги погали. Тя отвърщаше на всяко негово докосване със същото. Но не го правеше спонтанно, а по-скоро с някаква нарочно търсена последователност, сякаш играеше играта „Каквото ми направите вие, и аз ще ви направя същото“. Седяха един срещу друг и всеки шареше с ръце по тялото на другия.

Едва когато Томаш понечи да плъзне ръка в скута ѝ, тя започна да се дърпа. Той не можеше да прецени доколко съпротивата ѝ е истинска, но така или иначе времето беше напреднало и след десет минути трябваше да бъде у следващия клиент.

Стана и ѝ обясни, че трябва да тръгва. Лицето ѝ беше мораво червено.

— Трябва да ви разпиша квитанцията — настоя тя.

— Та аз нищо не съм свършил — възрази Томаш.

— Аз съм си виновна — каза жената, а после додаде с тих, бавен, невинен глас: — Ще трябва да ви повикам още веднъж, за да довършите онова, което заради мен не успяхте дори да започнете.

Когато Томаш отказа да и даде квитанция за подпис, тя промълви нежно, сякаш го молеше за някаква услуга:

— Хайде, дайте ми я. — И добави, присвивайки очи: — Не плащам аз, плаща мъжът ми. Нито пък вие взимате парите — взима ги държавното предприятие. Нас двамата тази сделка изобщо не ни засяга.

Особената несъразмерност на подобната на жираф и щъркел жена го възбуждаше и в спомена: кокетността, съпроводена с несръчност; откровеното плътско желание, допълнено с иронична усмивка; вулгарната шаблонност на жилището в контраст с оригиналността на домакията. Каква ли ще бъде в леглото? Томаш се мъчеше да си я представи, но не беше лесно. В разстояние на няколко дни не мислеше за нищо друго.

Когато тя го повика отново, виното и чашите вече бяха приготвени на масата. Само че този път всичко тръгна много бързо. Скоро вече стояха един срещу друг в спалнята (слънцето залязваше върху пейзажа с брезите) и се целуваха. Томаш изрече своето обичайно „Съблечете се!“, но тя, вместо да се подчини, настоя:

— Не, първо вие!

Томаш не беше свикнал с подобна реакция и тя в известна степен го смути. Жената се зае да разкопчава панталона му. Той още на няколко пъти и заповяда (с комична безрезултатност) да се съблече, докато накрая не му остана нищо друго, освен да вземе компромисно решение; според наложените от нея правила на играта („Каквото ми направите вие, и аз ще ви направя същото“), след като тя му свали панталоните, той смъкна полата ѝ; после тя му съблече ризата, а той — нейната блуза, и така, докато накрая останаха голи един срещу друг. Той постави ръка върху влажния триъгълник, а после плъзна пръстите си по-нататък, към аналното отворстие — онази част от женското тяло, която му харесваше най-много. Нейното беше необикновено изпъкнало, тъй че извикваше представата за дългата храносмилателна тръба, която свършваше на това място, леко стърчейки навън. Томаш опипа сфинктера, стегнатия, здрав мускул, най-хубавия от всичките, дето лекарите му викат „стискач“, когато най-неочаквано почувства пръстите на жената върху собствения си задник, на същото място. Тя повтаряше всичките му жестове с огледална точност.

Независимо че, както вече казах, Томаш беше притежавал близо двеста жени (а откакто бе станал мияч на прозорци, тази цифра

чувствително бе нараснала), никога до този момент не му се беше случвало жена, по-висока от него, да стои отпред, да присвива очи и да опипва ануса му. За да превъзмогне смущението си, Томаш бързо я повали на леглото.

Движението му беше толкова рязко, че я свари неподготвена. Докато дългото ѝ тяло падаше по гръб, по лицето ѝ избиха червени петна и се изписа стреснатият израз на човек, изгубил равновесие. Както бе застанал срещу нея, Томаш я прихвана под коленете и вдигна леко разтворените ѝ крака, които внезапно заприличаха на вдигнатите ръце на войник пред насочено към него дуло.

Несръчността, съчетана с пламенност, пламенността, съчетана с несръчност, възбудиха великолепно Томаш. Любиха се много дълго. През това време той разглеждаше покритото и с червени петна лице и търсеше в него онзи стреснат израз на жена, на която някой е подложил крак и която пада, неповторимия израз, който преди миг бе накарал кръвта да се качи в главата му от възбуда.

После отиде да се измие в банята. Жената го придружи дотам и се зае да му обяснява надълго и нашироко къде е сапунът, къде гъбата, и как се пуска топлата вода. Томаш се зачуди защо му обяснява тези елементарни неща толкова подробно. Накрая ѝ каза, че ще се оправи, и ѝ даде да разбере, че иска да остане сам в банята.

Тя пророни умоляващо:

— Защо не ме оставите да асистирам на тоалета ви?

Най-после Томаш успя да я изкара от банята. Изми се, изпика се в умивалника (характерен навик на всички чешки лекари) и през цялото време му се струваше, че тя подрипва нетърпеливо пред вратата и се чуди как да проникне вътре. Когато Томаш затвори крана и в апартамента се възцари пълна тишина, той изпита чувството, че жената го наблюдава отнякъде. Беше почти сигурен, че във вратата на банята има пробита дупка и тя притиска към нея красивото си примижало око.

Тръгна си от апартамента и в превъзходно настроение. Мъчеше се да фиксира в паметта си същественото, да сведе по пътя на абстракцията спомена до нещо като химическа формула, с чиято помощ би могъл да изрази уникалността на жената (различната милионна част). Накрая стигна до формула от три елемента:

1. Непохватност, съчетана с пламенност.

2. Стреснатото лице на някой, който е изгубил равновесие и пада.

3. Крака, вдигнати във въздуха като ръцете на войник, предаващ се пред насоченото оръжие.

Когато си преповтори тези три момента, Томаш изпита приятното чувство, че е завоювал нова частица от света; че е изрязал с въображаемия си скалпел ивица от безкрайното живописно платно на вселената.

Някъде по това време му се случи следното. Бе имал няколко срещи с младо момиче в апартамент, който му предоставяше всекидневно чак до полунощ един стар приятел. След месец или два тя му припомни една от тези срещи: любили се на килима под прозореца, докато навън припламвали мълнии и тътнели гръмотевици. Любили се по време на цялата буря и било незабравимо!

Томаш се стресна: да, помнеше, че се бяха любили на килима (в апартамента имаше само едно тясно легло, на което Томаш не се чувстваше удобно), но за бурята беше забравил! Странно: лесно възстанови в паметта си няколкото срещи с нея, както и позата, в която се бяха любили (тя отказа да застане на четири крака, а той да бъде зад нея), спомняше си някои думи, които бе изрекла по време на акта (постоянно го караше да стиска бедрата ѝ и се сърдеше, че я гледа), спомняше си дори кройката на бельото ѝ, но изобщо не си спомняше за никаква буря.

От всичките любовни приключения паметта му съхраняваше само стръмната и тясна траектория на сексуалното завоюване: първите агресивни думи, първото докосване, първата вулгарност, която той ѝ бе казал и тя на него, всички малки перверзии, които постепенно я бе накарал да приеме, и онези, които бе отказала. Всичко останало бе отстранено (едва ли не със своеобразен педантизъм) от спомените му. Томаш не помнеше дори мястото, където е видял за пръв път дадена жена, защото този момент по принцип предхожда истинската сексуална атака.

Момичето разказваше за бурята, усмихваше се замечтано, а той я гледаше смаян и изпитваше едва ли не срам: тя бе изживяла нещо прекрасно, а той не го бе изживял с нея. В различния начин, по който паметта на двамата реагираше на вечерната буря, се съдържаше цялата разлика между любовта и не-любовта.

С думата не-любов съвсем не искам да кажа, че Томаш е имал към момичето цинично отношение, че, както се казва, е виждал в нея единствено сексуален обект: напротив, той я обичаше като приятелка,

ценеше характера и интелекта ѝ, винаги бе готов да ѝ помогне при нужда. Не той самият, а паметта му се държеше лошо с нея. Паметта му я бе изключила, без негово участие, от сферата на любовта.

Изглежда, в мозъка съществува особена област, която бихме могли да наречем поетична памет и която запечатва това, което ни е очаровало, развълнувало, направило е живота ни красив. След срещата на Томаш с Тереза нито една жена вече нямаше право да се запечата в тази част на мозъка му дори с най-мимолетна следа.

Тереза деспотично бе окупирали поетичната му памет и бе заличила в нея следите на всички други жени. Това не беше справедливо, защото например момичето, с което Томаш се беше любил на килима по време на бурята, с нищо не бе по-малко достойно за поезия от Тереза. Тя викаше: „Затвори очи, стисни бедрата ми, дръж ме здраво!“ Много се дразнеше, че Томаш се люби с отворени очи, съсредоточени и изпитателни, и че тялото му е леко повдигнато над нея, а не се притиска към нейното. Не искаше той да я изучава. Искаше да го повлече във водовъртежа на магията, в който можеш да се гмурнеш само със затворени очи. Затова и отказа да застане на четири крака, защото в тази поза телата им изобщо не се допираха, а той можеше да я вижда от почти половин метър разстояние. Тя ненавиждаше това разстояние, искаше да се слее с Томаш. Затова упорито му повтаряше в очите, че не ѝ бил доставил удоволствие, въпреки че целият килим беше мокър от нейния оргазъм. „Аз не търся удоволствие — настояваше тя, — търся щастие, а удоволствието без щастие не е удоволствие.“ С други думи, момичето удряше с юмруци по портата на поетичната му памет. Но портата си оставаше затворена. В поетичната памет на Томаш нямаше място за това момиче. За нея имаше място само на килима.

Приключението му с Тереза беше започнало точно там, където приключенията му с другите жени свършваха. Разиграваше се от другата страна на императива, който го караше да покорява нови и нови жени. У Тереза той не искаше нищо да разкрива. Получи я разкрита. Любиха се още преди Томаш да вземе в ръка въображаемия си скалпел, с който разрязваше проснатото тяло на света. Още преди да успее да се запита каква ли ще бъде, докато се любят, те вече се любеха.

Любовта започна чак после: тя вдигна температура и той не можа да я изпрати да си върви както другите жени. Беше коленичил до леглото ѝ и му хрумна, че някой му я е пратил по водата в кошница. Вече казах веднъж, че метафорите са опасни. Любовта започва с метафора. Иначе казано, любовта започва тогава, когато жената се впише с първата своя дума в поетичната ни памет.

Преди няколко дни тя отново се вписа в мислите му. Една сутрин се върна както винаги с млякото вкъщи и когато той ѝ отвори, видя, че притиска до гърдите си омотана в червения ѝ шал врана. Циганките носят така децата си. Томаш никога нямаше да забрави тази гледка: огромния обвиняващ клон на враната до лицето на Тереза.

Намерила враната заровена в земята. Някога така постъпвали казаците с пленените от тях врагове. „Направили са го деца“ — каза му Тереза и в това изречение се съдържаше не просто гола констатация, но и неочаквано омерзение към хората. Томаш си спомни как тя му бе казала преди време: „Започвам да ти бъда благодарна, че не искаше да имаме деца.“

А предната вечер му се оплака, че в работата ѝ досаждал някакъв мъж. Посягал към евтиния ѝ гердан и твърдял, че сигурно си го е изкарала с проституция. Беше страшно развълнувана от тази история (даже прекалено, помисли си Томаш). Изведнъж го ужаси съзнанието, че през последните две години толкова малко са заедно и той няма възможност да стиска дълго в дланите си нейните ръце, за да спре треперенето им.

С тези мисли отиде сутринта в канцеларията, където ги разпределяха по адреси за целия ден. Някакъв частен клиент бе настоял прозорците му да измие именно Томаш. Той се запъти на адреса неохотно, опасяваше се, че пак го вика някоя жена. Съзнанието му бе изпълнено от Тереза и нямаше настроение за приключения.

Когато му отвориха вратата, си отдъхна. Видя пред себе си мъж с висока, леко прегърбена фигура. Мъжът имаше голяма брада и му се стори познат. Усмихна му се.

— Заповядайте, докторе. — И го заведе в хола.

Вътре имаше един младеж с пламнало лице. Той не свалеше очи от Томаш и се мъчеше да се усмихне.

— Мисля, че няма нужда да ви представям един на друг — каза мъжът.

— Да, няма — съгласи се Томаш и без усмивка подаде ръка на момчето. Това беше синът му.

Едва тогава му се представи мъжът с голямата брада.

— Знаех си, че ми напомняте някого — възкликна Томаш. — Ами да, разбира се, че ви познавам. Е, само по име.

Настаниха се в креслата около ниската холна маса. Томаш си даде сметка, че двамата мъже отсреща са негови недоброволни създания. Да създаде сина си го бе принудила първата му жена, а чертите на високия мъж бе скицирал по внушение на разпитващия го полицай.

За да прогони тези мисли, заговори:

— От кой прозорец да започна?

Двамата мъже насреща му се разсмяха от сърце. Да, ясно беше, че не става въпрос за никакво миене на прозорци. Не бяха поканили Томаш да мие прозорци, бяха го хванали в капан. Той никога по-рано не беше разговарял със сина си. Днес за първи път му стисна ръка. Познаваше го само по физиономия и не желаше да го познава другояче. Желаше да не знае нищо за него и искаше и синът му да желае същото.

— Хубав плакат, нали? — посочи редакторът голямата рисунка в рамка, окачена на стената срещу Томаш.

Едва сега Томаш се огледа да види жилището. По стените имаше множество интересни картини, снимки и плакати. Посоченият от редактора плакат беше отпечатан през 1969 година в един от последните броеве на неговия седмичник, малко преди руснаците да го спрат. Представляваше пародия на прочутия плакат от руската гражданска война през 1918 година, призоваващ доброволци да се записват в Червената армия: войник с алена звезда на будьоновката и с извънредно строг поглед те гледа право в очите и протяга показалец към теб. Оригиналният руски текст гласеше: „Ты записался добровольцем?“ Той беше заменен от чешки: „Ти подписа ли двете хиляди думи?“

Находката беше чудесна! „Две хиляди думи“ беше първият знаменит манифест от пролетта на 1968 година, в който се призоваваше към радикална демократизация на комунистическия режим. Бяха го подписали мнозина интелектуалци, както и голям брой обикновени хора, тъй че накрая подписите трудно можеха да бъдат

преброени. Когато Червената армия нахлу в Чехия и започнаха политическите гонения, един от въпросите, отправяни към гражданите, беше: „И ти ли подписа двете хиляди думи?“ Онзи, който си признаеше, биваше уволнен начаса без много приказки.

— Хубав плакат. Помня го — каза Томаш.

Редакторът се усмихна.

— Да се надяваме, че червеноармеецът няма да подслушва разговора ни.

После добави със сериозен тон:

— Искам да бъдете наясно, господин докторе. Това не е моето жилище. Апартаментът е на един приятел. Така че не е сигурно, че в този момент полицията ни подслушва. Това е само възможно. Ако ви бях поканил у дома, щеше да е сигурно. — И продължи малко по-лековато: — Но аз изхождам от предпоставката, че няма какво да крием от никого. Пък и представете си колко ще са облагодетелствани бъдещите чешки историци! Те ще открият в полицейските архиви записан на магнетофонни ленти и филмиран живота на всички чешки интелектуалци! Знаете ли какво усилие струва на литературния историк да си представи сексуалния живот примерно на Волтер, Балзак или Толстой? По отношение на чешките писатели няма да има място за съмнения. Всичко е заснето и записано. Всяка въздишка.

След тези думи той се обърна към въображаемия микрофон в стената и каза с по-силен глас:

— Господа, както винаги при подобни случаи искам да ви пожелаая лека работа и да ви благодаря от свое име и от името на бъдещите историци.

Тримата се позасмяха, а после редакторът се разприказва как навремето е бил забранен вестникът му, какво прави в момента авторът на плаката и какво правят останалите чешки художници, философи, писатели. След руската инвазия всички били уволнени и станали кой мияч на прозорци, кой охрана на паркинг, кой нощен пазач или огняр в някоя обществена сграда, а в най-добрия случай, едва ли не с връзки — таксиметров шофьор.

Редакторът не говореше скучно, но Томаш просто не бе в състояние да се съсредоточи. Мислите му се въртяха около сина. Той си спомни, че напоследък, от няколко месеца насам, често го беше срещал на улицата. Явно това не беше случайно. Томаш бе изненадан,

че сега го вижда в компанията на репресирания редактор. Първата му жена беше правоверна комунистка и той автоматично предполагаше, че е повлияла на сина им. Нямахме представа как е израсъл. Вярно, нищо не му пречеше да го попита направо в какви отношения е с майка си, но му се стори нетактично да го направи в присъствието на чужд човек.

Най-после редакторът мина към същината на въпроса. Обясни му, че все повече хора влизат в затвора само заради това, че отстояват своето мнение, и приключи изложението си с думите:

— И затова си казахме, че нещо трябва да се направи.

— Какво имате предвид? — попита Томаш.

В този момент проговори синът му. Томаш чу за първи път неговия глас. Изненадан установи, че момчето заеква.

— Ние имаме информация — каза той, — че с политическите затворници се отнасят зле. Състоянието на някои от тях е наистина критично. Затова решихме, че би било добре да се изготви една петиция и тя да бъде подписана от най-видните чешки интелектуалци, чиито имена все още имат някаква тежест.

Не, не беше заекване, по-скоро само леко запъване, което забавяше говора на момчето, тъй че всяка изречена дума звучеше — въпреки желанието му — натъртено и акцентирано. Очевидно синът съзнаваше това, защото бузите му, допреди малко бледи, сега отново поаленяха.

— И искате от мен съвет към кого от моята област да се обърнете, така ли? — попита Томаш.

— Не — засмя се редакторът. — Не искаме съвет. Искаме от вас да подпишете.

И ето че Томаш отново се почувства поласкан! Отново се зарадва, че някой все още си спомня миналото му на хирург! Започна да протестира само от скромност:

— Чуйте ме! Това, че ме уволниха, съвсем не е доказателство, че съм изключителен лекар!

— Ние не сме забравили какво написахте в нашия вестник — усмихна му се редакторът.

С нотка на възторг, която може би убягна на Томаш, синът му въздъхна:

— Да!

Томаш каза:

— Не знам дали моето име под някаква петиция може да помогне на политическите затворници. Дали няма да е по-добре да я подпишат хора, които все още не са изпаднали в немилост и имат макар и минимално влияние върху онези горе?

— Естествено, че ще е по-добре! — разсмя се редакторът.

И синът на Томаш се разсмя като човек, на когото вече много неща са му станали ясни.

— Там е работата, че те никога не биха подписали такова нещо!

Редакторът заговори отново:

— Да не мислите, че не ходим при тях! Не сме толкова добрички, че да им спестяваме конфузията — заобяснява той през смях. — Само да можехте да чуете оправданията им! Фантастични са!

Синът се засмя в знак на съгласие. Редакторът продължи:

— То се знае, до един твърдят, че за всичко са съгласни с нас, обаче тези работи се правели по-иначе: по-тактично, по-разумно, по-дискретно. Хем ги е страх да подпишат петицията, хем се боят, че ако не подпишат, ще си помислим за тях нещо лошо.

Двамата със сина отново се разсмяха.

Редакторът подаде на Томаш лист с кратък текст, в който с общо взето вежлив тон се искаше от президента на републиката да даде амнистия на политическите затворници.

Томаш се стараяше да разсъждава светкавично: да се амнистират политическите затворници? Но дали ще ги амнистират само затова, че хора, пострадали от режима (тоест потенциални нови политически затворници), го искат от президента? Та такава петиция може да доведе само до това, че дори ако случайно в този момент някой възнамерява да амнистира политическите затворници, те няма да бъдат амнистирани!

Синът му го изтръгна от размисъла:

— Важното е хората да разберат, че в тази страна все още има шепа мъже и жени, които не се страхуват. Да стане ясно кой на чия страна точно стои. Да се отдели плевата от зърното.

Томаш премисляше: да, така е, но какво общо има това с политическите затворници? Целта може да бъде или да се извоюва амнистия за тях, или да се отдели зърното от плевата. Това не е едно и също.

— Не можете ли да се решите, докторе? — попита редакторът.

Да. Томаш не можеше да се реши. Но се страхуваше да го признае. На стената срещу себе си виждаше изображението на войника, който размахва закана̀тено пръст и казва: „Ти още ли не си се записал доброволец?“ Или: „Ти още ли не си подписал двете хиляди думи?“ Или: „И ти ли подписа двете хиляди думи?“ Или: „Значи ти не искаш да подпишеш петицията за амнистията?“ Каквото и да казваше, той се заканваше.

Само преди миг редакторът бе споменал какво мисли за хората, които наистина са съгласни, че политическите затворници трябва да бъдат амнистирани, но са способни да изтъкнат хиляди аргументи, само и само за да не подпишат. Редакторът бе дал да се разбере, че според него подобни аргументи са просто оправдание, прикриващо малодушие. Какво тогава трябваше да каже Томаш?

Всички мълчаха, когато Томаш неочаквано се разсмя: посочи плаката на стената.

— Онзи там ми се заканва и ме пита дали ще подпиша, или не. Трудно ми е да размисля под този поглед!

Сега се разсмяха и тримата.

Накрая Томаш заяви:

— Добре. Ще си помисля. Какво ще кажете да се срещнем пак тези дни?

— За мен винаги ще е удоволствие да се видя с вас, каза редакторът, но за петицията ще е късно. Ние искаме да я занесем утре на президента.

— Утре ли? Томаш си спомни как дебелият полица̀й му бе подал лист с текст, съдържащ донос срещу същия този висок мъж с голямата брада. Всички го принуждават да подписва текстове, които не е съчинил сам.

Обади се синът му:

— Та какво има да се мисли толкова?

Думите бяха агресивни, но тонът беше почти умоляващ.

Двамата се гледаха от упор и Томаш забеляза, че когато се взира съсредоточено, синът му леко помръдва нагоре лявата половина на горната си устна. Тази гримаса му беше позната от собственото му лице — често я правеше, когато проверяваше в огледалото дали е

добре избърснат. И сега не можа да потисне неприятното усещане, че я вижда върху чуждо лице.

Когато живеят постоянно с децата си, родителите свикват с подобни прилики, те им изглеждат банални и ако изобщо от време на време ги забелязват, могат да им се сторят дори забавни. Но Томаш разговаряше със своя син за първи път в живота си! Не беше свикнал да седи срещу собствената си изкривена уста!

Представете си, че ви ампутират ръката и я присадят на друг човек. И че този човек седи и жестикулира в непосредствена близост до вас. За вас тази ръка ще е страшилище! Въпреки че ще познавате всеки милиметър от нея, ще изпитвате ужас при мисълта, че може да ви докосне!

Синът му довърши мисълта си:

— Нали си на страната на преследваните?

През цялото време Томаш се бе чудил дали синът му ще се обръща към него на „ви“ или на „ти“. Досега той беше формулирал изреченията си така, че да избегне този избор. Ето че най-после се беше решил. Говореше му на „ти“ и у Томаш ненадейно се роди увереност, че цялата тази сцена не се отнася до политическите затворници, а до неговия син: ако подпише, техните съдби ще се слоят и Томаш ще бъде принуден — повече или по-малко — да се сближи с него. А ако не подпише, отношенията им ще си останат нулеви както досега, но този път вече не по негова воля, а по волята на сина му, който ще се откаже от баща си заради неговото малодушие.

Беше в мат. А и бездруго беше все едно дали ще подпише, или не. Това нямаше да промени нито неговата собствена съдба, нито съдбата на политическите затворници.

— Дайте ми го — каза той и взе листа.

Сякаш за да го възнагради за взетото решение, редакторът каза:
— Онова за Едип го бяхте написали много хубаво.

Синът на Томаш, който в това време му подаваше писалката, додаде:

— Някои идеи там са същински атентат.

Похвалата на редактора бе приятна за Томаш, но метафората, която употреби младежът, му се стори преувеличена и неуместна. Той каза:

— Уви, жертва на този атентат станах само аз. Заради тази статия вече не мога да оперирам.

Думите му прозвучаха студено и почти враждебно.

Очевидно за да отстрани този лек дисонанс, редакторът възрази (а прозвуча като извинение):

— Да, но вашата статия помогна на много хора!

Под думите „да помагаш на хората“ Томаш от дете си представяше само една дейност: професията на лекаря. Някаква си статия да е помогнала на хората? В какво искат да го убедят тези двамата насреща му? Бяха свели целия му живот до една незначителна идея, тази за Едип, дори до нещо по-дребно: до едно примитивно „Не!“, изкрещяно в лицето на режима.

Томаш заговори (и гласът му продължаваше да звучи все тъй студено, въпреки че той едва ли си даваше сметка за това):

— Не знам статията ми да е помогнала на някого. Обаче като хирург спасих живота на няколко души.

Отново се възцари тишина. Прекъсна я синът:

— И идеите могат да спасяват човешки живот.

Томаш виждаше върху лицето му собствената си уста и му хрумна: колко е странно да виждаш собствената си уста да заеква.

— Едно нещо в твоята статия беше направо фантастично — продължи синът му и личеше, че говори с усилие. — Тази безкомпромисност. Умението да се прави разлика между добро и зло, което все повече изгубваме. Ние вече не знаем какво е да се чувстваш

виновен. Комунистите се оправдават, че ги е подвел Сталин. Убиецът се оправдава, че майка му не го обичала и затова е фрустриран. И ето че изведнъж ти казваш: няма никакво оправдание. В душата си никога не е бил по-невинен от Едип. И все пак той сам се е наказал, когато е видял какво е извършил.

Томаш с мъка откъсна поглед от своята уста върху лицето на сина си и се опита да гледа към редактора. Дразнеше се и изпитваше желание да не се съгласи с тях. Накрая каза:

— Вижте какво, всичко това е недоразумение. Границата между доброто и злото е страшно размита. За мен съвсем не беше важно някой да бъде наказан. Да наказваш човек, който не е знаел какво върши, е варварско. Митът за Едип е прекрасен. Но да се отнесеш с него така... — Томаш искаше да довърши мисълта си, но изведнъж се сети, че апартаментът може да се подслушва. Изобщо не го блаженеше перспективата да го цитират историците от бъдещите векове. По-скоро се притесняваше да не го цитира полицията. Та нали точно това бе искала тя от него — да осъди собствената си статия. Беше му неприятно, че сега най-после би могла да го чуе от неговата уста. Знаеше, че всичко, което човек изрече в тази страна, един ден може да бъде излъчено по радиото. Замълча.

— Какво ви накара да промените възгледите си? — попита редакторът.

— Аз се питам по-скоро какво ме накара да напиша тази статия — отвърна Томаш и в същия миг си спомни: тя бе доплувала до леглото му като дете, изпратено в кошница по вълните. Да, така беше, затова той взе в ръце онази книга; връщаше се към историите за Ромул, за Мойсей, за Едип. И сега тя пак беше с него. Той я виждаше как притиска към гърдите си увитата с червения шал врана. Тази картина радваше сърцето му. Сякаш се бе явила да му каже, че Тереза е жива, че в този момент тя е в същия град, където е и той, и че нищо друго няма значение.

Редакторът наруши мълчанието:

— Разбирам ви, господин докторе. И на мен не ми е приятно, когато наказват някого. Но нали ние не искаме наказание — усмихна се той. — Ние искаме опрощаване на наказанието.

— Да, зная — каза Томаш.

Вече се беше примирил, че в следващите минути ще извърши нещо, което е може би благородно, но със сигурност напълно излишно (защото няма да помогне на политическите затворници), а на него лично — неприятно (защото става при обстоятелства, които са му натрапени).

Синът добави (почти умолително):

— Твой дълг е да подпишеш!

Дълг ли? Неговият син ще му припомня какъв е дългът му? Това беше най-лошата дума, която някой можеше да му каже! Пред очите му отново застана Тереза, прегърнала враната. Томаш си спомни, че предния ден в бара ѝ беше досаждал някакъв полицай. Ръцете ѝ пак бяха започнали да треперят. Остаряла е. От целия свят го интересува само тя. Тя, родената от шест случайности, тя, цвят, напълнил от ишиаса на главния лекар, тя, обратната страна на всички „Es muss sein!“, тя е едничкото, което има значение за него.

Защо още се колебае дали трябва, или не трябва да подпише? Има само един критерий за всичките му решения и постъпки: не бива да извърши нищо, което ще ѝ навреди. Томаш не може да спаси политическите затворници, но може да направи Тереза щастлива. Дори това не умее. Но ако подпише петицията, е почти сигурно, че ченгетата ще я навестяват по-често и че ръцете ѝ ще треперят още по-силно.

Той проговори:

— Много по-важно е да изровиш закопана в земята врана, отколкото да пращаш петиции на президента.

Знаеше, че те няма да разберат това изречение, но точно затова то му харесваше още повече. Той изживяваше миг на внезапно и неподозирано опиянение. Същото черно опиянение, както когато бе заявил тържествено на жена си, че не иска вече никога да види нито нея, нито сина си. Същото черно опиянение, както когато пускаше в пощенската кутия писмото, с което се отказваше завинаги от лекарската си професия. Изобщо не беше сигурен дали постъпва правилно, но беше сигурен, че постъпва така, както иска да постъпи.

Каза им:

— Не ми се сърдете. Няма да подпиша.

След няколко дни за петицията писаха всички вестници.

Разбира се, никъде не ставаше дума, че това е една вежлива молба, която се застъпва за политическите затворници и моли те да бъдат освободени. Никой вестник не публикува поне едно изречение от краткия текст. Вместо това се говореше надълго и нашироко, неясно и заплашително за някакво противодържавно възвание, което трябвало да стане програма за нова атака срещу социализма. Цитираха се имената на подписалите и тези имена се придружаваха с клевети и нападки, от които Томаш го побиваха тръпки.

Ами да, можеше да се очаква. По онова време всяка обществена акция (събрание, петиция, улична демонстрация), която не беше организирана от комунистическата партия, автоматично биваше окачествявана като незаконна и излагаше на опасност участниците в нея. Всички го знаеха. Но може би тъкмо затова Томаш още повече се ядосваше, че не е подписал. Защо всъщност не подписа? Вече дори не може да си спомни както трябва мотивите за това свое решение.

И ето че отново го виждам в същата ситуация, както в самото начало на този роман. Стои до прозореца и гледа през двора към стената на отсрещната сграда.

Това е образът, от който той се роди. Вече казах, че литературните герои не се раждат като живите хора от тялото на майка, а от една ситуация, фраза, метафора. Там като във вълшебен орех е скрита основна човешка възможност, която според автора никой още не е открил или пък за която никой не е казал нищо съществено.

Добре, но нима не е вярно, че авторът не може да говори за нищо друго, освен за самия себе си?

Да гледам безпомощно през двора и да не зная какво да сторя; да чувам просташкото куркане на червата си в мигове на любовен трепет; да изменям и да не мога да спра наред прекрасния път на измените; да размахвам юмрук в редиците на Великия Поход; в екхибиционистична наслада да демонстрирам остроумието си пред тайните микрофони на полицията всички тези ситуации са ми познати

от собствен опит, изживял съм ги и въпреки това нито една от тях не е родила герой, който да съм самият аз с моята биография. Героите от романа ми са възможностите, които съм имал, но които не съм осъществил. Затова ги обичам всичките еднакво и еднакво се ужасявам от всички тях: те до един са прекрачили някаква граница, пред която аз само съм пристъпвал нерешително. Именно тази прекрачена граница (границата, отвъд която свършва моето „аз“) ме привлича. Едва отвъд нея започва загадката, чийто отговор търси романът. Той не е изповед на автора, а дисекция на човешкия живот в капана на онова, в което се е превърнал светът. Но стига толкова. Нека се върнем при Томаш.

Той е сам в апартамента си и гледа през двора към мръсната стена на отсрещната сграда. Тъгува по високия мъж с голямата брада и по неговите приятели, които не познава и с които няма нищо общо. Сякаш е видял на перона прекрасна непозната и преди да успее да я заговори, тя се е качила в спалния вагон на влака за Истанбул или Лисабон.

Отново и отново се мъчеше да прецени как е трябвало да постъпи. Макар да се опитваше да се абстрахира от всичко, отнасящо се до чувствата (възхищението си от редактора, раздразнението от сина), продължаваше да се чуди дали все пак не е трябвало да подпише текста.

Правилно ли е да надигнеш глас, когато заставят някого да мълчи? Да.

Но от друга страна, защо вестниците отделят на петицията толкова място? Печатът (тотално манипулиран от държавата) можеше да си замълчи относно цялата тази афера и никой нямаше да научи за нея. Щом я раздухва, значи е добре дошла за властниците! Паднала им е от небето, за да им позволи да подемат и оправдаят нова мощна вълна от репресии.

Кое тогава е било правилно — да подпише или да не подпише?

Въпросът може да се формулира и така: по-добре ли е да крещиш и по този начин да ускориш края си? Или да мълчиш и с мълчанието да си купиш бавно умирање?

Имат ли изобщо отговор тези въпроси?

И Томаш отново се сеца за известната ни вече теория: човешкият живот се живее само веднъж и затова ние никога няма да узнаем кое наше решение е било добро и кое — лошо. В дадена

ситуация сме могли да решаваме само веднъж и не ни е бил даден втори, трети, четвърти живот, за да сравняваме различни решения.

С историята нещата стоят почти така, както с живота на отделния човек. Историята на чехите е само една. Един ден и тя ще стигне своя край, също като живота на Томаш, и вече няма да може да бъде повторена.

В хиляда шестстотин и осемнайсега година чешките съсловия събрали кураж, решили се да бранят религиозните си свободи, разгневили се на пребиваващия във Виена свой император и изхвърлили през прозореца на пражкия Храд двама негови висши сановници. Така започнала Трийсетгодишната война, довела впоследствие до почти пълно изстребление на чешкия народ. Дали в онази фатална година е нямало да бъде по-добре за чехите, ако благоразумието бе надделяло над куража? Отговорът изглежда лесен, но не е.

Триста и двамайсет години по-късно, в хиляда деветстотин трийсет и осма, след Мюнхенската конференция, светът реши да принесе страната на чехите в жертва на Хитлер. Може би тогава те трябваше да дръзнат да се преборят с осемкратно превъзхождащата ги сила? За разлика от хиляда шестстотин и осемнайсега година този път благоразумието надделя над куража. С капитулацията на чехите започна Втората световна война, в резултат от която този народ изгуби за много десетилетия, а може би столетия, всякаква свобода. Та дали тогава трябваше да проявят повече кураж, отколкото благоразумие? Какво трябваше да сторят?

Ако историята на Чехия можеше да се повтаря многократно, сигурно нямаше да е зле да се изпробват и двата варианта и после да се сравнят резултатите. Без един такъв експеримент можем само да нахвърляме различни хипотези.

Einmal ist keinmal. Онова, което се случва само веднъж, все едно изобщо не се е случвало. Историята на чехите няма да се повтори, нито пък историята на Европа. Историята на чехите и историята на Европа са две скици, надраскани от съдбовната неопитност на човечеството. Историята е точно толкова лека, колкото и животът на отделния човек, непосилно лека, лека като перце, като вдигната във въздуха пращинка, като онова, което утре няма да го има.

Томаш още веднъж се сети с известна носталгия, едва ли не с любов, за високия прегърбен редактор. Този човек действаше така, сякаш историята не е скица, а завършена картина. Така, сякаш всяка негова стъпка ще се повтаря безброй пъти във вечното завръщане; сякаш е абсолютно уверен, че никога няма да се усъмни в никое свое действие. Беше убеден в правотата си и според него това беше израз не на ограниченост, а на почтеност. За разлика от Томаш този човек живееше в друга история — в история, която не е скица (или не знае, че е скица).

Няколко дни по-късно на Томаш му хрумна следната идея, която аз излагам тук като допълнение към предишната глава. Да речем, че във Вселената съществува планета, където всеки човек се ражда за втори път. При това той пази в паметта си прекарания на Земята първи живот, целия придобит там опит.

Може да съществува и още една планета, където всички се раждаме за трети път, обогатени с опита от двата предишни живота.

А може да съществуват и още, и още планети, където човечеството всеки път ще се преражда с една степен (с един живот) по-зряло.

Такава е версията на Томаш за вечното завръщане.

Разбира се, ние тук на Земята (на планетата номер едно, планетата на неопитността) можем само много смътно да си представим какво би станало с човека на следващите планети. Дали ще бъде по-умен? Дали изобщо човекът може да постигне зрялост? Дали може да я постигне чрез повторение?

Само в светлината на тази утопия може да се открие истинското съдържание на понятията песимизъм и оптимизъм: оптимист е онзи, който смята, че на планета номер пет историята на човечеството вече няма да е толкова кървава. Песимист е онзи, който не смята така.

Жул Верн има един известен роман, който Томаш обичаше като дете. Казва се „Две години ваканция“. И наистина две години са максималната желателна продължителност за една ваканция. А Томаш миеше прозорци вече трета година.

В последните дни той си даде сметка (наполовина с тъга, наполовина с приглушен смях), че е вече физически изтощен (всеки ден имаше по един, а понякога и по два любовни турнира), че макар да не е изгубил апетита си за жени, вече ги обладава със сетни сили. (Допълвам: не сексуални, а физически сили; проблеми му създаваше не половият орган, а дишането, и тъкмо в това имаше някакъв комизъм.)

Един ден той реши да си определи среща за следобеда, но както се случва понякога, не можа да се свърже по телефона с нито една жена, тъй че имаше опасност да остане на сухо. Тази мисъл го хвърли в отчаяние. Навярно поне десет пъти през деня звъня на едно момиче, страшно чаровна студентка по актьорско майсторство, чието тяло бе загоряло някъде по нудистките плажове на Югославия толкова равномерно, сякаш някаква смайващо точна машина го бе въртяла на шиш.

Напразно ѝ звъня от всички магазини, чиито витрини ми през този ден, а когато някъде към четири работното му време свърши и той тръгна към канцеларията да предаде разписаните квитанции, внезапно в центъра на Прага една непозната жена го спря на улицата. Усмивната го заговори:

— Господин докторе, защо вече не ми се обаждате? Съвсем се изгубихте!

Томаш напрегнато премисляше откъде я познава. Да е някоя негова бивша пациентка? Държеше се така, сякаш бяха много близки. Той се стараяше да не се издаде, че не я е познал. Тъкмо се чудеше как да я убеди да дойде с него в апартамента на приятеля, ключът от който лежеше в джоба му, когато от случайна реплика на момичето най-после

се сети коя е тя: беше същата прекрасно загоряла бъдеща актриса, на която целия ден се беше скъсал да звъни по телефона.

Тази случка хем го развесели, хем го стресна. Значи беше уморен не само физически, но и психически; двете години ваканция не могат да продължават безкрай.

Ваканцията без операционната маса беше в същото време и ваканция без Тереза: шест дни в седмицата те почти не се виждаха и само в неделя бяха заедно. Въпреки че копнееха един за друг, бяха принудени да се приближават взаимно като от голямо разстояние, както когато той се беше върнал при нея от Цюрих. Сексът им носеше наслада, но не и утеха. Тереза вече не викаше, докато се любеха, а в миговете на оргазъм на лицето ѝ се изписваше болка и някаква странна безучастност. Само в съня си оставаха нежно свързани всяка нощ. Държаха се за ръце и Тереза забравяше за пропастта (пропастта от дневна светлина), която ги разделяше. Но нощите не стигаха на Томаш да я закриля и пази. Когато я погледнеше сутрин, сърцето му се свиваше от нови страхове за нея: тя изглеждаше измъчена и болна.

Една неделя го помоли да заминат с колата някъде извън Прага. Пристигнаха в малък курортен град и видяха, че всички улици са преименувани с руски имена. Пак там срещнаха и един бивш пациент на Томаш. Тази среща го разстрои. Изведнъж след толкова време някой пак проговори с него като с лекар и той почувства как някъде отдалеч го вика някогашният му живот с приятната си подреденост, с прегледите на болните, с техните погледи, изпълнени с доверие, на които той привидно не обръщаше внимание, но които в действителност го топлеха и които жадуваше да среща.

Пътуваха с колата обратно към Прага и Томаш мислеше за това каква катастрофална грешка е било завръщането им от Цюрих. Беше впил яростно поглед в шосето, защото не искаше да вижда Тереза. Преизпълваше го гняв към нея. Присъствието и до него му се разкриваше в цялата си непоносима неправдоподобност. Защо е тук до него? Кой я е сложил в кошница и я е пратил по водите? И защо е доплувала точно до брега на неговата постеля? И защо точно тя, а не някоя друга жена?

През целия път никой от тях не продума.

Прибраха се и вечеряха мълчаливо.

Мълчанието лежеше помежду им като бедствие и с всяка изминала минута ставаше все по-тежко. За да избягат от него, си легнаха много рано. През нощта Тереза се разплака насън и Томаш я събуди. Тя започна да му разказва съня си:

— Бях погребана. От много време. Ти идваше на гроба ми всяка седмица. Почукваше на плочата и аз излизах. Очите ми бяха пълни с пръст. Казваше ми: „Така не можеш да виждаш“ и чистеше пръстта от очите ми. А аз ти казвах: „И без това не виждам. Нали вместо очи имам дупки?“ Докато един ден ти отпътува за дълго и аз знаех, че си с друга жена. Минаваха седмици, а ти все не идваше. Боях се да не би да дойдеш, а аз да не те чуя, и затова изобщо не заспивах. Най-после ти отново почука на гроба ми, но аз бях толкова отпаднала от този безсънен месец, че нямах сили да изляза горе. Когато накрая все пак успях, видях по погледа ти, че си разочарован. Каза ми, че изглеждам зле. Усещах, че ужасно не ти харесвам, че бузите ми са хлътнали, а жестовете — резки. Оправдавах се: „Не ми се сърди, през цялото това време не съм мигнала.“ А ти ми отговори с фалшив, престорено ласкав глас: „Ето, виждаш ли? Трябва да си починеш. Трябва да си вземеш един месец отпуска.“ И аз разбирах добре какво искаш да кажеш с тази отпуска! Знаех, че не искаш да ме видиш цял месец, защото ще бъдеш с някоя друга жена. Тръгна си, а аз слязох долу в гроба и знаех, че пак няма да заспя целия месец, за да те чуя, като дойдеш, и че когато най-сетне дойдеш, ще бъда още по-грозна, а ти — още по-разочарован.

Томаш никога не бе чувал нищо по-кошмарно от този неин разказ. Стискаше я в прегръдките си, усещаше как тялото ѝ трепери и му се струваше, че ще умре от любов.

Нека земното кълбо се разтърсва от бомбени експлозии, нека страната бъде плякосвана всеки ден от нов натрапник, нека някой откара всички хора от съседната улица на екзекуция — Томаш би понесъл всичко това по-лесно, отколкото би се осмелил да признае. Но не можеше да понесе скръбта от един-единствен сън на Тереза.

Той се връщаше в съня, който току-що му бе разказала. Представяше си как я гали по лицето и незабелязано, за да не усети тя, обира пръстта от очните кухини. А после я чува да изрича онези невъобразимо мъчителни изречения: „Аз и без това не виждам. Вместо очи имам дупки.“

Сърцето му се свиваше така, сякаш всеки момент щеше да получи инфаркт.

Тереза заспа отново, но той не можеше. Представяше си нейната смърт. Тя е мъртва и сънува страшни неща, но понеже е мъртва, той не може да я събуди. Да, това е смъртта: Тереза спи, сънува страшни неща, а той не може да я събуди.

За петте години, изминали, откакто руските войски бяха нахлули в родината на Томаш, Прага се беше изменила много. Томаш срещаше по улиците съвсем различни хора. Половината от познатите му бяха емигрирали, а от останалата половина половината бяха измрели. Този факт няма да бъде отбелязан от нито един историк: годините след инвазията бяха време на погребения; хората умираха много по-често отпреди. При това нямам предвид само случаите (по-скоро изключения), когато те биваха тормозени до смърт като Ян Проходка. Две седмици след като радиото излъчи във всекидневни предавания частните му разговори, той влезе в болница. Ракът, който по всяка вероятност отдавна беше дремел в тялото му, разцъфна ненадейно като роза. На операцията присъстваха представители на полицията, която, щом разбра, че писателят е обречен, престана да се интересува от него и го остави да умре в ръцете на жена си. Но умираха и хора, които никой не беше преследвал в буквалния смисъл. Завладялата страната безнадеждност проникваше през душите в телата и ги мачкаше. Някои бягаха през глава от благоволенieto на режима, който се стремеше да ги обсипе с почести и по този начин да ги принуди да се показват публично редом с новите господари на страната. Така, бягайки от любовта на партията, почина поетът Франтишек Хрубин. Министърът на културата, от когото той отчаяно се криеше, го настигна чак при ковчега. Произнесе над тленните останки на поета слово за любовта му към Съветския съюз. Навярно с това безочие искаше да го съживи. Но светът беше толкова отблъскващ, че на никого не му се искаше да възкръсва.

Един ден Томаш отиде на погребението на виден учен биолог, изгонен от университета и от Академията на науките. Властите бяха забранили в некролозите да се споменава часът на погребението, за да не се превърне то в демонстрация, и едва в последния момент опечалените научиха, че ритуалът ще бъде в шест и половина сутринта.

Когато влезе в ритуалната зала, Томаш отначало не разбра какво става: залата беше осветена ярко като павилион на киностудия. Той се огледа смаян и забеляза, че на три места са монтирани камери. Не, това не беше телевизия, беше полиция, която заснемаше погребението, за да може впоследствие да проучи кой е присъствал на него. Един стар колега на починалия учен, все още член на Академията на науките, прояви достатъчно смелост да говори над ковчега. Не беше предполагал, че този ден ще стане киноартист.

След края на ритуала, когато всички вече се бяха ръкували със семейството на покойния, Томаш видя в ъгъла на залата групичка мъже и сред тях — високия прегърбен редактор. Отново изпита съжаление, че не е близък с тези хора, които от нищо не се боят и сигурно ги свързва голямо приятелство. Той пристъпи към редактора, усмихна му се и понечи да се здрависа с него, но прегърбеният човек му каза:

— Внимавайте, докторе, по-добре стойте настрана.

Фразата беше особена. Томаш можеше да я разтълкува като искрено предупреждение от приятел („Внимавайте, снимат ни, разговорът с нас ще ви струва един разпит допълнително!“), но не беше изключено да е казана с ирония („Щом не събрахте достатъчно смелост да подпишете петицията, поне бъдете последователен и не се срещайте с нас!“). Независимо кое тълкуване беше вярното, Томаш послуша редактора и се отдалечи. Сякаш виждаше красивата непозната да се качва в спалния вагон на трансконтиненталния експрес и в мига, когато решава да ѝ каже колко ѝ се възхищава, тя слага пръст на устните си и не му позволява да продума.

Същия следобед той има и още една интересна среща. Тъкмо миеше витрината на един голям магазин за обувки, когато плътно до него се приближи млад мъж. Наведе се към витрината и загледа етикетите с цените.

— Повишиха ги — каза Томаш, без да престава да обира стичащите се по стъклото струйки вода.

Мъжът извърна глава към него. Беше колегата му от болницата, когото означих с инициала С., същият, който се възмущаваше присмехулно, че Томаш е написал исканата самокритична декларация. Томаш се зарадва на срещата (просто с онази наивна радост, която ни носят неочакваните случки), но изведнъж видя в погледа на колегата си (в онзи първи миг, когато С. все още не се беше овладял), че той е неприятно изненадан.

— Как си? — попита го С.

Още преди да успее да отговори, Томаш долови, че С. се засрами от въпроса си. Разбира се, беше глупаво практикуващ лекар да пита „как си“ свой бивш колега, който понастоящем ми е прозорци.

За да го избави от смущението, Томаш отговори колкото се може по-бодро: „О, идеално!“, но веднага почувства, че това „идеално“ въпреки желанието му (а може би тъкмо защото се постара да го изрече бодро) прозвуча като горчива ирония.

Затова добави припряно:

— Какво ново в болницата?

С. отговори:

— Нищо. Всичко си е нормално.

И този отговор, замислен като възможно най-неутрален, беше съвършено неуместен. Всеки от двамата знаеше това, знаеше също, че и другият знае: та как можеше всичко да е нормално, след като единият от тях сега миеше витрини?

— А главният какво прави? — поинтересува се Томаш.

— Ти не се ли срещаш с него? — попита С.

— Не — отвърна Томаш.

И не излъга: откакто беше напуснал болницата, нито веднъж не беше виждал бившия си шеф, независимо че си бяха сътрудничили чудесно и бяха почти склонни да се смятат за приятели. Така или иначе, току-що изреченото „не“ съдържаше нотка на тъга и Томаш усещаше как се ядосва С., че му е задал този въпрос, защото и самият С., също като главния лекар, нито веднъж не беше дошъл при него да го попита как е и дали няма нужда от нещо.

Разговорът между двамата бивши колеги стана невъзможен, въпреки че и двамата, особено Томаш, съжаляваха за това. Томаш не се сърдеше на колегите си, че са го забравили, и му се прииска да обясни това на младия човек. Да му каже: „Няма защо да се срамуваш! Съвсем естествено и нормално е, че вече не се срещате с мен! Не бива да си създаваш комплекс от това! Много ми е приятно, че те виждам!“ Но се побоя да изрече тези думи, защото всичко, което бе казал до този момент, бе прозвучало не така, както го бе мислил. Сигурно колегата му щеше да види и в тези искрени думи нападателна ирония.

— Не се сърди — протегна му ръка С., — обаче страшно бързам. Ще ти се обадя някой ден.

Когато навремето колегите му го презираха заради предполагаемото му малодушие, всички му се усмихваха. Сега, когато вече не могат да го презират, когато дори са принудени да го уважават, те го избягват.

Впрочем и бившите пациенти вече не го канят и не го посрещат с шампанско. Положението на декласиран интелектуалец престана да бъде изключително; превърна се в нещо делнично и неприятно за гледане.

Томаш се прибра, легна си и заспа по-рано от друг път. След около час се събуди от болки в стомаха. Това беше старо неразположение, което се обаждаше винаги в мигове на депресия. Томаш отвори аптекката и изруга. Вътре нямаше никакви лекарства. Беше забравил да си набави. Помъчи се да потисне пристъпа със силата на волята си и, общо взето, успя, но така и не можа да заспи. Когато Тереза се прибра (беше към един и половина), на него му се прииска да си поприказва с нея. Разказа ѝ за погребението, за това как редакторът бе отказал да разговаря с него и за срещата си с колежата С.

— Прага стана отвратителен град — отбеляза Тереза.

— Вярно е съгласи се Томаш.

След кратка пауза Тереза каза тихо:

— Най-добре би било да се махнем оттук.

— Така е — рече Томаш, — но няма къде да отидем.

Той седеше на леглото по пижама. Тя приседна до него и го прегърна през кръста. После каза:

— На село.

— На село ли? — учуди се Томаш.

— Там ще бъдем сами. Там няма да срещаш нито редактора, нито бившите си колеги. Там хората са други, има природа, която не се е променила от памтивека.

В този момент Томаш пак усети слаба болка в стомаха. Струваше му се, че е стар и че не му се иска нищо друго, освен мъничко мир и спокойствие.

— Може би си права — изрече той с усилие, защото болката му пречеше да диша.

Тереза продължи:

— Там може да си имаме къща с градинка. Поне Каренин ще тича на воля.

— Така е — съгласи се Томаш.

Веднага след това си представи какво би било, ако наистина заминат на село. Там той трудно би могъл да има всяка седмица нова

жена и еротичните му приключения ще свършат.

— Само че на село ще скучаеш с мен — каза Тереза, сякаш четеше мислите му.

Болката пак се усили. Томаш не можеше да говори. Хрумна му, че гонитбата на жени е за него също някакво „Es muss sein!“, императив, който поробва. Страстно искаше да си почине. Но наистина да си почине, да си отдъхне от всички императиви, от всички „Es muss sein!“. Щом може да си почине (и то завинаги) от операционната маса в болницата, защо да не може да си почине и от операционната маса на света, върху която разрязваше с въображаемия си скалпел калъфа, където жените крият илюзорната милионна частица неповторимост.

— Теб те боли стомахът! — забеляза едва сега Тереза.

Томаш потвърди.

— Би ли си инжекция?

Той поклати глава:

— Забравил съм да се запася.

Тереза се ядосваше на неговата немарливост и галеше леко изпотеното му от болка чело.

— Отпусна ме малко — каза той.

— Легни си — промълви тя и го зави с одеялото. После отиде в банята и след малко легна до него.

Той извърна глава на възглавницата към нея и се смая: мъката, която излъчваха очите ѝ, беше непоносима.

— Тереза, кажи ми какво ти е? В последно време с теб става нещо. Усещам го. Знаем, че е така.

Тя клатеше глава.

— Не, нищо ми няма.

— Недей да отричаш!

— Добре тогава: все същото — отрони Тереза.

„Все същото“ означаваше нейната ревност и неговите изневери. Но Томаш не преставаше да настоява:

— Не, Тереза. Този път е нещо друго. Никога не си била толкова зле.

— Щом искаш, ще ти кажа. Иди да си измиеш косата.

Той не я разбра.

Тереза проговори с тъжен, кротък, почти нежен глас:

— Вече няколко месеца косата ти мирише силно. Мирише на нечий женски скут. Не исках да ти го казвам. Но вече много ноци съм принудена да мириша скута на някоя твоя любовница.

Тя не се беше доизрекля, когато стомахът отново го заболя. Обзе го отчаяние. Толкова често се къпе! Толкова старателно търка цялото си тяло, ръцете, лицето, та по тях да не остане и следа от чужда миризма. Избягва да употребява благоуханни сапуни в чуждите бани. Навсякъде носи със себе си неароматизиран сапун. Но за косата беше забравил! Да, за косата изобщо не се беше сетил!

И си спомни за една жена, която седнаше върху лицето му и го караше да я люби с цялата си глава, дори с темето. Сега я мразеше. Що за идиотско хрумване! Знаеше, че няма смисъл да отрича и че не му остава нищо друго, освен да се усмихва глупаво и да иде в банята да си измие косата.

Тя го погали по челото.

— Лежи си, лежи си. Не си струва. Аз вече свикнах.

Стомахът го болеше и той жадуваше мир и спокойствие.

Накрая каза:

— Ще пиша на оня мой пациент, дето го срещнахме в курорта. Ти била ли си по тия места, където е селото му?

— Не — отговори Тереза.

Томаш едва говореше. Успя само да и каже:

— Гори... хълмове...

— Да, ще го направим. Ще се махнем оттук. Но сега спри да говориш — каза Тереза, като не преставаше да го гали по челото. Лежаха един до друг и вече не говореха. Болката полека затихваше. Скоро и двамата заспаха.

Посред нощ Томаш се събуди и с изненада осъзна, че бе сънувал само еротични сънища. Ясно си спомняше последния: в някакъв басейн плуваше по гръб огромна гола жена, поне пет пъти по-едра от него самия, чийто корем бе гъсто окосмен, целият, от чатала до пъпа. Томаш я наблюдаваше от ръба на басейна и беше страхотно възбуден.

Как е възможно да бъде възбуден в момент, когато тялото му е омаломощено от болките в стомаха? И как е възможно да го възбужда видът на жена, която най-вече би породила у него само отвращение?

Каза си: в часовниковия механизъм на главата се въртят в противоположни посоки две зъбни колелца. Върху едното са съновиденията, а върху другото реакциите на тялото. Зъбът, който носи образа на гола жена, се допира до срещуположния зъб, върху който е отпечатана командата за ерекция. Когато поради някакво недоглеждане колелцата се разместят и зъбът на възбудата влезе в контакт със зъб, на който е нарисувана лястовичка в полет, половият ни член ще се изправя при вида на лястовичка.

Между другото Томаш беше чел монографията на един свой колега, който изследваше човешкия сън и твърдеше, че мъжът получава ерекция, какъвто и да е сънят. Това означава, че връзката между ерекцията и голата жена е само един от хилядите начини, които Създателят е избрал, за да нагласи часовниковия механизъм в главата на мъжа.

Но какво общо има с всичко това любовта? Нищо. Ако някое колелце в главата на Томаш се размести и той започне да се възбужда само като види лястовичка, това с нищо няма да промени любовта му към Тереза.

Ако възбудата е механизъм, с който Създателят се развлича, любовта пък е онова, което си е само наше и благодарение на което се изплъзваме на Създателя. Любовта е нашата свобода. Любовта е опакото на „Es muss sein!“.

Но и това не е цялата истина. Въпреки че любовта е нещо различно от часовниковия механизъм на секса, с който се развлича

Създателят, все пак тя е привързана за него. Привързана е за него като крехка гола жена за махалото на гигантски стенен часовник.

Томаш си каза: да привърже любовта за секса е едно от най-чудатите хрумвания на Създателя.

А после си каза и следното: единственият начин да се опази любовта от дивотиите на секса е да се нагласи по друг начин часовникът в нашата глава и да се възбуждаме, като видим лястовичка.

С тази сладостна мисъл се унесе. И на прага на съня, в онази вълшебна територия на смътните видения, той неочаквано доби увереност, че току-що е открил отговора на всички загадки, ключа към всички тайни, новата утопия, Рая — свят, в който човек ще се възбужда при вида на лястовичка и в който той, Томаш, ще може да обича Тереза, без да бъде смущаван от агресивния идиотизъм на секса.

Заспа.

В съня му няколко полуголи жени се мотаеха около него, а той се чувстваше уморен. За да избяга от тях, отвори вратата към съседната стая. Там видя легло, а на него момиче. И тя беше полугола, само по пликчето. Лежеше на хълбок и се подпираше на лакът. Гледаше го с усмивка, сякаш бе знаела, че ще дойде.

Томаш пристъпи към нея. Заливаше го вълна от безкрайно щастие, че най-сетне я е намерил тук и може да бъде с нея. Седна на крайчеца на леглото, каза ѝ нещо, тя му отвърна. Излъчваше спокойствие, жестовете ѝ бяха бавни и грациозни. Томаш винаги бе мечтал за такива спокойни жестове. Точно това женско спокойствие му бе липсвало цял живот.

Но точно тогава той се плъзна от съня към събуждането. Озова се в онази ничия земя, където човек вече не спи, но още не е буден. Изпадна в ужас, че момичето се стопява пред очите му, и си казваше: „За Бога, не бива да я изгубя!“ Отначало се мъчеше да си спомни кое е момичето, къде я е срещал в действителност, какво е имало между тях. Как е възможно да не си спомня, след като толкова добре я познава? Обещаваха си, че още същата сутрин ще ѝ се обади. Но веднага се уплаши, че не може да ѝ се обади, защото не помни името ѝ. Как може да забрави името на някого, когото познава толкова добре? Скоро вече беше почти буден, лежеше с отворени очи и си казваше: къде съм? Да, в Прага, но дали това момиче изобщо е от Прага? Дали не съм я срещал някъде другаде? Не е ли от Швейцария? Мина още време, докато осъзнае, че не познава момичето, че то не е нито от Швейцария, нито от Прага, че това е момиче от съня му и от никъде другаде.

Толкова се развълнува, че седна в леглото. Тереза дишаше дълбоко до него. Томаш мислеше за това, че момичето от съня му не прилича на нито една от жените, които е срещал през живота си. Момичето, което му се бе сторило толкова близко и познато, се бе оказало свършено непознато. Но именно за нея бе мечтал винаги. Ако някъде съществуваше негов личен Рай, то в този Рай той би трябвало

да живее редом с нея. Жената от съня е „Es muss sein!“ на неговата любов.

Спомни си известния мит от „Пир“ на Платон. Отначало хората били хермафродити. Бог ги разделил на две половини, които оттам насетне се скитат по света и се търсят. Любовта е копнеж по нашата изгубена половина.

Да допуснем, че е така: всеки от нас има някъде по света партньор, с когото някога са образували едно тяло. Втората половина на Томаш беше сънуваното от него момиче. Само че на човек не му е съдено да намери другата си половина. Вместо това му пращат в кошница по водите Тереза. Но какво ще стане, когато той наистина срещне отредената за него жена, своята втора половина? Кого ще предпочете? Жената от кошницата или жената от Платоновия мит?

Томаш си представи, че живее в един идеален свят с момичето от съня. Покрай отворените прозорци на тяхната къща минава Тереза. Тя е сама, спира се на тротоара и оттам вперва в Томаш безкрайно тъжен поглед. И той не може да издържи на този поглед. Отново чувства нейната болка в собственото си сърце! Отново е пленник на съчувствието и пропада в Терезината душа като в пропаст. Изскача през прозореца. Но тя му казва горчиво да си остане там, където се чувства щастлив, и прави онези резки, неовладени жестове, които винаги са го дразнели и не са му харесвали. Улавя нервните ѝ ръце, стиска ги в дланите си, за да ги успокои. И знае, че по всяко време ще остави дома на своето щастие, своя рай, където живее с момичето от съня, че ще измени на „Es muss sein!“ на своята любов, за да тръгне с Тереза, жената, родена от шест смешни случайности.

Все още седеше в леглото и се взираше в жената, която лежеше до него и стискаше в съня си ръката му. Обичаше я безмерно. Навярно в този миг сънят ѝ е бил съвсем лек, защото тя отвори очи и го погледна стреснато.

— Какво гледаш? — попита.

Той знаеше, че не бива да я доразбужда, а трябва да я върне обратно в съня; затова се опита да ѝ отговори така, че думите му да породят в нейната мисъл картината на нов сън.

— Гледам звездите — каза.

— Не лъжи, че гледаш звездите. Нали видях, че гледаш надолу.

— Защото сме в самолет. Звездите са под нас — отвърна Томаш.

— Аха, в самолет — промълви Тереза. Стисна още по-здраво ръката на Томаш и отново потъна в сън. Той знаеше, че сега тя гледа надолу през кръглия илюминатор на самолет, който лети високо над звездите.

ШЕСТА ЧАСТ
ВЕЛИКИЯТ ПОХОД

1

Едва в хиляда деветстотин и осемдесета година можахме да прочетем в „Сънди Таймс“ как точно е умрял синът на Сталин, Яков. Като пленник в немски военнопленнически лагер през Втората световна война го сложили да живее заедно с английски офицери. Ползвали общ клозет. Синът на Сталин не го почиствал след себе си. На англичаните не им било приятно да гледат клозета омазан с лайна, пък били те и лайната на сина на най-могъщия човек в света по онова време. Направили му забележка. Той се засегнал. Отново и отново му правили забележка, настоявали да си чисти клозета. Той се ядосвал, карал се, бил се. Накрая поискал да говори с коменданта на лагера, който да реши спора. Но надутият немец отказал да разговаря за лайна. Синът на Сталин не могъл да понесе това унижение. Крещейки до небесата страховити руски псувни, той се затичал към телените мрежи, по които течал електрически ток. Хвърлил се върху тях. Тялото му, което никога вече нямало да мърси клозета на англичаните, увиснало върху телта.

На сина на Сталин не му е било лесно. Баща му го зачепал с жена, която впоследствие, съдейки по всичко, застрелял. Следователно младият Сталин е бил син Божии (защото са почитали баща му като Бог), но същевременно е бил низвергнат от баща си. Хората се боели от него двойно: можел да им причини нещастие с властта си (нали бил син на Сталин), но и с приятелството си (бащата можело да накаже вместо низвергнатия си син неговите приятели).

Низвергнат и привилегирован, щастлив и нещастен, никой не е усещал по-добре от него колко взаимозаменяеми са тези антиподни понятия; никой не е знаел по-добре от него, че само една крачка дели двата полюса на човешкото битие.

После, в самото начало на войната, немците го пленили, а други пленници, представители на народ, който открай време му бил органически противен с непонятната си затвореност, го обвинили в нечистоплътност. Той, който носи на плещите си върховната драма (да бъде едновременно син Божии и низвергнат ангел), сега да бъде осъждан не за нещо възвишено (отнасящо се до Бога и до ангелите), а за едно лайно? Нима върховната драма е толкова главозамайващо близка до най-ниската драма?

Главозамайващо близка ли? Нима близостта може да причини главозамайване?

Може. Когато северният полюс се доближи плътно до южния, земното кълбо изчезва и човек се озовава в празно пространство, което му причинява замаяване, и нещо неудържимо го тегли да полети надолу.

Ако да си низвергнат и привилегирован е едно и също, ако няма разлика между възвишеното и низкото, ако Божият син може да бъде осъждан заради едно лайно, значи човешкото битие губи своите измерения и става непосилно леко. И в същия този миг синът на Сталин хуква към смъртоносните телени мрежи, за да хвърли върху тях тялото си като върху блюдо на везни, което стърчи плачевно във

висините, повдигнато от безкрайната лекота на изгубилия измеренията си свят.

Синът на Сталин е пожертвал живота си заради лайно. Но смъртта заради лайно не е безсмислена смърт. Немците, пожертвали живота си, за да разширят своята империя на изток, руснаците, загинали, за да простре тяхната държава властта си още по на запад, тези хора са умирали в името на един идиотизъм и тяхната смърт не е нито значима, нито смислена. Затова пък сред всеобщия идиотизъм на войната смъртта на Сталиновия син е единствената метафизична смърт.

3

Като малък разглеждах Вехтия завет, адаптиран за деца и илюстриран с гравюри на Гюстав Доре, и видях там Господ Бог на един облак. Стар човек с очи, нос и дълга брада. Казах си, че щом има уста, значи трябва да яде. А щом яде, трябва да има черва. Но тази мисъл веднага ме стресна, защото, нищо че бях дете от не особено набожно семейство, долавях, че представата за божиите черва е кошунствена.

Без да имах каквито и да било познания по теология, съвсем спонтанно, още като дете проумях несъвместимостта на лайното и Бога, а оттук и съмнителността на основната теза на християнската антропология, според която Бог е създал човека по свой образ и подобие. Може да е вярно или едното, или другото: или човек е създаден по подобие на Бога и следователно Бог има черва, или Бог няма черва и тогава човек не е като него.

Някогашните гностици са виждали това противоречие също тъй добре, както аз, когато бях петгодишен. Валентин, един от най-видните сред тях, за да разреши този проклет проблем, твърди през втори век, че Исус „е ял, пил, но не е отделял изпражнения“.

Лайното е по-сложен теологически проблем от злото. Бог е дал на човека свобода и щом е така, можем в края на краищата да приемем, че не е отговорен за престъпленията на хората. Но отговорност за лайното носи изцяло онзи, който е създал човека.

През четвърти век свети Йероним изобщо не допускал мисълта, че Адам и Ева са се сношавали в Рая. Йоханес Скот Еригена, големият теолог на девети век, противно на него смятал това за напълно възможно. Обаче той си представял, че членът на Адам се вдигал горедолу така, както се вдига ръка или крак — тоест когато и както пожелаел Адам. Нека не търсим в тази представа вечната мечта на страхувания се от импотентност мъж. Идеята на Еригена има друг смисъл. Ако членът може да се вдига просто по команда от мозъка, това означава, че възбудата е нещо излишно в света. Членът се изправя не защото сме възбудени, а защото така сме му наредили. Онова, което според големия теолог е несъвместимо с Рая, не е сношението и свързаната с него наслада. Възбудата е тази, която няма място в Рая. Запомнете добре това: в Рая е съществувала насладата, но не и възбудата.

В разсъжденията на Еригена можем да открием ключ към своеобразно теологическо оправдание (иначе казано, теодицея) на лайното. Докато все още не е бил изгонен от Рая, човекът или (подобно на Исус в представите на Валентин) не е отделял изпражнения, или, което изглежда по-правдоподобно, лайното не се е смятало за нещо гнусно. С изгонването от Рая Бог е дал на човека да познае погнусата. Човекът започнал да прикрива онова, от което се срамувал, и в миговете, когато повдигал булото, бивал заслепен от велико сияние. Така много скоро след погнусата той познал и възбудата. Без лайното (в буквалния и в преносния смисъл) сексуалната любов нямаше да съществува такава, каквато я познаваме: съпроводена от неудържимо туптене на сърцето и заслепение на сетивата.

В третата част на този роман разказах как полуголата Сабина стоеше с бомбето на главата до облечения Томаш. Тогава премълчах нещо. Докато стоеше пред огледалото и тази унижителна за нея сцена я възбуждаше, тя ненадейно си представи как Томаш я слага, както си е с бомбето, да седне на клозетната чиния и тя си изпразва червата под неговия поглед. В същия миг сърцето ѝ се разтуптя силно, съзнанието

й се замъгли, тя събори Томаш на килима и почти веднага закрепя от
удоволствие.

Спорът между онези, които твърдят, че светът е бил сътворен от Господ, и онези, които смятат, че той е възникнал от само себе си, се отнася до нещо, което не се побира в рамките на нашия разум и опит. Много по-реална е разликата между онези, които се отнасят скептично към битието такава, каквото е дадено на човека (без значение как и от кого), и онези, които приемат това битие без уговорки.

В дъното на всички европейски вярвания, били те религиозни или политически, стои първата книга на Вехтия завет, Битие, от която излиза, че светът е бил сътворен правилно, че битието е добро и следователно трябва да се множим. Нека да наречем тази изначална вяра *категорично приемане на битието*.

Ако съвсем доскоро думата „лайно“ беше заменяна с многоточие, това не ставаше по морални съображения. Нали няма да седнете да убеждавате някого, че лайното е неморално! Неприемането на лайното е метафизично. Моментите на дефекация са ежедневно доказателство за неприемливостта на Сътворението. Или — или: или лайното е приемливо (и в такъв случай трябва да спрем да се заключваме в клозета!), или сме създадени по неприемлив начин.

От това следва, че естетическият идеал, съответстващ на *категоричното приемане на битието*, е светът, в който лайното е отречено и всички се държат така, сякаш то не съществува. Този естетически идеал се нарича кич.

Това е немска дума, появила се в средата на сантименталния деветнайсети век и проникнала по-късно във всички езици. Но поради честата ѝ употреба се е изтрил първоначалният и метафизичен смисъл, тоест: кичът е абсолютно отрицание на лайното, в буквален и преносен смисъл. Кичът изключва от зрителното си поле всичко онова в човешкото битие, което е органически неприемливо.

Първият вътрешен бунт на Сабина против комунизма имаше етичен, а не естетически характер. Това обаче, което я отблъскваше, далеч не беше толкова грозотата на комунистическия свят (съсипаните замъци, превърнати в краварници), колкото маската на красота, която този строй си слагаше, или с други думи комунистическият кич. Негов модел е празникът, наречен Първи май.

Сабина беше виждала първомайски манифестации по времето, когато хората все още бяха въодушевени или поне старателно се преструваха на такива. Жените бяха облечени в блузи с цветовете на националния трибагренник и бяха подредени така, че гледани от балконите и прозорците, образуваха различни фигури: петолъчки, сърца, букви. Между отделните блокове на манифестиращите крачеха малки оркестри и свиреха маршове. Когато шествието наближеше трибуната, и най-отегчените физиономии засияваха в усмивки, сякаш искаха да докажат, че се радват както трябва, или по-точно, че *приемат* както трябва. И не ставаше въпрос само за политическо приемане на комунизма, а за приемане на битието като такова. Първомайският празник черпеше от дълбокия кладенец на *категоричното приемане на битието*. Неписаният, неизречен лозунг на манифестацията не беше „Да живее комунизмът!“, а „Да живее животът!“. Силата и коварството на комунистическата политика идваха от това, че тя си беше присвоила този лозунг. Именно тази идиотска тавтология („Да живее животът!“) привличаше в редиците на комунистическата манифестация и хора, безразлични към постулатите на комунизма.

Десет години по-късно (тогава тя вече живееше в Америка) един приятел на нейни приятели, американски сенатор, я караше с огромния си автомобил. На задната седалка се тъпчеха четири деца. Сенаторът спря; децата изскочиха и се затичаха по голямата поляна към оградата на стадиона, където имаше изкуствена пързалка. Сенаторът продължи да седи зад волана, загледан мечтателно в четирите тичащи фигурки, а после се обърна към Сабина:

— Погледнете ги! — Той описа с ръка кръг, който трябваше да обхване целия стадион, поляната и децата. — За мен това е щастието.

В думите му имаше не само радост от това, че децата тичат и тревата расте, но и проява на разбиране към жената, дошла от една комунистическа страна, където според убежденията на сенатора тревата не расте, а децата не тичат.

Но точно в този момент Сабина си представи този сенатор на трибуната на централния пражки площад. Върху лицето му бе изписана онази усмивка, която комунистическите държавни мъже адресираха от висотата на своята трибуна към също тъй усмихващите се граждани долу в редиците на манифестацията.

Откъде знаеше сенаторът, че децата означават щастие? Нима виждаше какво става в душите им? Ами ако в мига, когато изчезнаха от погледите им, три от тях са се нахвърлили върху четвъртото и са започнали да го бият?

Сенаторът имаше един-единствен аргумент в полза на своето твърдение: чувствата си. Там, където говори сърцето, възраженията на разума са неприлични. В царството на кича властва диктатурата на сърцето.

Разбира се, вдъхновените от кича чувства трябва да са такива, че да могат да се споделят от много хора. Ето защо кичът не може да се базира на необичайна ситуация, а само на архетипи, набити в главите на хората: неблагодарната дъщеря, изоставения баща, тичащите по тревата деца, родината, на която някой е изменил, спомена за първата любов.

Кичът извиква непосредствено една след друга две сълзи на вълнение. Първата сълза казва: колко е хубаво, дечицата тичат по тревата!

Втората сълза казва: колко е хубаво заедно с цялото човечество да се умиляваш от тичащите по тревата дечица!

Едва тази втора сълза прави от кича кич.

Братството на всички хора по света може да се изгради само върху кича.

Най-добре знаят това политиците. Щом видят наблизено фотоапарат, веднага изприпкват до най-близкото дете, за да го вдигнат високо на ръце и да го целунат по бузката. Кичът е естетическият идеал на всички политици, на всички политически партии и движения.

В обществото, където съществуват паралелно различни политически течения и всяко от тях разрушава влиянието на другите или го ограничава, все пак криво-ляво можем да се изплъзнем от инквизицията на кича; отделният индивид може да запази индивидуалността си, а творецът — да създаде неочаквана творба. Там обаче, където цялата власт е притежание на едно-единствено политическо течение, веднага се озоваваме в царството на *тоталитарния* кич.

Думата „тоталитарен“ означава, че всичко, което нарушава кича, бива изхвърлено от живота: всяка проява на индивидуализъм (доколкото всяка отлика е плюнка в лицето на усмихващото се братство), всяко съмнение (защото онзи, който започне да се съмнява в дребните неща, рано или късно ще се усъмни в живота изобщо), иронията (защото в царството на кича всичко трябва да се приема абсолютно сериозно), но също така и изоставилата семейството си майка, и мъжът, който предпочита мъжете пред жените и така застрашава светия призив „плодете се и се множете“.

От тази гледна точка можем да приемем така наречения Гулаг за септична яма, в която тоталитарният кич изхвърля своите отпадъци.

Първото десетилетие след Втората световна война беше време на най-страшен сталински терор. Тогава арестуваха заради някаква глупост бащата на Тереза и изхвърлиха десетгодишното момиченце от апартамента. По същото време двайсетгодишната Сабина следваше в Академията за изящни изкуства. Професорът по марксизъм разясняваше пред нея и колегите и следния постулат на социалистическото изкуство: съветското общество е отишло толкова напред, че там основният конфликт вече не е между доброто и злото, а между доброто и по-доброто. Излиза, че лайното (тоест онова, което е органически неприемливо) може да съществува само „при ония отгатак“ (примерно в Америка) и само оттам, отвън, като чуждо тяло (примерно под облика на шпиони) да проникне в света на „добрите и по-добрите“.

И наистина съветските филми, които именно през онова най-жестоко време бяха залели кината на всички комунистически страни, бяха обвеяни от невероятна невинност. Най-големият конфликт, който можеше да възникне между двама руснаци, беше любовното недоразумение: той подозираше, че тя вече не го обича, и тя си мислеше същото за него. Накрая те се хвърляха в обятията си и се обливаха в сълзи на щастие.

Днес тези филми традиционно се тълкуват така: те показвали комунистическия идеал, докато комунистическата реалност била по-лоша.

Сабина се бунтуваше против едно такова тълкуване. Когато си представяше, че светът на съветския кич може да стане реалност и на нея може да и се наложи да живее в него, студени тръпки пробягваха по гърба ѝ. Без сянка от колебание би предпочела живота в реалния комунистически режим, с всичкия му тормоз и опашките за месо. В реалния комунистически свят може да се живее. Но в света на осъществения комунистически идеал, в този свят на ухилени идиоти, с които не би могла да размени и дума, Сабина би умряла от ужас най-късно след седмица.

Мисля, че чувството, което събуждаше у Сабина съветският кич, е сродно на ужаса, който изживя Тереза, сънувайки, че марширува с голи жени покрай басейна и е принудена да пее бодри песни. Под повърхността се полюшваха трупове. Тереза не можеше да се обърне към никоя от жените дори с едничка дума, с едничък въпрос. Би чула в отговор само следващия куплет от песента. Не можеше дори тайно да намигне на някоя. Веднага щяха да почнат да я сочат на мъжа, застанал в коша над басейна, за да я застреля.

Сънят на Тереза показва истинската функция на кича: кичът е параван, закриващ смъртта.

В царството на тоталитарния кич отговорите са дадени отнапред и изключват всякакви въпроси. Оттук следва, че истинският противник на тоталитарния кич е питащият човек. Въпросът е като нож, който разрязва платното на изрисувания декор, за да можем да надзърнем какво се крие зад него. Впрочем точно така Сабина беше обяснила някога на Тереза смисъла на своите картини: отпред е понятната лъжа, а отзад прозира непонятната истина.

Само че онези, които воюват срещу така наречените тоталитарни режими, трудно могат да воюват само с въпроси и съмнения. Те също трябва да имат свои ценности и простички истини, които да могат да бъдат разбрани от колкото се може повече хора и да изтръгнат сълзи от тях.

Веднъж някаква политическа организация в Германия направи изложба на Сабина. Тя взе каталога: на корицата имаше нейна снимка, а през нея — нарисувани телени мрежи. Вътре беше напечатана биографията ѝ, която бе заприличала на житие на мъченица или светица: страдала, борила се срещу неправдите, била принудена да напусне изтерзаната си родина и сега продължава да се бори. „Със своите картини тя воюва за свободата“, беше последното изречение от текста.

Сабина протестира, но не я разбраха.

— Какво, не е ли вярно, че при комунизма модернистичното изкуство се преследва?

Сабина каза сърдито:

— Моят враг не е комунизмът, а кичът!

След този случай тя започна да забулва своята биография с мистификации и когато след време се озова в Америка, успя дори да скрие, че е чехкиня. Това беше само отчаян опит да се спаси от кича, в който хората искаха да превърнат нейния живот.

Сабина стоеше пред статива, на който бе прикрепено започнато платно. В едно кресло зад гърба ѝ седеше възрастен мъж и следеше с очи всяко движение на нейната четка.

По едно време той си погледна часовника.

— Струва ми се, че вече трябва да тръгваме — каза.

Сабина остави настрана палитрата и отиде в банята да се измие. Старецът стана и се приведе да вземе подпряния на масата бастун. От ателието се излизаше направо на поляната. Здравчаваше се. На двайсетина метра от вратата се издигаше бяла дървена къща. Два прозореца на приземния ѝ етаж светеха. Тези два прозореца, светещи в гаснещия ден, умиляваха Сабина.

През целия си живот бе твърдяла, че нейният враг е кичът. Но нима не го носеше у себе си? Нейният кич беше представата за дома мирен, сладък, хармоничен, стопанисван от добрата майчица и умния татко. Тази представа се бе загнездила у Сабина след смъртта на родителите ѝ. Колкото повече се отдалечаваше животът ѝ от този сладостен идеал, толкова повече се поддаваше тя на неговото очарование и на няколко пъти се беше просълзявала, докато гледаше по телевизията сантиментален филм, в който неблагоприятната дъщеря прегръща изоставения си баща, а в гаснещия ден припламват прозорците на щастливия дом.

Бяха се запознали със стареца в Ню Йорк. Той беше богат и обичаше живописата. Живееше със също тъй старата си жена в една селска къща. Срещу къщата имаше някогашна конюшня. Възрастният мъж я превърна в ателие за Сабина, покани я там да рисува и по цели дни следеше с очи движенията на четката ѝ.

Сега тримата вечеряха заедно. Старицата се обръщаше към Сабина с „дъще“, но съдейки по всичко, беше тъкмо обратното: Сабина беше нещо като майка на тези две деца, които я обожаваха, възхищаваха ѝ се и бяха готови да ѝ се подчиняват, стига тя да пожелаеше да им заповядва.

Нима на прага на старостта бе намерила родителите си, от чиято опека се бе изтръгнала като момиче? Или най-после бе намерила децата, които никога не бе имала?

Знаеше добре, че това е илюзия. Че пребиваването ѝ у старците не е нищо друго, освен кратка почивка. Възрастният господин беше сериозно болен, а жена му след неговата смърт щеше да замине при сина си в Канада. Сабининият път на измени щеше да продължи и сред непосилната лекота на битието от време на време щеше да отеква, бликнала от дъното на душата ѝ, смешната сантиментална песничка за два светещи прозореца, зад които живее едно щастливо семейство.

Тази песен я умилява, но Сабина не взима умилението си на сериозно. Тя знае прекалено добре, че песента е една красива лъжа. В мига, когато кичът бива разпознат като лъжа, той прескача в контекста на не-кича. По този начин изгубва авторитарната си власт и е умилителен като всяка друга човешка слабост. Защото никой от нас не е свръхчовек, та да избегне изцяло кича. Колкото и да го презираме, кичът е част от човешката орисия.

Източник на кича е категоричното приемане на битието.

Но кое стои в основата на битието? Бог? Човекът? Борбата? Любовта? Мъжът? Жената?

По този въпрос има различни мнения, затова има и различни видове кич: католически, протестантски, еврейски, комунистически, фашистки, демократически, феминистки, европейски, американски, национален, интернационален.

От времето на Великата френска революция едната половина от Европа се нарича *левица*, а другата си е спечелила наименованието *десница*. Почти невъзможно е едните или другите да бъдат дефинирани чрез определени теоретични принципи, на които се опират. И в това няма нищо странно: политическите движения не почиват на рационални платформи, а на представи, образи, думи, архетипите, чиято съвкупност формира един или друг *политически кич*.

Представата за Великия Поход, от която се опиянява Франц, е политически кич, който сплотява ляво настроените хора от всички времена и течения. Великият Поход — това е онзи прекрасен път напред и все напред, пътят към братството, към равенството, към справедливостта, към щастието и още по-нататък, през всички препятствия, защото препятствия са нужни, ако походът трябва да стане Велик Поход.

Диктатура на пролетариата или демокрация? Отхвърляне на потребителското общество или увеличаване на производството? Гилотина или отменяне на смъртното наказание? Това няма никакво значение. Онова, което прави привърженика на левицата такъв, не е една или друга теория, а способността му да превърне която и да било теория в елемент от кича, наречен Велик Поход към бъдещето.

Разбира се, Франц не е човек на кича. Представата за Великия Поход играе в неговия живот приблизително същата роля, каквато играе сантименталната песен за двата светещи прозореца в живота на Сабина. За коя ли политическа партия гласува той? Боя се, че изобщо не гласува и в деня на изборите предпочита да иде на излет в планината. Естествено, това не означава, че Великият Поход е престанал да го вълнува. Прекрасно е да мечтае, че е частица от маршируващите колони, които прекосяват вековете, и Франц никога няма да забрави тази прекрасна мечта.

Един ден му телефонираха приятели от Париж. Организирали поход до Камбоджа и го канеха да вземе участие в него.

По онова време Камбоджа беше преживяла гражданската война, американските бомбардировки, изстъпленията на местните комунисти, изтребили една пета от народа си, и накрая окупацията от страна на съседен Виетнам, който пък по това време не беше нищо друго, освен оръдие на Русия. В Камбоджа цареше глад и хората измираха, лишени от медицинска помощ. Световната здравна организация вече много пъти беше настоявала да се разреши на нейни представители да влязат в страната, но виетнамците не разрешаваха. Затова видни западни интелектуалци решиха да тръгнат пеша към камбоджанските граници и чрез този голям спектакъл, разигран пред очите на целия свят, да издействат достъп на лекарите в окупираната страна.

Приятелят, който се обади на Франц, беше един от онези, с които той някога беше манифестирал по парижките улици. В първия момент поканата го запали, но после погледът му попадна върху студентката с големите очила. Тя седеше в креслото срещу него и очите ѝ изглеждаха още по-големи зад кръглите лещи. На Франц му се стори, че тези очи го молят да не заминава никъде. И той се извини на приятеля си, че не може да се включи в акцията.

Но още щом остави слушалката, съжали за решението си. Вярно, беше угодил на земната си любовница, но беше пренебрегнал небесната си любов. Нима Камбоджа не беше вариант на родината на

Сабина? Страна, окупирана от комунистическите войски на своята съседка? Страна, върху която се бе стоварил юмрукът на Русия! На Франц изведнъж започна да му се струва, че полузабравеният приятел му е позвънил по таен знак от Сабина.

Небесните създания знаят и виждат всичко. Ако Франц вземеше участие в този поход, Сабина щеше да го гледа и да му се радва. Щеше да разбере, че и е останал верен.

— Ще се разсърдиш ли, ако все пак замина? — попита Франц очилатото си момиче, което смяташе всеки ден без него за изгубен, но не можеше да му откаже нищо.

След няколко дни той се озова в голям самолет на едно от парижките летища. В самолета имаше двайсет лекари, с тях петдесетина интелектуалци (професори, писатели, депутати, певци, артисти, кметове), а всички те се придружаваха от четиристотин журналисти и фотографи.

Самолетът кацна в Бангкок. Четиристотин и седемдесетте лекари, интелектуалци и журналисти се запътиха към голямата зала на интерхотела, където вече ги очакваха други лекари, артисти, певци и филолози плюс още неколкостотин журналисти с бележници, магнетофони, фотоапарати и кинокамери. На най-видно място в залата бе поставен подиум, върху него дълга маса, а около масата седяха двайсетина американци, които вече бяха започнали да ръководят срещата.

Френските интелектуалци, с чиято група се движеше Франц, се чувстваха пренебрегнати и унижени. Походът към Камбоджа беше тяхна идея, а ето че сега американците със завидна непринуденост бяха взели нещата в свои ръце, при това говореха на английски и през ум не им минаваше, че някой французин или датчанин може да не ги разбере. То се знае, датчаните отдавна са забравили, че някога са били нация, тъй че от всички европейци да протестират се осмелиха само французите. Бяха толкова принципни, че отказаха да протестират на английски и се обърнаха към американците в президиума на родния си език. Американците на свой ред реагираха на думите им с приветливи и изразяващи съгласие усмивки, защото не разбираха нито дума. Накрая на французите не им остана нищо друго, освен да формулират възражението си на английски: „Защо на тази среща се говори само на английски, щом тук има и французи?“

Американците останаха крайно изненадани от една толкова странна забележка, но не престанаха да се усмихват и се съгласиха всички речи и изказвания да се превеждат. Дълго търсиха преводач, за да може срещата да продължи. После всяко изречение прозвучаваше на английски и на френски, тъй че срещата се удължи двойно и дори повече, защото всички французи знаеха английски, прекъсваха преводача, поправяха го и спореха за всяка дума.

Кулминация на срещата беше мигът, когато на подиума се качи една прочута американска актриса. Заради нея в залата нахлуха още фотографи и оператори и след всяка изречена от актрисата сричка се

чуваше щракване на апарат. Актрисата говореше за страдащите деца, за варварството на комунистическата диктатура, за правото на сигурност, за заплахата, надвиснала над традиционните ценности на цивилизования свят, за неприкосновената свобода на човешкия индивид и за президента Картър, който бил много огорчен от събитията в Камбоджа. При последните думи тя се разплака.

В този миг се изправи един млад френски лекар с рижи мустаци и се развика:

— Ние сме тук, за да тръгнем да лекуваме умиращи! Не сме дошли да прославяме президента Картър! Това да не ви е някакъв пропаганден американски цирк! Не дойдохме да протестираме против комунизма, а да лекуваме болни!

Към мустакатия лекар се присъединиха и други французи. Преводачът се уплаши и не посмя да преведе репликите им. По тази причина двайсетте американци в президиума и сега ги гледаха с усмивки, пълни със симпатия, а мнозина от тях кимаха утвърдително. Един дори вдигна юмрук, защото знаеше, че европейците обичат да правят този жест в моменти на колективна еуфория.

Как изобщо е възможно това: интелектуалци с леви убеждения (защото тъкмо от тях беше лекарят с рижия мустак) да организират въодушевено поход срещу интересите на една комунистическа страна при положение, че до този момент комунизмът винаги е бил смятан за нещо иманентно свързано с левицата?

Откакто престъпленията на страната, наречена Съветски съюз, станаха прекалено скандални, симпатизантът на левицата можеше да избира между две възможности: или да плюе на досегашния си живот и да престане да марширува, или (с по-големи или с по-малки съмнения и задръжки) да причисли Съветския съюз към пречките по пътя на Великия Поход и да продължи да марширува.

Мисля, вече казах, че това, което прави левицата левица, е кичът на Великия Поход. Идентичността на кича не идва от политическата стратегия, а от образите, метафорите, речника. Тогава значи е възможно да надмогнеш навика си и да тръгнеш на поход срещу интересите на една комунистическа страна. Но не е възможно да подмениш една дума с други думи. Можеш да се заканваш с юмрук на виетнамската армия. Но не можеш да крециш към нея „Позор за комунизма!“. Защото „Позор за комунизма!“ е лозунг на враговете на Великия Поход, а пък този, който не иска да изгуби собственото си лице, трябва последователно да отстоява своя собствен кич в най-чистия му вид.

Казвам всичко това само за да хвърля светлина върху недоразумението между френския лекар и американската актриса, която в своята егоцентричност сметна, че е станала жертва на завист или женомразство. Докато в действителност французинът беше проявил тънък естетически усет: думи като „президентът Картър“, „нашите традиционни ценности“, „варварството на комунизма“ бяха заети от речника на американския кич и нямаха абсолютно нищо общо с кича на Великия Поход.

На другата сутрин всички се качиха на автобуси и прекосиха Тайланд, докато стигнаха близо до границата с Камбоджа. Вечерта спряха в малко селце, където за тях бяха наети няколко наколни жилища. Понеже реката прииждаше често и имаше опасност от наводнение, хората бяха принудени да живеят горе, докато долу, между коловете, се блъскаха в теснотията свине.

Франц спа в една стая с четирима други професори. В просъница чуваше отдолу грухтенето на свинете, а до себе си — хъркането на прочутия математик.

Сутринта всички отново се качиха на автобусите. На два километра от границата се наложи да слязат, защото по-нататък не се допускаха превозни средства. Там имаше само едно тясно шосе, водещо до граничния пункт и охранявано от войска. На това място автобусите спряха. Когато слязоха от тях, французите установиха, че американците пак са ги изпреварили и вече чакат строени в челото на колоната. Дойде най-тежкият момент. Отново се появи преводачът и започна голяма караница. Накрая се споразумяха: отпред застанаха един американец, един французин и камбоджанската преводачка. След тях вървяха лекарите и чак тогава всички останали; американската актриса остана на опашката.

Шосето беше тясно и от двете му страни се простираха минни полета. На всяка крачка се натъкваха на гранично заграждение: два бетонни блока с бодлива тел и тесен проход между тях. Налагаше се да се движат в индийска нишка.

На около пет метра пред Франц вървеше прочут немски поет и поп певец, написал до този момент цели деветстотин и трийсет песни за мира и против войната. Той носеше на дълъг прът бяло знаме, което отиваше на черната му брада и го открояваше сред останалите.

Покрай дългата колона подтичваха фотографи и кинооператори. Щракаха и бръмчаха с камерите си, изтичваха отпред, спираха, отдръпваха се малко, приклякваша, отново ставаха и пак изпреварваха колоната. От време на време извикваха по име някой известен мъж или

жена, те неволно се обръщаха по посока на гласа и фотографите натискаха копчето.

Всички имаха предчувствие, че нещо ще се случи. Хората забавяха крачка и се оглеждаха назад.

Американската актриса, на която бяха отредили място в края на колоната, не желаше да търпи повече това унижение и реши да мине в атака. Затича се. Също както при бягането на пет хиляди метра бегачът, който дотогава е пестял силите си и се е държал в края на основната група, изведнъж се устремява напред и изпреварва всички останали състезатели.

Мъжете се усмихваха смутено и правеха път на славната атлетка, за да подпомогнат нейната победа, но жените крещяха: „Върнете се на мястото си! Това да не е парад на филмови звезди!“

Ала актрисата не се уплаши и продължи да подтичва напред, придружена от петима фотографи и двама кинооператори.

Тогава една френска професорка по лингвистика я улови за китката ѝ и каза (на кошмарен английски):

— Това е поход на лекари, които искат да лекуват смъртно болни камбоджанци, а не е спектакъл за филмови звезди!

Актрисата не беше достатъчно силна, за да изтръгне ръката си от хватката на професорката по лингвистика. Затова отвърна (на отличен английски):

— Я се разкарайте! Аз съм била на стотици такива акции! Навсякъде е добре да има звезди! На нас това ни е работата! Това е наш морален дълг!

— Ама че лайно! — възкликна професорката по лингвистика (на отличен френски).

Американската актриса я разбра и се разплака.

— Стой така! — извика ѝ един оператор и коленичи пред нея. Актрисата се втрени в обектива му, а сълзите се търкаляха по бузите ѝ.

Най-после професорката по лингвистика пусна китката ѝ. В същия момент я повика по име немският певец с черната брада и бялото знаме.

Американската актриса никога не беше чувала за певеца, но в мигове на унижение беше по-възприемчива от обикновено към проявите на симпатия и затова се затича към него. Той прехвърли пръта на знамето в лявата си ръка, а с дясната прегърна актрисата през раменете.

Около двойката продължаваха да подскачат оператори и фотографи. Един прочут американски фотограф се опита да улови във визъора на апарата си техните лица заедно със знамето, но това не беше лесно, тъй като прътът на знамето беше много дълъг. Затова фотографът побягна заднишком и навлезе в оризовата нива. Случи се така, че настъпи мина. Чу се гръм и разкъсаното му на парчета тяло полетя на всички страни, изпръсквайки с фонтан от кръв европейските интелектуалци.

Певецът и актрисата се вцепениха от ужас. Като се свързеха малко, и двамата вдигнаха очи към знамето. Беше изцапано с кръв. В първия миг и тази гледка ги накара да замръзнат. После погледнаха още няколко пъти плахо нагоре и започнаха да се усмихват. Изпълни ги особена, неизпитвана дотогава гордост, че носят знаме, осветено с кръв. Колоните отново тръгнаха.

Границата минаваше по една малка рекичка, но тя не се виждаше, защото по протежението ѝ се виеше дълга стена, висока около метър и половина, върху която бяха закрепени чували с пясък за тайландските стрелци. Само на едно място стената се прекъсваше. Там над рекичката минаваше мост. Никой не биваше да стъпва на него. На отсрещния бряг беше разположена виетнамска окупационна войска, но не се виждаше. Позициите им бяха идеално замаскирани. Едно обаче беше сигурно: ако някой стъпеше на моста, невидимите виетнамци щяха да открият огън.

Ту един, ту друг от членовете на групата отиваше до стената и се повдигаше на пръсти. Франц се опита да надзърне през пролуката между два чувала, но не можа да види нищо излъска го един от фотографите, убеден, че е в правото си да заеме неговото място.

Франц се огледа назад. Във величествената корона на едно самотно дърво като орляк едри врани бяха накацали седмина фотографи с вперен в отсрещния бряг поглед.

В този момент преводачката, която вървеше най-отпред, доближи до устата си широка фуния и извика на кхмерски към отвъдния бряг на реката:

— Тук има лекари и те молят да им разрешите да стъпят на камбоджанска територия, за да оказват там медицинска помощ. Тяхната акция не е политическа намеса. Водени са само от грижа за живота на хората.

От другия бряг отговориха с невероятна тишина. Толкова пълна, че тревога завладя всички. Само щракането на фотоапаратите прозвучаваше в тази тишина като жужене на някакви екзотични насекоми.

В един миг на Франц му се стори, че Великият Поход е стигнал своя край. Тишината настъпва към Европа и пространството, върху което се разиграва Великият Поход, е само един малък подиум в средата на планетата. Тълпите, които някога са се блъскали в подножието на подиума, отдавна вече са отвърнали лица и Великият

Поход продължава в усамотение, без зрители. Да, казва си Франц, Великият Поход продължава, напук на равнодушието на света, но вече става нервен и трескав, вчера срещу американците, окупирали Виетнам, днес срещу виетнамците, окупирали Камбоджа, вчера в подкрепа на Израел, днес в защита на Палестина, вчера в защита на Куба, утре срещу Куба и винаги срещу Америка, винаги срещу кланетата и винаги в подкрепа на други кланета — Европа марширува и за да не изостане от ритъма на събитията, за да не изпусне нито едно от тях, все повече ускорява ход, тъй че Великият Поход става поход на подтичващи, забързани хора, а сцената се стеснява все повече и повече, докато един ден се превърне в точка без измерения.

Преводачката извика още веднъж своя призив в мегафона. В отговор — отново абсолютна, безкрайно равнодушна тишина.

Франц се огледа. Мълчанието отвъд реката ги удари всичките през лицата като шамар. Дори певецът с бялото знаме и американската актриса са притеснени, смутени, не знаят какво да правят.

Франц внезапно проумя, че до един са смешни, и той, и другите, но това откритие не го разграничаваше от останалите участници в похода, не го изпълваше с ирония, напротив точно сега той изпитваше към тях безгранична любов, каквато изпитваме към обречените. Да, Великият поход отива към своя край, но нима това е причина Франц да му измени? Та нима и собственият му живот не отива към края си? Нима трябва да се надсмива над ексхибиционизма на онези, които бяха придружили храбрите лекари до границата? Какво друго могат да правят всички тези хора, освен да играят театър? Останала ли им е някоя по-добра възможност?

Франц е прав. Сещам се за редактора, който беше организиран подписката за амнистиране на политическите затворници в Прага. Той добре съзнаваше, че тази акция няма да помогне на затворниците. Истинската ѝ цел не беше те да бъдат освободени, а да се покаже, че в тази държава все още има хора, които не се боят. Онова, което правеше редакторът, беше театър. Но той нямаше друга възможност. Не можеше да избира между действието и театъра. Изборът му беше такъв: или да играе театър, или да не прави нищо. Има ситуации, в които хората са осъдени да играят театър. Тяхната битка с безмълвната сила (с безмълвната сила на отвъдния бряг на реката, с полицията, вселила се в безмълвни микрофони по стените) е битка на театрална трупа срещу цяла армия.

Франц видя как приятелят му от Сорбоната вдигна юмрук и го размаха към тишината отсреща.

Преводачката за трети път извика призива си в микрофона.

Тишината, която ѝ отговори и сега, внезапно превърна тревогата на Франц в бяс. Той бе застанал съвсем близо до моста, разделящ Тайланд от Камбоджа, и го завладя неудържимо желание да се втурне по този мост, крещейки до небесата страховити псувни, и да намери смъртта си сред оглушителния пукот на куршумите.

Този внезапен порив на Франц ни напомня нещо; да, напомня ни сина на Сталин, който се втурнал да увисне върху телените мрежи, защото било свръх силите му да гледа как двата полюса на човешкото съществуване се доближават и всеки миг ще се докоснат, а после вече няма да има разлика между възвишеното и низкото, между ангела и мухата, между Бог и лайното.

Франц не можеше да допусне, че блясъкът на Великия Поход е равносилен на смешната суета на участниците в него и че могъщият грохот на европейската история се изгубва без следа сред океана от тишина, тъй че вече няма разлика между историята и мълчанието. В този момент той пожела да сложи върху едното блюдо на везните собствения си живот, за да докаже, че Великият Поход тежи повече от лайното.

Но човек не може да докаже такава неща. На едното блюдо на везните е било лайното, на другото е легнал с цялото си тяло синът на Сталин и стрелката на везните не е помръднала.

Вместо да се остави да го застрелят, Франц наведе глава и тръгна заедно с останалите в индийска нишка обратно към автобусите.

Всички изпитваме необходимост някой да ни гледа. Можем да бъдем разделени на четири категории в зависимост от това под какъв тип поглед искаме да живеем.

Хората от първата категория обичат да бъдат следени от погледа на безкрайно множество безименни очи, с други думи от погледа на публика. Към тази категория спадат немският певец, американската актриса и редакторът с голямата брада. Редакторът бе свикнал със своите читатели и когато един ден руснаците прекратиха издаването на неговия седмичник, той имаше чувството, че диша въздух, в който почти не е останал кислород. Никой не можеше да му замени погледа на непознатите. Сякаш се задушаваше. Докато един ден съобрази, че всяка негова крачка се следи от полицията, че телефонът му се подслушва и дори тайно го фотографират на улицата. Внезапно се бе оказал обграден отвсякъде с безименни очи и от това незабавно започна да диша по-леко. Беше щастлив! Говореше с театрален патос на вградените в стените микрофони. В лицето на полицията той намери своята изгубена публика.

Втората категория съставляват онези, които, за да живеят, се нуждаят от погледите на множество познати очи. Това са неуморимите организатори на коктейли и вечери. Те са по-щастливи в сравнение с хората от първата категория, за които загубата на публиката означава в зрителната зала на живота им да изгаснат всички светлини. А тази загуба рано или късно сполетява почти всеки от тях. Хората от втората категория, обратното, винаги успяват да си осигурят по някой и друг поглед. Вземете за пример Мари-Клод и нейната дъщеря.

Следва третата категория хора, които изпитват нужда постоянно да са пред очите на любимия човек. Тяхното положение е също тъй рисковано, както при първата категория. Един ден очите на любимия човек ще се склопят и в зрителната зала ще настъпи мрак. В тази категория са Тереза и Томаш.

И накрая идва четвъртата категория, най-рядката. Тя обхваща онези, които живеят под въображаемия поглед на отсъстващи хора.

Това са мечтателите. Например Франц. Той пътува към границата на Камбоджа единствено заради Сабина. Автобусът се друсва по тайландското шосе, а Франц чувства как Сабина е втренчила неотклонен поглед в него.

От същата категория е и синът на Томаш. Ще го нарека Шимон. (Сигурно ще е доволен да има библейско име като баща си.^[1]) Очите, за които копнее той, са очите на Томаш. След историята с петицията Шимон беше изключен от университета. Той ходеше с племенницата на един селски свещеник. Ожени се за нея, стана тракторист в кооперативното стопанство, вярващ католик и баща. По едно време научи от някого, че и Томаш живее на село, и се зарадва: съдбата беше привела техните животи в симетрия! Това заключение го окуражи да напише на баща си писмо. Не очакваше отговор. Искаше само Томаш да обърне поглед към живота му.

[1] Томаш и Шимон са чешките съответствия на библейските имена Тома и Симон — Б.пр. ↑

Франц и Шимон са мечтателите в този роман. За разлика от Франц Шимон не обичаше майка си. От ранното си детство се бе стремил към своя баща. Искаше му се да вярва, че някаква несправедливост, извършена спрямо баща му, предшества и обяснява несправедливостта, извършена от баща му спрямо него самия. Никога не изпита гняв към Томаш, защото не желаше да става съюзник на майка си, която постоянно злословеше по негов адрес.

Шимон живя с нея до осемнайсетата си година, а след матурата замина да следва в Прага. По онова време Томаш вече миеше прозорци. Шимон много пъти инсценираше случайни срещи на улицата. Но баща му не спря нито веднъж да си поприказват.

Шимон се сближи с бившия редактор с голямата брада само защото неговата съдба беше сходна с тази на баща му. Името на Томаш беше непознато на редактора. Статията за Едип беше потънала в забвение и редакторът всъщност узна за нея именно от Шимон, когато той му се помоли да се срещнат с Томаш заради петицията. Редакторът се съгласи само за да достави радост на момчето, което обичаше.

Всеки път, щом Шимон се сетеше за тази среща, го обземаше срам. Положително беше направил лошо впечатление на баща си. Докато самият той пък беше харесал Томаш. Спомняше си всяка негова дума и с времето все повече се убеждаваше в правотата му. В съзнанието му най-дълбоко се беше врязало изречението: „Да наказваш онези, които не са знаели какво правят, е варварство.“ Когато чичото на неговото момиче му даде да чете Библията, го впечатлиха думите на Исус: „Отче! Прости им, понеже не знаят що правят.“ Знаеше, че Томаш не е вярващ, но съзираше в сходството на двете изречения таен знак: баща му благославя неговия път.

Живееше на село вече трета година, когато получи писмо, с което Томаш го канеше да му гостува. Срещата мина много добре, Шимон се държеше свободно и изобщо не заекваше. Май дори не забеляза, че с баща му почти не намериха общ език. Около четири месеца по-късно получи телеграма. Томаш и жена му загинали, премазани от камион.

Чак тогава узна за жената, която някога била любовница на баща му, а в момента живеела във Франция. Издири адреса ѝ. И понеже отчаяно се нуждаеше от въображаемо око, което да следи оттук нататък живота му, от време на време ѝ пишеше дълги писма.

До края на живота си Сабина щеше да получава писма от тъжния селски подател. Много от тези писма щяха да останат непрочетени, защото страната, от която идваха, я интересуваше все по-малко и по-малко.

Старият човек почина и Сабина се премести да живее в Калифорния. Още по на запад, още по-далеч от Чехия.

Картините ѝ се продаваха добре, тя обичаше Америка. Но само външната ѝ страна. Вътрешно за нея тя беше един чужд свят. Там, отдолу, нямаше нито един неин дядо, нито един неин вуйчо. Страх я бе, че един ден ще я заковат в ковчег и ще я пуснат долу, в американската земя.

Затова направи завещание, в което изискваше след смъртта тялото ѝ да бъде кремирано, а прахът ѝ пръснат по въздуха. Тереза и Томаш бяха умрели под знака на тежестта. Тя искаше да умре под знака на лекотата. Да стане по-лека от въздуха. Според Парменид това е промяна на отрицателното в положително.

Автобусът спря пред хотела в Бангкок. Никой вече нямаше настроение да организира среща. Хората се разпръснаха на групички из града, някои отидоха да разгледат храмовете, други — на публичен дом. Приятелят от Сорбоната покани Франц да прекарат заедно вечерта, но той искаше да остане сам.

По здрач излезе на улицата. Постоянно мислеше за Сабина и усещаше върху себе си неотклонния ѝ поглед, който винаги го караше да се съмнява в себе си, защото не можеше да разбере какво в действителност си мисли тя. И този път погледът ѝ смути спокойствието му. Дали не му се присмива? Дали не смята култа му към нея за лудост? Дали не иска да му каже, че е крайно време да порасне и да се отдаде изцяло на любовницата, която тя самата му е изпратила?

Пред очите му изплува лицето с големите кръгли очила. Той изведнъж осъзна колко е щастлив със своята студентка. Пътуването до Камбоджа му се стори нелепо и безсмислено. Защо изобщо го беше предприел? Да, сега вече знае. За да проумее най-после, че не демонстрациите, не Сабина, а точно очилатото му момиче е неговият истински живот, единственият истински живот! Беше пътувал дотук, за да разбере, че действителността е нещо повече от мечтата, много повече от мечтата!

В този момент от мрака се отдели човешка фигура и започна да му приказва нещо на непознат език. Франц гледаше човека с някаква смесица от съчувствие и учудване. Непознатият се кланяше, усмихваше се и не спираше да повтаря много настоятелно нещо. Какво ли му казваше? Сякаш го канеше да идат някъде. Да, хвана го за ръка и го поведе. Франц реши, че някой се нуждае от помощта му. Да не би все пак да се окаже, че не е дошъл тук напразно? Че все пак е дошъл моментът наистина да помогне някому в тази страна?

Но ето че до бъривия мъж се изправиха други двама и единият подкани Франц на английски да им даде парите си.

В този момент очилатото момиче изчезна от представите му и Сабина отново впери поглед в него, недействителната Сабина с великата си съдба, Сабина, пред която той се чувстваше тъй дребен. Очите ѝ го гледаха с гняв и недоволство: „Пак ли се остави да те подведат? Пак ли някой злоупотребява с глупашката ти доброта?“

Франц с рязко движение се изплъзна от мъжа, който беше хванал ръкава му. Знаеше, че Сабина винаги бе харесвала силата му. Улови ръката, с която беше посегнал към него вторият мъж. Стисна я здраво и праметна мъжа през рамото си с отлично изпълнена джудистка хватка.

Сега вече беше доволен от себе си. Сабина продължаваше да го гледа. Оттук нататък тя никога повече няма да го види унижен! Никога повече няма да го види да отстъпва! Той никога повече няма да бъде мекушав и сантиментален!

Изпълни го едва ли не радостна ненавист към тези хора, които смятаха да се подиграят на невинността му. Стоеше леко приведен и не изпускаше от погледа си никого от тях. Но в следващия миг нещо тежко го удари по главата и той се свлече на земята. Смътно усещаше, че го носят нанякъде. После започна да пада надолу. Почувства силен удар и изгуби съзнание.

Дойде на себе си чак в една женевска болница. Над леглото му се беше надвесила Мари-Клод. Франц искаше да ѝ каже да се махне. Искаше незабавно да съобщят на студентката с големите очила. В мислите му присъстваше само тя. Франц искаше да изкреци, че не желае да вижда никого освен нея. Но с ужас установи, че не може да издаде нито звук. Гледаше Мари-Клод с безгранична омраза и искаше да се обърне към стената. Но не можеше да помръдне. Искаше да извърне поне главата си. Но не можеше да помръдне и нея. Тогава затвори очи, за да не я вижда.

Мъртвият Франц най-после принадлежи на своята законна съпруга така, както никога по-рано не ѝ е принадлежал. Мари-Клод се разпорежда с всичко, заема се с организацията на погребението, разпраца некролози, купува венци, шие си черна рокля, която в действителност е булчинска. Да, едва погребението на съпруга е истинската сватба за жена му, венецът на житейския ѝ път, възнаграждението за всичките ѝ мъки.

Впрочем и пасторът добре си дава сметка за това и реди над гроба слова за вярната съпругеска любов, преминала през много изпитания, но останала за покойния до сетните му дни спокоен пристан, където той могъл накрая да пусне котва. И колегата на Франц, когото Мари-Клод бе помолила да каже няколко думи над ковчегата, преди всичко отдаде дължимото на достойната съпруга на мъртвеца.

Някъде отзад, подкрепяна от една своя приятелка, плътно обградена от присъстващите, стои студентката с големите очила. С мъка сдържаният плач и многото погълнати хапчета са ѝ причинили стомашни спазми още преди началото на обряда. Тя се превива и се държи за корема. Налага се приятелката и да я отведе от гробищата.

Веднага щом получи телеграмата, с която му съобщаваха за смъртта на Томаш и Тереза, синът на Томаш се качи на мотора си и пристигна в тяхното село. Зае се с погребението. Поръча да издълбаят на надгробния паметник под името на баща му надписа: *„Той искаше царството Божие на земята“*.

Знаеше, че баща му никога не би го казал с тези думи. Но бе сигурен, че надписът разкрива точно това, което бе искал Томаш. Царството Божие на земята означава справедливост. Томаш бе жадувал да живее в свят, в който царува справедливостта. Нима синът му няма право да предаде живота на баща си със свои думи? Нали това е от памтивека право на всички опечалени?

„След дълго скиталчество той се завърна“, пише върху надгробната плоча на Франц. Надписът може да се тълкува като религиозен символ: скиталчество из земния живот, завръщане в Божието лоно. Но посветените знаят, че изразът си има и друг, чисто светски смисъл. Пък и Мари-Клод го разяснява всеки ден:

Франц, златният, добричкият Франц не се справи с кризата на петдесетте си години. Какво смачкано момиченце го пипна в лапите си! И поне да беше хубава! (Забелязахте ли какви огромни очила, че тя изобщо не се виждаше зад тях!) Но нали знаете, един петдесетгодишен мъж душа дава за нещо младо и свежо. Само тя, собствената му жена, знае колко е страдал! За него това беше истинско морално изтезание! Защото дълбоко в душата си Франц беше честен и добър. Как иначе може да се обясни това негово безсмислено, отчаяно пътуване до Азия? Той отиде там, за да намери смъртта си. Да, Мари-Клод знае това със сигурност: Франц съзнателно е търсил смъртта. В последните си дни, когато вече умираше, не искаше да види никого освен нея. Не можеше да говори, но ѝ благодарил поне с поглед. Молел я с поглед да му прости. И тя му простила.

Какво остана от умиращите в Камбоджа?

Една голяма снимка на американската актриса, прегърнала жълтокожо дете.

Какво остана от Томаш?

Надпис: „Той искаше царството Божие на земята“.

Какво остана от Бетовен?

Намръщен мъж с невиждана грива, който боботи с мрачен глас:
„Es muss sein!“

Какво остана от Франц?

Надпис: „След дълго скиталчество той се завърна“.

И тъй нататък, и тъй нататък. Преди да бъдем забравени, ще ни превърнат в кич. Кичът е междинна спирка по пътя между битието и забравата.

СЕДМА ЧАСТ
УСМИВКАТА НА КАРЕНИН

1

Прозорецът гледаше към полегат склон, обрасъл с криви тела на ябълкови дървета. Над склона горски масив чертаеше хоризонта и контурите на хълмовете се низеха, докдето погледът стига. Привечер върху бледото небе изгряваше бяла луна и това беше мигът, в който Тереза излизаше на прага. Луната, увиснала наред все още светлеещото небе, ѝ приличаше на лампа, която сутринта са забравили да угасят и е светила през целия ден в стая на мъртъвци.

Кривите ябълки растяха на склона и нито една от тях не можеше да помръдне от мястото, където беше поникнала, тъй както Тереза и Томаш никога нямаше да могат да напуснат това село. Те бяха продали колата, телевизора и радиоапарата си, за да си купят тук къщичка с градинка от един земеделец, който се местеше в града.

Да живеят на село — това беше единствената възможност за бягство, която им беше останала, защото в провинцията имаше хроничен недостиг на хора и достатъчно жилища. Никой нямаше интерес да проучва политическото минало на хора, готови да работят на нивата или в гората, и никой не им завиждаше.

Тереза беше щастлива, че са напуснали града с пияните клиенти пред бара и с непознатите жени, които оставяха в косите на Томаш миризмата на своя skut. Полицията бе престанала да се занимава с тях и случката с инженера се сливаше в съзнанието на Тереза със сцената от Петршин, тъй че тя вече почти не можеше да отдели съня от истината. (Пък и в края на краищата дали наистина инженерът е бил агент на тайната полиция? Може и да не е имал нищо общо с нея. Мъжете, които използват за срещите си чужди апартаменти и не обичат да се любят с една и съща жена повече от веднъж, не са чак такава рядкост.)

С една дума, Тереза беше щастлива и ѝ се струваше, че е на крачка от своята цел: бяха заедно с Томаш, и при това сами. Сами ли? Нека уточня: с думата „самота“ обозначах факта, че двамата бяха прекъснали всякакви контакти с досегашните си приятели и познати.

Бяха прерязали живота си като лента. Но се чувстваха добре сред селяните, с които работеха и си гостуваха взаимно.

В деня, когато се запозна в курортния град с руски имена на улиците с председателя на тукашното стопанство, Тереза внезапно преоткри у себе си онази картина на селото, която ѝ беше останала от книгите или пък от дядовците и бабите и: задружен свят, в който всички живеят като едно голямо семейство, обединено от общи интереси и нрави — всяка неделя на църква, кръчма, където ходят само мъжете, и салонът на същата кръчма, където в събота свири оркестър и цялото село танцува.

Само че в епохата на комунизма селото е твърде далеч от тази останала в миналото картина. Църквата беше в съседното село и никой не ходеше там, а в кръчмата се бяха настанили разни чиновници, тъй че мъжете нямаше къде да се съберат на чаша бира и младите нямаше къде да танцуват. Църковните празници бяха забравени, а националните не вълнуваха никого. Кино имаше чак в отдалечения на двайсет километра град. Затова след работния ден, през време на който си подвикваха весело и си бърбеха през почивките, хората се затваряха между четирите стени на своите домове с модерна мебелировка, от която лъхаше не, ами направо вееше безвкусица, и впиваха поглед в светещия екран на телевизора. Не се канеха на гости, най-много да се отбият да разменят няколко думи със съседа преди вечеря. Всички до един мечтаеха да се преместят в града. Селото не им предлагаше нищо, което поне отдалеч да наподобява интересен живот.

Може би тъкмо защото никой не искаше да пуска корен тук, държавата постепенно губеше властта си над селото. Земеделецът, който вече не е собственик на земята, а просто наемен работник, трудещ се на нивата, не е привързан нито към родния си край, нито към работата си; няма какво да губи, няма за какво да милее. Благодарение на това безразличие провинцията е запазила значителна автономия и свобода. Председателят на стопанството не беше спуснат отгоре (какъвто е случаят с всички директори в градовете), а беше избран от селяните и беше един от тях.

Понеже всички искаха да заминат оттук, Томаш и Тереза заемаха сред тях изключително положение: те се бяха заселили доброволно. Ако другите използваша всяка възможност, за да прескочат поне за ден-два до някой от съседните градове, Томаш и Тереза не искаха нищо

друго, освен да бъдат там, където си бяха, затова скоро опознаха съселяните си по-добре, отколкото те самите се познаваха помежду си.

А председателят на стопанството им стана истински приятел. Той имаше жена, четири деца и прасе, което дресираше така, сякаш беше куче. Животното се казваше Мефистофел и беше гордостта и атракцията на селото. Незабавно изпълняваше всяка заповед, беше чистичко и розовко; пристъпваше на копитцата си като жена с дебели прасци на високи токчета.

Когато видя Мефистофел за първи път, Каренин се развълнува и дълго го обикаля и души. Но скоро се сприятели с него и го предпочиташе пред селските псета, които презираше, защото бяха вързани за колибките си и лаеха глупашки, без прекъсване и без причина. Каренин бе схванал правилно цената на уникалността и бих могъл да кажа, че ценеше дружбата си с прасето.

Председателят на стопанството беше щастлив, че може да помогне на човека, който навремето го беше оперирал, и в същото време нещастен, че не може да направи за него нещо повече. Томаш стана шофьор на камион, с който превозваше кооператорите до нивите или караше инструменти.

Стопанството разполагаше с четири големи краварника и с един по-малък обор с четирийсет юници. Възложиха на Тереза да се грижи за тях и два пъти дневно да ги изкарва на паша. Понеже близките и удобни ливади бяха предназначени за коситба, ѝ се налагаше да се катери със стадото по околните хълмове. Юниците изпасваха едно след друго по-отдалечените пасища и така за една година Тереза обиколи покрай тях цялата широка околност на селото. Както едно време в малкия град, така и сега тя неизменно носеше със себе си по някоя книга; като стигнеше поляната, я отваряше и се зачиташе.

Каренин задължително я съпровождаше. Беше се научил да лае по юниците, които бяха твърде игриви и все ги теглеше да се отделят от другите; правеше го с нескрита радост. Положително беше най-щастливият от тримата. Никога по-рано службата му на „страж на часовника“ не се бе оказвала толкова значима като тук, където нямаше място за никакви импровизации. Времето, в което Тереза и Томаш пребиваха на село, се доближаваше до равната цикличност на неговото собствено време.

Един ден, след като се наобядваха (часът, в който можеха да бъдат само двамата, свободни от задължения), Тереза и Томаш излязоха с Каренин на разходка до склона отгатък къщата им.

— Не ми харесва как тича — обади се Тереза.

Каренин накуцваше с единия от задните си крака. Томаш се наведе и попипа лапата му. Откри на бедрото малка бучка.

На другия ден го качи отпред в камиона и прескочи до съседното село, където живееше ветеринарният лекар. След още една седмица го посети повторно и се прибра с новината, че Каренин се е разболял от рак.

След още три дни асистира на ветеринаря при операцията. Когато го закара вкъщи, Каренин все още не беше излязъл от упойката. Лежеше на черджето до леглото им с отворени очи и скимтеше. На бедрото му се виждаше избръснато от космите място и разрез с шест шева.

По едно време се опита да се надигне. Но не успя.

Тереза изпадна в ужас при мисълта, че той вече никога няма да може да ходи.

— Не бой се — успокои я Томаш, — още е замаян от упойката.

Тереза пробва да повдигне кучето, но то оголи челюсти насреща ѝ. Да, понечи да я ухапе — това не се бе случвало никога по-рано!

— Той не може да те познае — обясни Томаш, — не знае коя си.

Сложиха го да легне плътно до тяхното легло и там той се унесе много бързо. Заспаха и те.

Беше три часът сутринта, когато Каренин неочаквано ги събуди. Въртеше опашка и стъпваше по тях. Умилкваше им се буйно и ненаситно.

И това да ги събуди не се беше случвало по-рано! Винаги бе чакал да се събуди някой от тях и едва тогава се престащаваше да скочи върху леглото.

Но този път не можа да се сдържи, когато в дълбоката нощ съзнанието му изведнъж се бе прояснило. Кой знае от какви далечни краища се беше завърнал! Кой знае с какви призраци бе влязъл в схватка! И когато видя, че си е у дома, когато позна най-близките си същества, просто нямаше как да не сподели с тях безумната си радост, радостта от завръщането и от възкръсването.

В самото начало на Битие е казано, че Бог е създал човека, за да господарува той над морските риби, над небесните птици и над всякакъв добитък, над цялата земя, над всякакви животни, които пълзят по земята. Да не забравяме обаче, че Битие е написано от човек, а не от кон. Няма никаква гаранция, че Бог наистина е поверил на човека властта над другите живи същества. По-вероятно е човекът да е измислил Бога, за да освети узурпираната от самия него власт над кравата и коня. Така е: правото да убиеш елен или крава е единственото, по което цялото човечество постига братско съгласие дори по време на най-кръвопролитни войни.

Това право ни изглежда неоспоримо, защото на върха на йерархията се намираме именно ние. Но стига в играта да влезе още някой, например пришълец от друга планета, чийто Бог му е рекъл: „Господарувай над живите същества по всички други звезди!“, и Битие изведнъж ще престане да бъде толкова неоспоримо. И човекът, впрегнат в каруцата на някой марсианец или обръщан на шиш над огъня от някой обитател на Млечния път, може би ще се сети за телешкия шницел, който тъй често е разрязвал в чинията си, и ще поиска прошка (твърде късно!) от кравата.

Тереза крачи със стадото юници, кара ги пред себе си, час по час се разправя с някоя, защото младите крави са палави, отбиват се от пътя и влизат в нивите. Каренин ѝ прави компания. Ето вече две години как излиза на паша с нея. Много му харесва да е строг с кравите, да ги лае и да ги плаши. (Неговият Бог му е казал да господарува над кравите и той се гордее с това.) Но ето че сега не ходи, а се влачи, едва подскача на три крака; на четвъртия има кръвяща рана. Тереза често се навежда над него и го гали по гърба. Две седмици след операцията беше станало ясно, че Каренин има метастази и че състоянието му отгук нататък само ще се влошава.

По пътя срещат една съседка, която бърза с гумени ботуши към краварника. Съседката се поспира: „Какво е пострадало кучето? Нещо понакуцва!“ Тереза отвръща: „Болно е от рак. Дните му са преброени.“

И усеща как гърлото и се стяга и не може да говори. Съседката забелязва сълзите ѝ и едва не се ядосва: „Е, хубава работа сега, да плачеш за едно куче!“ Не го казва от лошо сърце, добра женица е, по-скоро иска с тези думи да утеши Тереза. И Тереза знае това, достатъчно дълго вече живее на село, за да разбира, че ако селяните обичат всяко зайче така, както тя обича Каренин, те няма да могат да заколят нито едно и скоро ще умрат от глад заедно с животните си. И въпреки това ѝ се струва, че долавя в думите на съседката си враждебност. „Така е“ съгласява се уж, но почти веднага се разделя със съседката и продължава по пътя си. Чувства се самотна със своята любов към кучето. С печална усмивка си казва, че трябва да я прикрива по-старателно, отколкото изневярата си. Хората се възмуцават, когато някой обича куче. Ако съседката научеше, че Тереза е изневерявала на Томаш, тя щеше весело да я потупа по гърба в знак на съзаклятничество.

Затова Тереза продължава да крачи с юниците си, които трият хълбоци една о друга, и си казва, че те са извънредно мили животни. Спокойни, незлобливи, понякога палави като деца: приличат на дебели петдесетгодишни лелки, които се държат като четиринайсетгодишни хлапачки. Няма нищо по-трогателно от крави, които си играят. Тереза ги наблюдава със симпатия и си казва (тази мисъл не я оставя вече цели две години), че човечеството паразитира върху кравите по същия начин, както тенията — върху човека: впило се е в кравешкото виме като пиявица. Човекът е паразит по кравите — навярно така би дефинирал човека в някой учебник по зоология нечовекът.

Ние можем да приемем тази дефиниция като шега и да се усмихнем снизходително над нея. Но щом тя занимава сериозно Тереза, значи Тереза е стъпила на наклонена плоскост: нейните мисли са опасни, те я отдалечават от човечеството. Още в Битие Бог поверява на човека властта над живите същества, но този акт може да се разбира и така: той само му ги е *предоставил за стопанисване*. Човекът не е собственик, а само арендатор на планетата, който един ден ще трябва да се отчита как я е стопанисвал. Декарт е направил една решителна крачка напред: превърнал е човека в господар и владетел на природата. И навярно има някаква дълбока обусловеност във факта, че именно той категорично е отрекъл съществуването на душа у животните: човекът е владетел и господар, казва Декарт, докато животното е само автомат,

жива машина, „*machina animata*“. Ако животното вие, това не е вой, а скърцане на повреден механизъм. Когато колелото на каруцата скърца, това съвсем не значи, че самата каруца страда, а просто че осите ѝ не са смазани. По същия начин следва да се възприеме и плачът на животното и не бива да страдаме, когато режат на парчета живо куче в дисекционната лаборатория.

Юниците пасат по ливадата. Тереза е седнала на един пън, а Каренин се е сгушил в нея, положил глава на коленете ѝ. Тереза си спомня как някога, преди десетина години, бе прочела едно съобщение от два реда във вестника: то гласеше, че в някакъв руски град изпозастреляли всички кучета. Тази новина, необичайна и привидно маловажна, я бе накарала за първи път да изпита ужас от прекалено голямата съседна държава.

Тази новина бе предвестник на всичко онова, което беше последвало. В първите години след инвазията все още не можеше да се говори за терор. Понеже почти целият народ беше против окупационния режим, налагаше се руснаците да подберат измежду чехите нови хора и да ги изтикат нагоре в йерархията на властта. Но откъде да ги вземат, след като вярата в комунизма и любовта към Русия бяха мъртви? Затова ги търсеха сред онези, които жадуваха да си отмъстят за нещо на живота. Необходимо беше тяхната агресивност да се обедини, да се подхранва и да се държи в състояние на готовност. Трябваше да се изпита най-напред върху някоя преходна цел. Такава цел станаха животните.

По онова време вестниците започнаха да печатат серии от статии и изфабрикувани читателски писма. Настояваше се например да се изтребят градските гълъби. И те биваха изтребени. Но главната кампания беше насочена срещу кучетата. Хората все още не бяха преодолели отчаянието от сполетялата ги катастрофа окупацията — но вестниците, радиото, телевизията не говореха за нищо друго, освен за кучетата, които замърсяват тротоарите и парковете и по този начин застрашават здравето на децата, да не говорим, че от тях няма никаква полза, а все се намира някой да ги храни. Създаде се такава психоза, че Тереза започна да се опасява да не би насъсканата паплач да види сметката на Каренин. Едва година по-късно натрупаната (и изпробвана върху животните) злоба се фокусира върху истинската си цел: хората.

Започна вълна от уволнения, арести, съдебни процеси. Животните най-сетне можеха да си отдъхнат.

Тереза безспир гали главата на Каренин, която почива тихо в скута и. През ума ѝ минава приблизително следното: „Не е никаква заслуга да се държиш добре с ближните си.“ Тереза е длъжна да се отнася добре със своите съселяни, защото иначе не би могла да живее на село. Нещо повече: дори с Томаш тя е длъжна да се държи мило, защото той ѝ е нужен. Ние никога няма да можем да определим със сигурност доколко отношението ни към другите хора е следствие от нашите чувства, от любов, от нелюбов, добросъщност или злоба, и доколко то е предопределено от съотношението на силите между нас и тях.

Истинската доброта на човека може да се изяви в пълната си чистота и свобода само по отношение на някой, който не представлява никаква сила. Истинската нравствена проба за човечеството, най-същностната (скрита толкова надълбоко, че е недостъпна за нашия взор), е неговото отношение към онези, които зависят изцяло от него: към животните. И точно тук е най-голямото поражение на човека, толкова значимо, че именно от него произтичат всички останали.

Една от младите крави се доближи до Тереза, спря до нея и я загледа продължително. Тереза я знаеше. Беше я нарекла Маркета. С радост би дала имена на всичките си юници, но нямаше как. Прекалено много бяха. Някога, навярно преди четирийсет и повече години, всички крави на село си имаха имена. (И доколкото името е знак на душата, мога да заключа, че напук на Декарт те са имали и душа.) Но после селата бяха превърнати в един голям кооперативен завод и кравите прекарваха целия си живот върху два квадратни метра в краварника. Оттогава насам те вече нямат имена, а са превърнати в „*machina animata*“. Светът призна правотата на Декарт.

Пред очите ми е все Тереза, как седи на пъна, гали Каренин по главата и мисли за краха на човечеството. В този момент пред очите ми изплува друга картина: Ницше излиза от хотела си в Торино. Вижда насреща си кон и файтонджия, който го налага с бич. Ницше пристъпва към коня и пред очите на файтонджията прегръща шията му и заплаква.

Това е било в хиляда осемстотин осемдесет и девета година и Ницше още тогава вече се е бил отдалечил от хората. Иначе казано:

тъкмо по онова време се е развило душевното му заболяване. Но, струва ми се, именно затова жестът му има грандиозен смисъл. Ницше е дошъл да измоли прошка от коня заради Декарт. Неговото безумство, тоест разривът му с човечеството, е започнало в мига, когато той е заплакал за коня.

И точно това е онзи Ницше, когото аз обичам, също както обичам Тереза, на чиито колене почива главата на смъртноболното куче. Виждам ги заедно да свърват от пътя, по който човечеството, „господарят и владетелят на природата“, крачи уверено напред.

Каренин беше родил две хлебчета и една пчела. Гледаше слисан странното си потомство. Хлебчетата си стояха спокойно, но пчелата се луташе замаяна, докато накрая успя да се вдигне във въздуха и да отлети.

Такъв сън се беше присънил на Тереза. Още щом се събуди, тя го разказа на Томаш и сякаш двамата намериха в него утеха: сънят бе превърнал болестта на Каренин в бременност и драмата на раждането — в смешен и същевременно затрогващ резултат: две хлебчета и една пчела.

Отново лишена от логика надежда изпълни Тереза. Тя стана и се облече. И тук, на село, денят и започваше с това, че отиваше да купи мляко, хляб, кифли. Но този път на поканата ѝ да я придружи Каренин само едва-едва вдигна глава. За първи път отказваше да вземе участие в обряда, на който някога бе държал неотклонно. Тъй че Тереза излезе без него.

— Ами Каренин къде е? — попита продавачката, която беше приготвила хлебче за него. Този път Тереза го отнесе сама в чантата си. Още на прага го извади и го показа на Каренин. Искаше да го накара да стане и да дойде да го вземе. Но той лежеше и не помръдваше.

Мъката на Тереза не убягна на Томаш. Той захапа хлебчето и застана срещу Каренин на четири крака. После започна полекичка да се приближава към него.

Каренин го гледаше, стори им се, че в очите му проблесна искрица интерес, но не се надигна. Томаш доближи плътно лице до муцуната му. Без да раздвижи тялото си, кучето пое с челюсти половината от хлебчето, което стърчеше от устата на Томаш. После Томаш пусна хлебчето, за да го изяде Каренин цялото.

Томаш, все така на четири крака, се отдръпна назад, сви глава в раменете си и започна да ръмжи. Преструваше се, че иска да отнеме храната от кучето с борба. И ето че Каренин на свой ред изръмжа. Най-после! Точно на това се бяха надявали! На Каренин му се играе! На Каренин още му се живее!

Това ръмжене беше усмивката на Каренин и Тереза и Томаш искаха тя да не секва колкото е възможно по-дълго. Затова Томаш пак се приближи на четири крака до кучето и ухапа стърчащото от челюстите му хлебче. Лицата им бяха почти долепени, Томаш усещаше миризмата на кучешкия дъх и дългите фъндъци козина, които растяха около муцуната на Каренин, го гъделичкаха по бузите. Кучето пак изръмжа и дръпна рязко глава. Хлебчето се счупи по средата. Тогава Каренин допусна старата си грешка. Пусна своята половинка, за да докопа онази, която стърчеше от устата на стопанина му. Както винаги бе забравил, че Томаш не е куче и че има ръце. Той не изпусна своята половинка и вдигна другата от земята.

— Томаш — изпищя Тереза, — няма да му взимаш хляба!

Томаш остави двете половини на земята пред Каренин, който изгълта наведнъж първата, а втората дълго държа демонстративно между зъбите си, за да покаже на двамата съпрузи, че е победител.

Те го наблюдаваха и пак си казваха, че се усмихва, а докато се усмихва, все още има за какво да живее, въпреки че е обречен.

На другия ден впрочем изглеждаше, че състоянието му се е подобрило. Обядваха. След обяда както винаги им остана час свободно време, което прекарваха заедно и взимаха Каренин със себе си на разходка. Той очакваше този миг и обикновено отнапред започваше да подтичва около тях. Но този път, когато Тереза взе каишката и нашийника, само ги изгледа продължително и дори не помръдна. Двамата стояха прави пред него и се мъчеха (заради него, за него) да бъдат весели, за да повдигнат малко настроението му. Едва след известно време, сякаш смилал се над тях, той доприпка на три крака и се остави да му сложат нашийника.

— Тереза — обади се Томаш, — знам колко ти е опротивял фотоапаратът. Вземи го обаче днес!

Тереза го послуша. Отвори шкафа, за да изрови оттам дълбоко забутания и потънал в забвение апарат, а Томаш продължи:

— Някой ден тези снимки ще ни доставят голяма радост. Каренин беше част от нашия живот.

— Как така беше? — трепна Тереза, сякаш я бе ухапала змия. Апаратът лежеше на дъното на шкафа, но тя не се наведе. — Няма да го взема. Не искам да мисля за това, че Каренин няма да го има вече. Ето, ти говориш за него в минало време!

— Не ми се сърди — отрони Томаш.

— Не ти се сърдя — каза кротко Тереза. — И аз толкова пъти вече съм се улавяла, че мисля за него в минало време. Толкова пъти съм се скарвала на самата себе си. И точно затова няма да взема апарата.

Вървяха мълчаливо по пътя. Да не разговарят — това беше единственият начин да не мислят за Каренин в минало време. Не сваляха очи от него, бяха неотлъчно заедно. Чакаха го да се усмихне. Но той не се усмихваше, просто вървеше, и все на три крака.

— Прави го само заради нас — проговори Тереза. — Не му се искаше да излиза на разходка. Дойде само за да ни достави радост.

Това, което тя каза, беше тъжно. Но въпреки това, без дори сами да го съзнават, те бяха щастливи. Бяха щастливи, и не напук на мъката, а благодарение на мъката. Държаха се за ръце и в очите им се отразяваше една и съща картина: куцащото куче, което олицетворяваше десет години от живота им.

Повървяха още малко, когато Каренин, за тяхно голямо разочарование, спря и се обърна в посока към къщи. Нямахше как, трябваше да се връщат.

Може би същия този ден или на следващия Тереза влезе неочаквано в стаята при Томаш и го завари да чете някакво писмо. При шума от отварянето на вратата той пъкна писмото между другите писма по масата. Тереза видя това. А на излизане от стаята забеляза как Томаш крадешком пъха писмото в джоба си. Но той забрави за плика. Когато Тереза остана сама в къщата, тя го разгледа. Адресът беше написан с непознат почерк, много равен и четлив — почерк на жена, според нея.

Когато се видяха после с Томаш, тя го попита сякаш между другото дали е дошла пощата. Той отговори отрицателно и тя изпадна в отчаяние, толкова по-жестоко поради факта, че беше отвикнала от него. Не, не е решила, че Томаш има тайна любовна връзка в селото. Това е практически невъзможно. Тя е в течение на всяка негова свободна минута. Но изглежда в Прага е останала някоя жена, за която той мисли и на която държи, въпреки че тя не може да умири сва косите му със своя скут. Тереза не допуска, че Томаш ще я изостави заради тази жена, но за нея щастието, в което е живяла през последните две години, откакто са дошли на село, е осквернено от лъжата.

Преследва я старата мисъл: нейният дом не е Томаш, а Каренин. Кой ще навива стенния часовник на техните дни, когато него няма да го има?

Духом Тереза беше вече в бъдещето, в бъдещето без Каренин, и се чувстваше самотна там.

Каренин лежеше в ъгъла и скимтеше. Тереза излезе в градината. Впери поглед в тревата между две ябълкови дръвчета и си представи, че на това място ще заровят Каренин. Заби тока си в пръстта и очерта с него правоъгълник в тревата. Това беше мястото за неговия гроб.

— Но какво правиш? — попита я Томаш, който я завари да върши това, също както тя го беше заварила да чете писмото преди няколко часа.

Тереза не му отговори. Той видя, че за първи път от дълго време ръцете ѝ се тресат. Улови ги. Тя ги издърпа рязко.

— Това гроб за Каренин ли е?

Тереза не отговори.

Мълчанието ѝ го ядоса. Той избухна:

— Мене ме упрекваш, че мисля за него в минало време! А ти самата какво правиш? Вече си тръгнала да го погребваш!

Тя му обърна гръб и закрачи към къщата.

Томаш се прибра в своята стая и затръшна вратата.

Тереза я отвори след него и каза:

— Ти винаги си мислил само за себе си, поне сега помисли и за него. Спеше и ти го събуди. Сега пак ще скимти.

Знаеше, че е несправедлива (кучето не спеше), знаеше, че се държи като най-вулгарна жена, която иска да нарани някого и е съвсем наясно как да го направи.

Томаш влезе на пръсти в стаята, където лежеше Каренин. Но Тереза не искаше да го остави насаме с него. Приведоха се над кучето и двамата, от двете му страни. В това еднакво движение нямаше сдобряване. Напротив. Всеки от тях беше сам. Тереза със своето куче, Томаш със своето.

Боя се, че така разделени, всеки сам, ще останат с него до последния миг.

Защо за Тереза е толкова важна думата „идилия“?

Ние, които сме били възпитани в духа на митологията от Вехтия завет, бихме могли да кажем, че идилията е отзвук от спомена за Рая. Животът в Рая не е приличал на тичане по права линия, отвеждаща ни в неизвестността, той не е бил приключение. Движел се е в кръг от познати неща. Неговото еднообразие не е било скука, а щастие.

Докато човекът е живял на село, сред природата, заобиколен от домашни животни, в люлката на годишните времена и тяхната вечна смяна, той все още е съхранявал поне отблясък от райската идилия. Затова, когато срещна в курортния град председателя на стопанството, Тереза видя внезапно пред очите си картината на селото (селото, в което никога не бе живяла, което не познаваше) и остана запленена. Сякаш бе погледнала назад, назад към Рая.

Когато Адам се надвесил над един кладенец в Рая, той още не съзнавал, че това, което вижда, е самият той. Адам не би разбрал Тереза от момичешките ѝ години, когато тя стоеше пред огледалото и се мъчеше да съзре през своето тяло душата си. Адам е бил като Каренин. Тереза често се забавляваше да води животното до огледалото. То не разпознаваше своя образ и реагираше с невероятно безразличие и занесеност.

Сравняването на Каренин с Адам ме навежда на мисълта, че в Рая човекът все още не е бил човек. И по-точно: все още не е бил запокитен в човешката траектория. А ние отдавна сме запокитени там и летим сред вакуума на течащото по права линия време. У нас обаче все още има една тъничка нишка, която ни свързва с далечния, забулен в мъгла Рай. Там, където Адам се надвесва над кладенеца и за разлика от Нарцис не подозира, че бледожълтото петно, което се е появило на повърхността на водата, е самият той. Жалбата по Рая е израз на стремежа на човека да не бъде човек.

Когато в детството си намираще изцапаните с менструална кръв превръзки на майка си, Тереза се погнусяваше и я мразеше, задето нямаше поне толкова срам, че да ги скрие. Но и Каренин, който беше

кучка, също имаше менструация. Тя му идваше два пъти годишно и продължаваше четиринайсет дни. За да не цапа къщата, Тереза му слагаше между краката голямо парче памук и му обуваше свои стари гащи, които успяваше хитроумно да привърже към тялото му с дълга панделка. През целите четиринайсет дни видът му я размиваше.

Как да се обясни, че менструацията на кучето извикваше у Тереза прилив на ведра нежност, докато собствената ѝ менструация ѝ беше противна? Отговорът ми се струва лесен: кучето никога не е било гонено от Рая. Каренин не знае нищо за дуализма на тялото и душата и понятието „погнуса“ му е непознато. Затова на Тереза ѝ е така добре и спокойно с него. (И затова е толкова опасно животното да бъде превърнато в *machina animata*, а кравата — в автомат за производство на мляко: извършвайки това превращение, човек прерязва нишката, която го е свързвала с Рая, и вече нищо не може да спре полета му през вакуума на времето, нищо не може да го утеши.)

Сред бъркотията от подобни хрумвания се откроява една богохулна мисъл, която Тереза не може да потисне: любовта, която я свързва с Каренин, е по-хубава от любовта между нея и Томаш. По-хубава, а не по-силна. Тереза не обвинява нито Томаш, нито себе си; тя не иска да твърди, че те двамата биха могли да се обичат повече. По-скоро ѝ се струва, че двойката хора е създадена така, че любовта им е априори от по-лош вид, отколкото може да бъде (поне в оптималния случай) любовта между човека и кучето, този каприз в човешката история, по всяка вероятност непланиран от Създателя.

Любовта между човека и кучето е безкористна: Тереза не иска нищо от Каренин. Не иска дори той да я обича. Никога не си е задавала онези въпроси, които така терзаят човешките любовни двойки: „Дали ме обича?“ „Дали е обичал друга повече от мен?“ „Дали ме обича повече, отколкото аз него?“ Може би всички тези въпроси, които целят да открият любовта, да я измерят, огледат, проучат, изследват, в действителност я унищожават още в зародиш. Може би не сме способни да обичаме именно защото жадуваме да бъдем обичани, тоест изискваме нещо (любов) от другия, вместо да пристъпим към него без каквито и да било изисквания и просто да искаме да бъдем с него.

И още нещо: Тереза беше приела Каренин такъв, какъвто си беше, тя не желаше да го моделира по свой образ и подобие, беше се

съгласила с кучешкия му мироглед, не искаше да му го отнема, не жадуваше на всяка цена да е посветена в тайните му намерения. Дресираше го не защото искаше да го преобрази (така, както мъжът иска да преобрази жена си, тя пък — него), а само от желание да го научи на един простичък език, който да им даде възможност да се разбират и да живеят заедно.

И друго: любовта и към кучето беше доброволна, никой не я караше да го обича. (Тереза пак се сеца за майка си и ѝ става много мъчно: ако майка ѝ беше просто една от непознатите лелки на село, може би веселата ѝ грубиянщина щеше да и се струва дори симпатична! Ах, ако майка ѝ беше някоя непозната жена! Тереза от дете се бе срамувала, че майка ѝ е окупирала чертите на лицето ѝ и е конфискувала нейното „аз“. Но най-лошото беше, че извечната повеля „Обичай баща си и майка си!“ я принуждаваше да приема тази окупация, да назовава тази агресия с името „любов“! Майка ѝ не беше виновна за разрива им. Тереза бе скъсала с нея не защото тя бе такава, каквато беше, а защото ѝ беше майка.)

Но което е най-важното: никой човек не може да поднесе на друг човек като дар идилията. Това може да направи само животното, защото то не е било изгонено от Рая. Любовта между човека и кучето е идилична. Не я съпътстват конфликти и сърцераздирателни сцени, тя не подлежи на развитие. Каренин бе обгърнал Тереза и Томаш със своя живот, основан на повторението, и очакваше те да му отвръщат със същото.

Ако Каренин беше човек, а не куче, отдавна да беше заявил на Тереза: „Виж какво, вече не ми е приятно да нося всяка сутрин хлебче в устата си. Не можеш ли да ми измислиш нещо ново?“ В това изречение се съдържа цялата обреченост на човешкия род. Времето на човека не обикаля в кръг, а препуска по права линия напред. И тук се крие причината човек да не може да постигне щастието, защото щастието е копнеж по повторението.

„Да, щастието е копнеж по повторението“, казва си Тереза.

Когато председателят на стопанството след работа разхожда своя Мефистофел и срещне Тереза, никога не пропуска да каже: „Ех, госпожа Тереза! Защо ли не го познавах по-рано? Щяхме да ходим заедно по жени! Че коя жена може да устои на два нереза?“ Прасето му бе дресирано така, че след тези думи загрузтяваше. И Тереза се

разсмиваше, въпреки че поне минута по-рано знаеше какво ще каже председателят. От многократното повторение вицът не изгубваше своята свежест. Точно обратното. В контекста на идилията и хуморът се подчинява на сладкия закон на повторението.

В сравнение с хората кучето има малко преимущества, но едно от тях е особено ценно: при кучетата евтаназията не е забранена със закон; животното има право на милосърдна смърт. Каренин все така куцукаше на три крака и прекарваше все повече време в ъгъла. Виеше от болка. Двамата съпрузи бяха на едно мнение, не бива да го оставят да се мъчи излишно. Но споделянето на този принцип не ги избавяше от тревожната неувереност: как да разпознаят мига, когато страданието е вече излишно? Как да улучат момента, когато животът вече е загубил смисъл?

Поне Томаш да не беше лекар! Тогава можеше да прехвърлят решението на трето лице. Да отидат при ветеринар и да го помолят да постави инжекция на кучето.

Толкова е страшно сам да влезеш в ролята на смъртта! Томаш дълго упорстваше, че няма да бие никаква инжекция на Каренин, а ще повика ветеринар. Но после проумя, че може да дари кучето с привилегия, недостъпна за нито един човек: смъртта да го споходи в лицето на обичаните от него създания.

Каренин ви от болка цяла нощ. На сутринта Томаш го опипа и каза на Тереза:

— Няма да чакаме повече.

Беше сутрин, след малко и двамата трябваше да излизат за работа. Тереза влезе в стаята при Каренин. До този момент той лежеше безучастно (дори когато малко преди това Томаш го преглеждаше, не му обърна никакво внимание), но сега, дочул отварянето на вратата, вдигна глава и погледна Тереза.

Тя просто не можеше да понесе този поглед, направо подскочи. Каренин никога не гледаше по този начин Томаш, само нея. Но и нея никога не бе гледал с такава настойчивост. Погледът му не беше отчаян, нито пък тъжен, не. Той излъчваше ужасяваща, непоносима доверчивост. Не беше поглед, а страстен въпрос. Цял живот Каренин бе чакал Тереза да му отговори и сега й даваше да разбере (много по-настойчиво от друг път), че все още е готов да узнае истината от нея.

(Всичко, което идва от Тереза, е за него истина: дори когато тя му каже „Седни“ или „Легни!“, това пак са истини, с които Каренин се идентифицира и които придават смисъл на живота му.)

Този поглед, излъчващ ужасяваща доверчивост, беше съвсем кратък. След миг Каренин отново положи глава на лапите си. Тереза знаеше, че никой вече нямаше да я погледне така.

Тя по принцип не му даваше да яде сладки неща, но преди няколко дни му купи три-четири шоколада. Разви станиола, начупи шоколадите и ги пръсна пред него. Сложи и купичка с вода, за да не му липсва нищо, когато остане сам вкъщи за няколко часа. Погледът, който ѝ беше отправил преди малко, сякаш го изтощи. Макар и заобиколен с шоколади, той не вдигна повече глава.

Тереза се отпусна до него на земята и го прегърна. Той много бавно и омаломощено я подуши и я близна един-два пъти. Тя прие ласките му със затворени очи, сякаш искаше да ги запомни завинаги. Извърна глава, за да може той да близне и другата и буза.

Но вече трябваше да върви при юниците си. Върна се след пладне. Томаш още не се беше прибрал. Каренин все тъй лежеше сред блокчетата шоколад и този път не вдигна глава, когато я чу да идва. Болният му крак беше отеъкъл и туморът се беше спускал на ново място. Между космите на козината бе избила светлочервена (не като кръв) капчица.

Тереза отново прилегна до него на земята. Едната ѝ ръка беше праметната през тялото му, а очите ѝ бяха затворени. След известно време някой заблъска по вратата. Тереза чу: „Господин докторе, господин докторе! Дошли са прасето и неговият председател!“ Но тя не беше в състояние да говори с когото и да било. Не помръдна, не вдигна клепачи. Отвън се чу още веднъж: „Господин докторе, нерезите са тук!“ После настана тишина.

Томаш си дойде едва след половин час. Отиде безмълвно в кухнята и си приготви спринцовката. Когато влезе в стаята, Тереза беше станала, а Каренин се надигаше с усилие от земята. Щом видя Томаш, той завъртя немощно опашка.

— Гледай — каза Тереза, — той все още се усмихва!

Каза го умолително, сякаш с тези думи просеше малка отсрочка, но не и настоятелно.

Бавно опъна на дивана чаршаф. Бял, на ситни лилави цветчета. Впрочем беше приготвила и обмислила предварително всичко, сякаш си бе представяла смъртта на Каренин много дни напред. (Ах, колко е страшно това: ние всъщност мечтаем отдалеч за смъртта на любимите си същества!)

Каренин вече нямаше сила да скочи на дивана. Тереза и Томаш го взеха заедно на ръце и го вдигнаха. Тереза го сложи да легне на една страна и Томаш огледа крака му. Търсеше мястото, където вената е най-изпъкнала. След като го намери, острига козината с ножичка.

Тереза беше коленичила до дивана и крепеше с ръце главата на Каренин плътно до лицето си.

Томаш я помоли да стисне здраво задната лапа на кучето над вената, която беше тънка и не беше лесно да се вкара иглата. Тереза го направи, без да отлепя главата на Каренин от лицето си. Говореше му безспир с тих глас и той не мислеше за нищо друго, освен за нея. Не изпитваше страх. Близна още два пъти лицето ѝ. А Тереза му шептеше:

— Не бой се, не бой се, там нищо няма да те боли, там ще сънуваш катерички и зайчета, там ще са кравичките, и Мефистофел ще е там, не бой се...

Томаш заби иглата във вената и натисна буталото. Каренин потрепна с лапа, няколко секунди диша учестено, а после дъхът му секна. Тереза все така беше коленичила на пода пред дивана и притискаше главата му към лицето си.

После двамата с Томаш трябваше да се върнат на работа, а кучето остана да лежи на дивана върху белия чаршаф с лилавите цветчета.

Вечерта Томаш и Тереза се прибраха. Той отиде в градината. Намери между двете ябълкови дръвчета издълбания преди няколко дни с тока на Тереза правоъгълник. Започна да копае на това място, като грижливо спазваше очертанаята. Държеше всичко да бъде така, както го иска Тереза.

Тя беше останала в къщата с Каренин. Страхуваше се да не го погребат жив. Допря ухо до муцуната му и ѝ се стори, че долавя лекичък дъх. Отдръпна глава и видя как гърдите му се движат почти незабележимо нагоре и надолу.

(Но не: тя чуваше само собствения си дъх и пак той привеждаше в движение тялото ѝ, а на нея ѝ се струваше, че се движи гърдният кош

на кучето.)

Тереза намери в чантата си огледалце и го доближи до муцуната на Каренин. Огледалцето беше толкова замърсено, че тя прие следите по него за оросяване, причинено от дъха на животното.

— Томаш, той е жив! — развика се, когато Томаш се върна с изкаляни ботуши от градината.

Той се наведе над тялото на Каренин и поклати глава.

Хванаха от двете страни чаршафа. Тереза — откъм краката на кучето, Томаш откъм главата. Вдигнаха го и го изнесоха в градината.

Тереза усети с кожата на дланите си, че чаршафът е мокър. Той дойде при нас с локвичка и с локвичка си отива, помисли си и беше щастлива, че усещаше върху дланите си тази влага, последния поздрав на Каренин.

Отнесоха го до ябълковите дръвчета и го спуснаха в ямата. Тереза се наведе и нагласи чаршафа така, че да скрива отвсякъде трупа. За нея беше непоносима мисълта, че пръстта, която щяха да хвърлят след малко, би могла да затрупа голото му тяло.

После отиде до къщата и се върна с нашийника, каишката и шепата шоколадови блокчета, останали недокоснати от сутринта. Хвърли всичко това в гроба.

До ямата се издигаше купчина прясно изкопана пръст. Томаш хвана лопатата.

Тереза си спомни своя сън: как Каренин беше родил две хлебчета и една пчела. Изведнъж това ѝ прозвуча като епитафия. Тя си представи между двете ябълкови дръвчета надгробен паметник с надпис: „Тук почива Каренин. Той роди две хлебчета и една пчела“.

В градината беше сумрачно, онзи преход между деня и вечерта, на небето светеше бледата луна, лампа, забравена в стаята на мъртвците.

Обувките и на двамата бяха изцапани с пръст. Те отнесоха бела и лопатата в нишата, където бяха подредени инструментите: гребла, търнокопи, мотики.

Томаш седеше в стаята си, където имаше обичай да чете книга на масата. В такива мигове Тереза идваше при него, навеждаше се над рамото му и притискаше изотзад буза до неговата. Когато този ден направи това, видя, че Томаш не чете никаква книга. Пред него лежеше писмо и въпреки че то се състоеше само от пет реда, написани на машина, Томаш беше втренчил в него дълъг и неподвижен поглед.

— Какво е това? — попита Тереза, обзета от тревога.

Без да се обърне, Томаш вдигна писмото от масата и ѝ го подаде. Там пишеше, че той трябва да се яви още същия ден на летището в съседния град.

Най-после извърна глава към нея и тя видя в очите му същия ужас, който и сама изпитваше.

— Ще дойда с теб каза Тереза.

Той поклати глава.

— Призовката е само за мен.

— Не, аз ще дойда с теб — повтори Тереза.

Заминаха с камиона на Томаш. Скоро бяха на летището. Беше паднала мъгла. Едва се провиждаха силуетите на няколко самолета. Томаш и Тереза тръгнаха от самолет на самолет, но всичките бяха със затворени врати, непристъпни. Най-сетне стигнаха до една машина с отворен люк, към който беше прикрепена стълба. Те се качиха, в отвора се показа стюард и ги покани да влязат вътре. Самолетът беше малък, само с трийсет места, и в него нямаше жива душа. Двамата тръгнаха по пътеката между креслата, като постоянно се докосваха и не проявяваха особен интерес към това, което ставаше около тях. Седнаха в две съседни кресла и Тереза положи глава върху рамото на Томаш. Първоначалният ужас отстъпваше място на тъгата.

Ужасът е шок, миг на пълно ослепяване. Ужасът е лишен и от най-малкия намек за красота. Ние не виждаме нищо друго, освен режещата светлина на неизвестното събитие, което очакваме да ни сполети. Обратното, тъгата предполага, че знаем. Томаш и Тереза знаеха какво ги чака. Светлината на ужаса бе изгубила яркостта си и

светът тънеше в синкаво, нежно осветление, което правеше предметите да изглеждат по-красиви отпреди.

Докато четеше писмото, Тереза не изпитваше никаква любов към Томаш, тя знаеше само, че не бива да го изостави дори за миг: ужасът беше потиснал всички останали чувства и усещания. Сега, когато се беше притиснала плътно до него (самолетът пореше облаците), уплахата ѝ беше преминала и тя се отдаваше на своята любов със съзнанието, че е безгранична и безмерна.

Най-после самолетът се приземи. Те станаха и се запътиха към люка, който стюардът беше отворил. Все още прегърнати през кръста, застанаха на най-горното стъпало. Видяха долу трима мъже с качулки на главите и пушки в ръцете. Излишно беше да се колебаят, нямаше къде да избягат. Заслизаха бавно и когато стъпиха на пистата, един от мъжете вдигна пушката си и се прицели. Не се чу изстрел, но Тереза усети как Томаш, който допреди секунда слизаше, пристъпвайки плътно до нея и обгърнал с ръка кръста ѝ, се свлича на земята.

Тя го притискаше към себе си, но не можеше да го удържи: той рухна на бетонната писта. Тя се приведе над него. Искеше да се хвърли върху тялото му и да го прикрие със своето, но пред очите ѝ ставаше нещо странно: тялото на Томаш бързо се смаляваше. Това беше толкова невероятно, че Тереза остана като прикована на мястото си. Тялото на Томаш ставаше все по-малко и по-малко, то вече като че ли нямаше нищо общо с Томаш, беше се превърнало в нещо съвсем мъничко и това мъничко нещо изведнъж се разшава, след което хукна по пистата.

Мъжът, който беше стрелял, свали маската от лицето си и се усмихна ласкаво на Тереза. В следващия миг се обърна и побягна след малкото нещо, препускащо объркано на зиг-заг, сякаш бягаше от преследвач и отчаяно търсеше къде да се скрие. Гоненицата продължи известно време, докато накрая мъжът внезапно се хвърли на земята и сложи край.

Той се изправи и се върна при Тереза. Носеше и онова нещо. Нещото се тресеше от страх. Беше заек. Мъжът го подаде на Тереза. И в същия момент страхът и тъгата я напуснаха и тя беше щастлива, че държи животинчето в прегръдките си, че то е нейно и може да го притисне към тялото си. Заплака от щастие. Плака дълго, сълзите и пречеха да вижда, докато тя отнасяше зайчето в дома си с чувството, че

е само на крачка от целта, че е там, където е искала да бъде, там, откъдето вече не може да се избяга.

Крочеше из пражките улици. Лесно намери своя дом. Там бе живяла с майка си и баща си като малка. Но сега майка ѝ и баща ѝ ги нямаше. Посрещнаха я двама старци, които никога не беше виждала, но знаеше, че са працядо ѝ и прабаба ѝ. Лицата и на двамата бяха прорязани от бръчки като кора на дърво и Тереза се радваше, че ще живее с тях. Но сега искаше да остане сама, сама със своето животинче. Уверено намери стаята, в която бе живяла от петгодишна, тоест от времето, когато родителите ѝ бяха решили, че заслужава да си има отделна стая.

В стаята имаше диван, масичка и стол. На масичката бе поставена запалена лампа. Беше я очаквала там през всичките тези години. Върху лампата бе кацнала пеперуда с разтворени крила, върху които личаха две грамадни очи. Тереза разбра, че е стигнала целта си. Легна на дивана и притисна зайчето към лицето си.

Томаш седеше до масата, където имаше обичай да четете някоя книга. Пред него лежеше разпечатан плик с писмо. Той се обърна към Тереза:

— От време на време получавам едни писма, за които не исках да ти казвам. Праща ги синът ми. Аз правех всичко възможно моят живот да няма никога допирни точки с неговия. И виж сега как ми отмъсти съдбата. Още преди няколко години го изключили от института. Тракторист е в някакво село. Моят живот и неговият наистина не се докосват, но текат в една и съща посока като две успоредни прави.

— А защо не си искал да говорим за тези писма? — попита Тереза. В душата и се разливаше безбрежно облекчение.

— Не знам. Някак си ми беше неприятно.

— Често ли ти пише?

— От време на време.

— И за какво?

— За себе си.

— Интересни неща ли пише?

— Да. Майка му, казвал съм ти, беше върла комунистка. Той отдавна е прекъснал всякакви контакти с нея. Сприятелил се с хора, които се намират в същото положение като нас. Опитвали се да вършат политическа дейност. Някои от тях днес са в затвора. Но синът ми скъсал и с тях. Дистанцирал се е от тях, нарича ги „вечни революционери“.

— Какво, той да не би да се е примирил с този режим?

— Не, в никакъв случай. Вярва в Бога и мисли, че това е ключът към всичко. Според него хората без изключение трябва да живеят делничния си живот съгласно религиозните норми и изобщо да не обръщат внимание на режима. Да го игнорират. Той твърди, че ако вярваме в Бога, можем във всяка една ситуация да сътворим чрез деянията си онова, което той нарича „царство Божие на земята“. Обяснява ми, че в нашата страна Църквата е единствената доброволна общност от хора, която е извън контрола на държавата. Чудя се дали е

влязъл в лоното на Църквата, за да противостои по-ефикасно на режима, или наистина вярва в Бога.

— Ами питай го!

Томаш продължи:

— Аз винаги съм изпитвал възхищение от вярващите. Смятах, че те притежават някаква особена дарба за свръхсетивно възприятие, която на мен не ми е дадена. Че са нещо като ясновидци. Но сега покрай сина си разбирам, че всъщност да вярваш е безкрайно лесно. Когато изпаднал в тежко положение и рухнал психически, с него се заели католиците и ето ти го вярващ. Може би вярата му извира от признателността. Хората страшно лесно взимат решенията си.

— Ти никога ли не си отговарял на писмата му?

— Той не си пише адреса. — Но след малко добави: — Е, на писмата му има печат с името на селото. Достатъчно е да му пиша до тамошното стопанство.

Тереза се срамуваше от Томаш, задето го беше подозирала, и й се искаше да компенсира вината си, като бъде добра към неговия син.

— Тогава защо не му пишеш? Защо не го поканиш?

— Той прилича на мен — обясни Томаш. — Когато говори, криви горната си устна също като мен. Да виждам собствената си уста как говори за Господ Бог ми изглежда прекалено странно.

Тереза прихна.

И Томаш се разсмя с нея.

Тереза каза:

— Томаш, не ставай дете! Та това е толкова стара история. Ти и първата ти жена. Него какво го интересуват тези неща? Какво общо има той с тях? Защо трябва да караш някого да страда само защото на младини си имал лош вкус?

— Ако трябва да бъда честен, страх ме е от тази среща. Това е главната причина да я избягвам. Не знам защо бях толкова твърдоглав. Човек вземе веднъж някакво решение, дори без да знае как и защо, и оттам нататък това решение продължава да живее, движено от собствената си инерция. С годините става все по-трудно да го промениш.

— Покани го — каза Тереза.

Същия следобед на връщане от краварника тя чу откъм шосето гласове. Приблужи и видя камиона на Томаш. Той се беше сгънал на

две и сваляше гума. Неколцина мъже го бяха наобиколили, зяпаха и чакаха да свърши с ремонта.

Тереза не помръдваше от мястото си и не можеше да откъсне очи от тази картина: Томаш изглеждаше стар. Косите му бяха побелели и тремавите му движения не бяха тремави движения на лекар, който е станал шофьор, а тремави движения на човек, който вече не е млад.

Тереза се сети за един неотдавнашен свой разговор с председателя. Той ѝ беше казал, че камионът на Томаш е в окаяно състояние. Не че се оплакваше, каза го на шега, но все пак загрижено. „Томаш познава по-добре онова, дето е в човешкото тяло, отколкото онова, дето е в двигателя“ — смееше се той. А после сподели с Тереза, че вече няколко пъти е ходил да се моли по разни инстанции да разрешат на Томаш отново да практикува като лекар в околията. Но накрая разбрал, че полицията никога няма да допусне такова нещо.

Тереза се скри зад едно дърво, за да не я видят мъжете, но все така не сваляше очи от Томаш. Сърцето ѝ се свиваше от угризения: заради нея той се бе върнал от Цюрих в Прага. Заради нея беше напуснал самата Прага. А тя и тук не го бе оставила на спокойствие и дори над умиращия Каренин го бе измъчвала с тайните си подозрения.

Винаги го беше упреждала в душата си, че не я обича достатъчно. Смяташе собствената си любов за нещо, което не подлежи на каквото и да било съмнение, а неговата за най-обикновена снизходителност.

Сега вижда, че е била несправедлива. Ако наистина бе обичала толкова много Томаш, трябваше да остане с него в чужбина! Там Томаш беше доволен, там пред него се разкриваше нов живот! А тя замина! Вярно, втълпяваше си, че го прави от великодушие, за да не му бъде в тежест. Но дали това великодушие не беше само оправдание? В действителност тя знаеше, че той ще се върне при нея. Зовеше го да я следва все по-надолу и по-надолу, както самодивите примамват селяните, за да ги издавят в блатата. Тереза се беше възползвала от стомашната язва на Томаш, за да изтръгне от него обещание, че ще отидат да живеят на село! Колко коварна беше! Зовеше го да я следва, сякаш искаше отново и отново да изпита любовта му, зовеше го толкова дълго, че накрая той се озова тук: прошарен и отпаднал, с полуосакатени ръце, които вече никога не ще могат да държат скалпел.

Намираха се там, откъдето вече нямаше накъде. Къде биха могли да отидат от това село? Зад граница никога не биха ги пуснали. В

Прага беше безсмислено да се връщат, никой нямаше да ги вземе на работа там. А да се местят в друго село нямаше никаква причина.

Боже мой, нима трябваше да дойдат чак тук, за да повярва тя, че Томаш я обича?

Най-после той бе успял да смени гумата. Седна зад волана, мъжете се накачиха отзад и моторът се разкашля.

Тереза се прибра и напълни ваната. Легна в горещата вода и си каза, че цял живот е използвала своята слабост срещу Томаш. Всички ние сме склонни да смятаме силата за виновник, а слабостта — за невинна жертва. Но сега Тереза осъзнава: в техния случай е било точно обратното! И сънищата ѝ, сякаш знаеха единствената слабост на този силен мъж, му разкриваха страданието на Тереза, за да го принуждават да отстъпва! Слабостта на Тереза беше агресивна, тя караше Томаш постоянно да капитулира, докато накрая той престана да бъде силен и се превърна в зайче, сгушено в прегръдките ѝ. Този сън не излизаше от мислите ѝ.

Тя излезе от ваната и заизбира какво да облече. Искаше да бъде в най-хубавите си дрехи, за да я хареса Томаш, за да му достави радост.

Едва успя да закопчее последното копче, когато Томаш нахълта с гръм и трясък в къщата заедно с председателя на стопанството и с един неестествено блед млад селянин.

— Бързо — викна Томаш, — давай силна ракия!

Тереза изтича да донесе бутилка сливова. Напълни една чашка и младият мъж я обърна на екс.

Междувременно Тереза узна какво се беше случило. По време на работа момчето си изкълчило ръката в рамото и умираше от болки, никой не знаел как да му помогне, докато накрая извикали Томаш и той наместил ставата с едно-единствено движение.

Момчето гаврътна още една чашка и каза на Томаш:

— Жена ти днеска е дяволски красива!

— Ама че си глупав! — обади се председателят. — Госпожа Тереза винаги е красива.

— Аз знам, че винаги е красива — рече момчето, но днес освен това е и много хубаво облечена. Никога не сме ви виждали с тази рокля. Да не би да се каните да излизате някъде?

— Не, не се каня. Облякох се така заради Томаш.

— Е, докторе, кой като тебе! — засмя се председателят. — Къде ти моята бабичка да се издокара заради мене!

— Ами нали затова ходиш на разходка с прасето, а не с нея — прихна младежът и дълго се смя.

— Тъкмо стана дума, какво прави Мефистофел? — попита Томаш. — Не съм го виждал от цял... — замисли се — от цял... час!

— Тъгува по мене — отговори председателят.

— Като ви гледам с тази рокля, много ми се приисква да потанцувам с вас — обърна се момчето към Тереза. — Ще я пуснете ли с мен на танци, докторе?

— Да отидем всички — реши Тереза.

— Ти идваш ли с нас? — попита момчето Томаш.

— Къде? — не разбра Томаш.

Момчето спомена един съседен град, в чийто хотел имаше бар с дансинг.

— И ти идваш — заяви после заповеднически на председателя и понеже беше обърнал и трета сливова, добави: — Ако на Мефистофел ще му е мъчно, да го вземем и него с нас! Ще им закараме два нереза! Всички женички ще паднат по гръб, като видят два нереза! — И отново се разсмя продължително.

— Ако Мефистофел няма да ви притеснява, ще дойда с вас — реши председателят и всички се качиха в камиона. Томаш седна зад волана, Тереза до него, а двамата мъже отзад с преполовената бутилка сливова. Едва когато излязоха от селото, председателят се сети, че са забравили Мефистофел. Извика на Томаш да се върнат.

— Няма нужда, един нерез стига — заяви младежът и председателят се успокои.

Мръкваше се. Пътят се виеше нагоре.

Пристигнаха в града и спряха пред хотела. Тереза и Томаш никога не бяха ходили там. Слязоха по стълбите в сутерена, където имаше бар, дансинг и няколко маси. Един шейсетинагодишен господин свиреше на пиано, а дама на приблизително същата възраст — на цигулка. Свиреха стари шлагери, поне отпреди четирийсет години. На дансинга танцуваха пет-шест двойки.

Младежът се огледа и каза:

— Не виждам тук жена като за мене! — И без да губи време, покани на танц Тереза.

Председателят и Томаш седнаха на една свободна маса и си поръчаха бутилка вино.

— Аз не мога да пия! Нали ще карам! — напомни Томаш.

— Я стига глупости махна с ръка председателят, — ще преспим тук. — И тозчас тръгна към рецепцията да запази две стаи.

После Тереза се върна с момчето от дансинга, на свой ред я покани председателят и едва накрая тя танцува с Томаш. Докато се поклащаха в ритъма на музиката, промълви:

— Томаш, всичко лошо в твоя живот дойде от мен. Заради мен ти стигна дотук. Толкова пропадна, че по-надолу вече няма накъде.

— Какви ги приказваш? Защо да съм *пропаднал*?

— Ако бяхме останали в Цюрих, сега щеше да правиш операции.

— А ти щеше да правиш снимки.

— Глупаво е да сравняваш тези неща — възпротиви се Тереза. — За теб професията беше всичко, докато аз мога да върша каквото и да било и ми е все едно. Аз не изгубих абсолютно нищо. Ти изгуби всичко.

— Тереза — спря я Томаш, — ти не си ли разбрала, че аз съм щастлив тук?

— Твоето призвание беше да оперираш — каза тя.

— Тереза, призиванието е дивотия. Нямам никакво призвание. Никой няма никакво призвание. Не можеш да си представиш какво огромно облекчение е да знаеш, че си свободен, че нямаш призвание.

Искреният му глас не оставяше и сянка от съмнение. В мислите на Тереза изплува картината от изминалия следобед — как той поправяше камиона и ѝ изглеждаше остарял. Беше стигнала там, където беше искала да стигне: нали винаги беше мечтала той да остарее. Отново се сети за зайчето, което притискаше към лицето си в своята детска стая.

Какво означава да се превърнеш в зайче? Това означава да изгубиш цялата си сила. Това означава, че единият от тях вече не е по-силен от другия.

Въртяха се в танцова стъпка под звуците на пианото и цигулката. Тереза беше склонила глава върху рамото на Томаш. Точно като в самолета, който ги отнасяше през мъглата. И усещането за странно щастие и непонятна тъга беше същото както тогава. Тъгата казваше: ние сме на последната гара. Щастиято казваше: ние сме заедно. Тъгата

беше формата, а щастието — съдържанието. Щастието изпълваше пространството на тъгата.

Върнаха се на масата. Тереза танцува още два пъти с председателя и веднъж с младежа, който беше вече толкова пиян, че падна на дансинга, при което повлече и нея.

После и четиримата се качиха горе и се разотидоха по стаите си.

Томаш превъртя ключа и полилеят светна. Тереза видя две плътно долепени легла, до едното имаше нощно шкафче с лампа, от чийто абажур, подплашена от светлината, се откъсна голяма нощна пеперуда и закръжи из стаята. Отдолу долитаха приглушените звуци на пианото и цигулката.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.